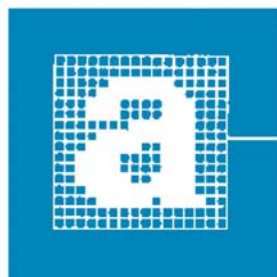

YAAPPIANO
OΛOMHISE

De beste start?
Kansen op de arbeidsmarkt voor
jongeren met een beperking

abcdefghijklmnop
hijklmnopst

De beste start?
Kansen op de arbeidsmarkt
voor jongeren met een beperking

Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland

nationaal fonds

voor mensen met een lichamelijke handicap of chronische ziekte

De beste start?
Kansen op de arbeidsmarkt
voor jongeren met een beperking

IJsbrand Jepma
Sardes
Suzanne de Visser
Research voor Beleid
Augustus 2010

Sardes
Postbus 2357
3500 GJ Utrecht
secretariaat@sardes.nl
www.sardes.nl

Dit onderzoek is mogelijk gemaakt door een bijdrage van het Revalidatiefonds, Bunnik,
www.revalidatiefonds.nl

Het Revalidatiefonds is hét fonds voor mensen met een lichamelijke handicap of chronische ziekte. Het zet zich in om hun positie te verbeteren en stimuleert de deelname aan het alledaagse leven.

Colofon

Titel: De beste start? Kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking

Auteurs: IJsbrand Jepma (Sardes) en Suzanne de Visser (Research voor Beleid)

Project: De beste start?; Sardes projectnummer TR0824

Datum: augustus 2010

Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland

De Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland is de koepel van organisaties van mensen met een chronische ziekte of een handicap.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting.....	4
1 Inleiding.....	14
1.1 Achtergrond van het onderzoek.....	14
1.2 Probleemstelling en centrale onderzoeksvragen.....	15
1.3 Opzet en uitvoering van het onderzoek	17
Deelonderzoek I: Literatuuronderzoek.....	20
2 Jongeren met een beperking: aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt	22
2.1 Inleiding.....	22
2.2 Keuze voor regulier of speciaal onderwijs.....	23
2.3 Opbrengsten van regulier en speciaal onderwijs	29
2.4 Succesfactoren en knelpunten voor de kansen op de arbeidsmarkt	33
Deelonderzoek II: Casestudies	44
3 Jongeren met een beperking: relatie tussen regulier en speciaal onderwijs en kansen op de arbeidsmarkt	46
3.1 De jongeren met een beperking: een typering	46
3.2 Keuzemotieven regulier en speciaal onderwijs.....	52
3.3 Op school.....	58
3.4 Overgang school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs	64
3.5 Kansen op de arbeidsmarkt: invloed van regulier en speciaal onderwijs	68
4 Conclusies en aanbevelingen.....	74
4.1 Conclusies.....	74
4.2 Aanbevelingen	76
Bijlage 1: Opzet en uitvoering van het onderzoek	80
Bijlage 2: Geraadpleegde bronnen	88

Voorwoord

De CG-Raad heeft Sardes en Research voor Beleid de opdracht gegeven om, in het licht van de ontwikkelingen op het gebied van Passend Onderwijs, onderzoek te verrichten naar de relatie tussen het volgen van regulier of speciaal onderwijs en de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking.

In dit rapport gaat het om jongeren met een beperking van uiteenlopende aard en ernst: het zijn jongeren met een visuele beperking (blind of slechtziend), een auditieve beperking (doof of slechthorend), een (meervoudig) fysieke beperking (bijvoorbeeld een chronische aandoening, zoals een groeibeperking) of een gedragsmatige beperking (bijvoorbeeld een autismespectrumstoornis). Een deel van de jongeren met een beperking dat in dit onderzoek centraal staat, zit in de eindfase van hun opleiding. Deze jongeren volgen regulier onderwijs met een ‘rugzakje’ of speciaal onderwijs. Daar worden ze via school en/of stage voorbereid op een baan. Een ander deel van de onderzochte jongeren heeft net de overstap gemaakt van het onderwijs naar een baan. Het zijn zogezegd ‘starters’ op de arbeidsmarkt.

Over de aansluiting tussen het onderwijs en de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking is de laatste tijd veel te doen, mede omdat er sprake is van een stijging van het aantal jongeren met een beperking dat een Wajong-uitkering ontvangt. Dit doet vermoeden dat grote groepen jongeren met een beperking onvoldoende klaargestoomd worden voor een reguliere baan. De huidige economische crisis voegt hier een nieuwe dimensie aan toe.

De vraag in dit rapport is welke onderwijsvorm voor jongeren met een beperking de beste start op de arbeidsmarkt biedt. Ouders van kinderen met een beperking zien zich op een zeker moment voor de keuze gesteld aan welke onderwijsvorm zij hun kinderen willen laten deelnemen. Hierbij spelen vaak verschillende overwegingen een rol. Aan beide onderwijsvormen zijn voor- en nadelen verbonden bij het verkrijgen van werk na het gevolgde onderwijs. Het kan zijn dat de ene onderwijsvorm leerlingen met een beperking beter voorbereid op werk dan de andere onderwijsvorm. Bijvoorbeeld omdat de ene onderwijsvorm meer aandacht uittrekt voor het aanleren van passende beroepsvaardigheden of een betere ondersteuning biedt bij het vinden van een geschikte stageplek. Ook kan het zijn dat de ene onderwijsvorm betere uitstroomperspectieven biedt dan de andere. Uiteraard kunnen ook andere factoren van invloed zijn op de kansen op de arbeidsmarkt.

Voor dit onderzoek is onder meer gesproken met jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen bij de schoolloopbaan en/of beroepsloopbaan. Alle respondenten danken we hartelijk voor de tijd die ze hiervoor hebben vrijgemaakt en de openheid die ze tijdens de gesprekken aan de dag hebben gelegd.

Een woord van dank gaat ook uit naar de scholen en andere instellingen (belangenorganisaties, diensten van ambulante begeleiding, uitzendbureaus e.d.) die ons vanuit hun betrokkenheid bij deze thematiek in contact hebben gebracht met jongeren met een beperking en hun ouders. Floor Kaspers en Bianca van Raaij van de CG-Raad danken we voor de prettige begeleiding van het onderzoek.

Meerdere onderzoekers van Sardes en Research voor Beleid hebben bijgedragen aan de totstandkoming van dit onderzoek. Voor Sardes zijn dit Sandra Beekhoven, Irma Miedema, Anne Luc van der Vegt en Babette Swart. Voor Research voor Beleid zijn dit Denise Wassenaar en Peter de Klaver.

We hopen dat dit onderzoek een bijdrage levert aan de gedachtevorming over de aansluitingsproblematiek tussen het regulier en speciaal onderwijs enerzijds en de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking anderzijds. De ingezette ontwikkeling naar Passend Onderwijs zal ook op dit urgente vraagstuk een antwoord moeten geven.

Leeswijzer

Dit rapport begint met een samenvatting van de belangrijkste bevindingen, conclusies en aanbevelingen. In hoofdstuk 1 gaan we in op de achtergrond van het onderzoek. We schetsen de aanleiding en bieden een verkenning op de probleemstelling en de centrale onderzoeksvragen. Het onderzoek valt uiteen in twee deelonderzoeken: (1) literatuuronderzoek en (2) casestudies. Hierna worden in hoofdstuk 2 de opbrengsten van het literatuuronderzoek (deelonderzoek I) behandeld. Inzicht wordt geboden in ‘harde’ en ‘zachte’ gegevens over de keuze voor regulier of speciaal onderwijs, de opbrengsten van regulier en speciaal onderwijs in termen van resultaten op school, de arbeidsmarktpositie en de succesfactoren en knelpunten bij de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking die het regulier of speciaal onderwijs hebben gevolgd.

Deelonderzoek II bestaat uit de casestudies rondom (ex-)leerlingen met een beperking. In hoofdstuk 3 staan de jongeren met een beperking en hun ouders centraal. We stellen de jongeren met een beperking en hun ouders aan de lezers voor, alvorens we dieper ingaan op de keuzemotieven voor regulier of speciaal onderwijs. Vervolgens worden de ervaringen op school van de jongeren met een beperking besproken. Dit wordt gevolgd door een beschrijving van de overgang van school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs. We sluiten dit voorlaatste hoofdstuk af met de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking. Besproken wordt of het type onderwijs (regulier of speciaal onderwijs) van invloed is op het vinden van een betaalde baan. Slothoofdstuk 4 is gewijd aan de conclusies en aanbevelingen die de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking kunnen vergroten.

Dr. IJsbrand Jepma (Sardes)

Drs. Suzanne de Visser (Research voor Beleid)

Samenvatting

Sardes en Research voor Beleid hebben van de CG-Raad het verzoek gekregen onderzoek te doen naar de relatie tussen het volgen van regulier of speciaal onderwijs en de kansen op de arbeidsmarkt van jongeren met een beperking. De Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland is de koepel van organisaties van mensen met een chronische ziekte of een handicap. Centraal in alle activiteiten staat het realiseren van een samenleving waaraan mensen met een chronische aandoening of handicap als volwaardig burger deelnemen, op basis van gelijke rechten, gelijke kansen en gelijke plichten.

Over de aansluiting tussen (regulier en speciaal) onderwijs en werk voor jongeren met een beperking bestaat veel onzekerheid. Op de vraag welke onderwijsvorm de beste start op de arbeidsmarkt biedt, is vooralsnog geen antwoord te geven. Bekend is dat veel jongeren met een beperking het voortgezet speciaal onderwijs verlaten zonder een diploma en/of startkwalificatie. Tegelijkertijd is het aantal jongeren met een beperking in de Wajong gegroeid. Passend Onderwijs, de ingezette ontwikkeling van de overheid om de speciale onderwijszorg voor leerlingen met een beperking te verbeteren, zal ook aandacht moeten hebben voor het verbeteren van de startpositie van jongeren met een beperking op de arbeidsmarkt.

Tegen deze achtergrond is de volgende probleemstelling geformuleerd:

In hoeverre bestaat er voor leerlingen met een beperking een relatie tussen het volgen van regulier voortgezet onderwijs dan wel speciaal voortgezet onderwijs en de kans op het vinden van betaald werk?

Op basis van de probleemstelling zijn er vijf onderzoeksvragen gesteld. Te weten:

- 1) *Waarop baseren ouders de keuze voor regulier onderwijs of speciaal onderwijs voor hun kind?*
- 2) *Wat beschouwen ouders en hun kinderen als succesfactoren en knelpunten voor hun kansen op de arbeidsmarkt?*
- 3) *Welke factoren achten de diverse betrokkenen en instellingen van belang voor de kansen van leerlingen op de arbeidsmarkt (vo, vso, mbo, UWV, jobcoachorganisaties, etc.)?*
- 4) *Bestaat er een directe relatie tussen de schoolkeuze (bij vergelijkbare beperkingen) en de kansen op afronding van een vervolgopleiding en de kansen op de arbeidsmarkt?*
- 5) *Welke beleidsmatige en praktische maatregelen kunnen onderwijsinstellingen, arbeidstoeleidend instellingen en bedrijven treffen om ouders en hun kinderen met een beperking betere kansen op het behalen van een (vervolg)opleiding en betaalde baan te bieden?*

Opzet van het onderzoek

Voor het beantwoorden van de centrale onderzoeksvragen zijn twee deelonderzoeken uitgevoerd. In het eerste deelonderzoek vond een literatuurstudie plaats. Daarbij is op basis van beschikbare onderzoekspublicaties onderzocht wat er bekend is over (a) de keuzemotieven voor regulier of speciaal onderwijs, (b) de opbrengsten van regulier en speciaal onderwijs

(onderwijsprestaties en arbeidsmarktpositie) en (c) de succesfactoren en knelpunten voor de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking die vanuit het regulier of speciaal onderwijs uitstromen naar de arbeidsmarkt.

Ter aanvulling en verdieping op het literatuuroverzicht zijn er casestudies gedaan. Er zijn gesprekken gevoerd met 13 jongeren met uiteenlopende beperkingen (visuele beperkingen, auditieve beperkingen, fysieke beperkingen en/of gedragsbeperkingen) uit de clusters 1 t/m 4¹ van het speciaal onderwijs, hun ouders en direct betrokkenen bij de onderwijs- en arbeidsloopbaan. Al deze jongeren met een beperking bevinden zich in de eindfase van het onderwijs, of zijn net begonnen op de arbeidsmarkt. Zeven jongeren met een beperking in de casestudies hebben de reguliere onderwijsroute bewandeld (regulier voortgezet onderwijs en/of middelbaar beroepsonderwijs), zes jongeren met een beperking hebben de speciale onderwijsroute (voortgezet speciaal onderwijs) gevolgd. Direct betrokkenen zijn bijvoorbeeld docenten, stagedocenten en mentoren van school, ambulante begeleiders, jobcoaches en arbeidsbemiddelingconsulenten. In de (face to face en telefonische) interviews is met in totaal 57 respondenten gesproken over (a) de beperking van de jongeren, (b) de schoolkeuzemotieven, (c) de ervaringen in het onderwijs, (d) de overgang van onderwijs naar stage, werk en/of vervolgonderwijs en (e) de kansen op de arbeidsmarkt.

Bevindingen

Aan de hand van de (gecombineerde) resultaten van het literatuuronderzoek en de casestudies geven we systematisch antwoord op de centrale vragen van het onderzoek.

1) Waarop baseren ouders de keuze voor regulier onderwijs of speciaal onderwijs voor hun kind?

In Nederland hebben ouders met een kind met een beperking de mogelijkheid te kiezen voor speciaal onderwijs, praktijkonderwijs of regulier onderwijs met behulp van het zogeheten 'rugzakje' (in beleidsjargon: leerlinggebonden financiering, ofwel lgf). Zowel in het voortgezet speciaal onderwijs als in het praktijkonderwijs is al geruime tijd een forse groei van het leerlingenaantal zichtbaar. Vooral de groei van cluster 4 (leerlingen met ernstige problemen in het gedrag, met ontwikkelingsproblemen en/of psychiatrische problemen) valt op. Vergeleken met andere landen gaan er in Nederland veel leerlingen met een beperking naar het speciaal onderwijs.

Veel ouders kiezen voor hun kind met een beperking voor deelname aan het speciaal onderwijs of praktijkonderwijs. Deze keuze hangt af van het belang dat de ouders hechten aan de voor- en nadelen van de onderwijsvorm en wat voor hun kind het beste lijkt.

¹ We hebben ons beperkt tot (ex-)leerlingen op vmbo-niveau. Het (voorbereidend) middelbaar beroepsonderwijs is in veel gevallen het maximaal haalbare niveau binnen het voortgezet speciaal onderwijs. Dit is dan ook het hoogste opleidingsniveau waarop leerlingen in het voortgezet onderwijs/middelbaar beroepsonderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs vergelijkbaar zijn. Voor leerlingen met een verstandelijke beperking binnen cluster 3 is dit niveau meestal niet haalbaar. Daarom vallen zij buiten de focus van dit onderzoek.

Keuze voor regulier onderwijs – Op basis van de literatuur maken we op dat de keuze voor regulier onderwijs wordt ingegeven door de wens het kind ‘zo normaal mogelijk’ te laten opgroeien. Ouders willen dat hun kind van jongs af aan meedraait in de ‘mainstream’ van de samenleving. Het achterliggende idee hierbij is dat kinderen zo de vaardigheden en contacten kunnen opdoen die nodig zijn om ook op latere leeftijd in de maatschappij en op de arbeidsmarkt te kunnen functioneren.

Keuze voor speciaal onderwijs – De keuze voor speciaal onderwijs wordt vooral gebaseerd op de ruimte voor maatwerk en de veilige omgeving die deze scholen aan leerlingen met een beperking kunnen bieden. Er is in het speciaal onderwijs meer tijd en aandacht. Indien nodig kunnen het niveau en werktempo aan de leerlingen worden aangepast. Daardoor kunnen de kansen op (vroegtijdige) uitval en problemen afnemen. Net als de ouders van kinderen met een beperking in het regulier onderwijs, hebben ook de ouders van kinderen met een beperking in het speciaal onderwijs ‘sociale motieven’, maar dan anders ingestoken. Voor de ouders met kinderen met een beperking in het speciaal onderwijs is het voorkomen van een uitzonderingspositie en/of sociaal isolement van groot belang.

Het beeld dat oprijst uit de gesprekken met de jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen is als volgt: de keuze voor regulier of speciaal onderwijs voor kinderen met een beperking wordt vaak al op jonge leeftijd gemaakt. De vraag of het regulier of speciaal onderwijs leerlingen met een beperking beter toerust op de arbeidsmarkt, weegt dan nog niet mee in de overwegingen. Soms wordt de schoolkeuze op verschillende momenten heroverwogen tijdens een schoolloopbaan.

Er zijn andere overwegingen die wel een rol spelen in het keuzeprocess. Dit zijn:

a. Aard en ernst van de beperking – Er wordt een inschatting gemaakt van de mate waarin de school is ingespeeld op de beperking van kinderen. Vaak komt men tot de conclusie dat de speciale school meer te bieden heeft dan de reguliere school. Dit geldt sterker voor leerlingen met visuele, auditieve en fysieke beperkingen dan voor leerlingen met gedragsbeperkingen.

b. Adviezen van deskundigen – Ouders laten zich beïnvloeden door adviezen van deskundigen. De ene ouder is hier gevoeliger voor dan de andere, dit hangt mede samen met de eigen overtuiging.

c. Beschikbaarheid van speciale voorzieningen – In de beleving van veel ouders en direct betrokkenen zijn de voorzieningen in het speciaal onderwijs van een hoger niveau dan in het regulier onderwijs. In het speciaal onderwijs beschikt men over (1) fysiek aangepaste gebouwen, (2) multidisciplinaire deskundigheid, (3) persoonlijke aandacht en individuele begeleiding, (4) kleinschaligheid en (5) lager tempo/eigen ontwikkelingsniveau. Dit maakt het speciaal onderwijs aantrekkelijker dan het regulier onderwijs.

d. Niveau van het onderwijs – Leerlingen met een beperking en hun ouders vinden het niveau van het regulier onderwijs hoger dan dat van het speciaal onderwijs. Een hoger onderwijsniveau biedt betere kansen. Dit wordt meegenomen bij het maken van de schoolkeuze.

e. Houding van de reguliere school – Reguliere scholen verschillen in hun ‘adaptiviteit’. De ene school is meer bereid om zich in te spannen voor leerlingen met een beperking dan de andere school. In het speciaal onderwijs voelen de jongeren met een beperking en de ouders zich vaak meer welkom (‘luisterend oor’).

f. Invloed van medeleerlingen – Les krijgen met lotgenoten in het speciaal onderwijs wordt door een deel van de respondenten als prettig gewaardeerd. Sociale uitsluiting tussen leerlingen zonder een beperking in het regulier onderwijs wil men voorkomen. Ook eerder opgebouwde vriendschappen in het regulier of speciaal onderwijs kunnen de overstap van de ene naar de andere onderwijsvorm tegenhouden.

2) Wat beschouwen ouders en hun kinderen als succesfactoren en knelpunten voor hun kansen op de arbeidsmarkt?

In de literatuur bestaat inzicht in de succesfactoren en de knelpunten voor jongeren met een beperking, in relatie tot de kansen op de arbeidsmarkt en de overgang van school naar werk. *Succesfactoren* – Een van de succesfactoren heeft betrekking op de rol van de school. Scholen die al op jonge leeftijd leerlingen met een beperking werkervaring meegeven middels een stage, bieden de mogelijkheid om werknemersvaardigheden op te doen. Dit vergroot de kans op het vinden en het behouden van werk na de opleiding. Het voorbereiden op en begeleiden van jongeren met een beperking op veranderingen op verschillende levensgebieden (bijvoorbeeld wonen en vrije tijdsbesteding) is eveneens een succesfactor voor een soepele overgang van school naar werk. Nazorg door de school is tevens een probaat middel om de overgang van school naar werk voor jongeren met een beperking te versoepelen.

Ook de inzet van de (stage)jobcoach draagt bij aan het vergemakkelijken van de overgang van school naar werk. Werkgevers spelen hierbij eveneens een rol. Zij kunnen bijvoorbeeld praktische oplossingen kiezen om jongeren met een beperking werk te kunnen (laten) doen. Tot slot is samenwerking in de keten van onderwijs naar arbeidsmarkt een succesfactor bij het krijgen van een baan.

Knelpunten – Op grond van de literatuur zijn de knelpunten bij de overgang van school naar werk te onderscheiden naar (a) *individuele factoren*, (b) *contextfactoren* en (c) *institutionele factoren*.

a) *Individuele factoren* hebben bijvoorbeeld betrekking op de beperking van jongeren. Zo kunnen sommige jongeren door hun beperking minder uren per dag werken en ligt hun werktempo lager. Als gevolg daarvan voldoen ze minder aan de verwachtingen van de werkgever. Jongeren met een beperking volgen minder vaak een vervolgopleiding dan leerlingen zonder een beperking, of ze doen een opleiding op een lager niveau. Dit beïnvloedt de aansluiting tussen onderwijs en betaald werk.

b) *Contextfactoren* hebben bijvoorbeeld betrekking op het (veranderend) functioneren van de arbeidsmarkt. Zo wordt relatief eenvoudig werk steeds vaker geautomatiseerd of uitbesteed aan hoger opgeleiden ('verdringing'). Bovendien komen jongeren met een beperking vaak niet tegemoet aan de veranderende eisen van de onderkant van de arbeidsmarkt (flexibilisering, losse arbeidscontracten, technologische veranderingen e.d.). Ook de houding van de (toekomstige) werkgever is een factor die meespeelt bij een problematische overgang van school naar werk. Werkgevers hebben reserves bij het aannemen van jongeren met een beperking, mede omdat niet altijd duidelijk is wat ze van hen kunnen verwachten. Ten slotte spelen ouders een belangrijke rol bij de overgang van school naar werk. Een beschermende houding en/of gebrek aan stimulans kunnen een belemmering zijn voor de arbeidsparticipatie van jongeren met een beperking.

c) *Institutionele factoren* zijn eveneens medeverantwoordelijk voor een moeizame overgang van school naar werk. Denk aan vertragingen in de gang naar de arbeidsmarkt als gevolg van wachtlijsten voor de Wsw (Wet sociale werkvoorziening), of het voortraject voor instroom in de Wajong (Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten). Een ander knelpunt van institutionele aard betreft de beschikbaarheid van voorzieningen en subsidies voor werkgevers. Daar komt bij dat het voor werkgevers niet altijd duidelijk is over welke competenties jongeren met een beperking beschikken. Dit komt door het ontbreken van eindkwalificaties. Tot besluit is het onderwijs niet altijd even sterk gericht op het toeleiden naar een plaats op de arbeidsmarkt.

De gesprekken met de jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen bieden nader inzicht in de nadelen en voordelen van de gang door het regulier en speciaal onderwijs. *Regulier onderwijs* – Nadelen van de deelname aan regulier onderwijs zijn: (a) het gebrek aan aansluiting met leeftijdgenoten en (b) de grootschaligheid van de reguliere scholen (vo, maar vooral mbo). Voordelen van de deelname aan het regulier onderwijs betreffen: (a) het contact met leeftijdgenoten zonder een beperking, (b) de uitdagingen op hoger cognitief niveau en (c) het opleiden tot een diploma.

Speciaal onderwijs – De nadelen van de deelname aan speciaal onderwijs zijn: (a) de onderstimulering ('het ontwikkelingspotentieel wordt onvoldoende benut'), (b) het smalle onderwijsaanbod (de hoogste onderwijsniveaus ontbreken veelal) en (c) de stigmatiserende werking van het speciaal onderwijs ('een vlekje op het blazoen'). De voordelen van de deelname aan speciaal onderwijs zijn: (a) contact met lotgenoten, (b) rekening houden met beperking, (c) deskundigheid, (d) leren hanteren van de beperking, (e) beschermde omgeving, (f) structuur, (g) praktijklessen, (h) aandacht voor verschillende leefgebieden, (i) beroepsvaardigheden (werknemersvaardigheden) en (j) opleiden tot een vak.

De overgang van school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs wordt beïnvloed door diverse factoren, zo blijkt uit de interviews met de jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen. Er zijn daarbij op onderdelen verschillen gevonden tussen het regulier en speciaal onderwijs. We maken onderscheid in drie fasen, namelijk: vinden van een stage, stagelopen en na de stage.

Vinden van een stage – De actieve rol van de school bij het zoeken naar een geschikte stage en de voorlichting over de beperking van de leerling zijn van invloed. Reguliere scholen zien het niet altijd als hun taak om een geschikte stageplek te vinden voor leerlingen met een beperking. Er wordt een groot beroep gedaan op de zelfstandigheid van de leerlingen. Op dit punt zijn er verschillen tussen de reguliere scholen. Binnen het speciaal onderwijs is de rol van de school bij het vinden van een stage groter. Daar is het doorgaans de stagedocent die een geschikte stageplek regelt. De stagedocent heeft een adequaat overzicht van en goed contact met (potentiële) stagebedrijven. De eerste stages verlopen daardoor meestal goed.

Een goede introductie van de jongeren met een beperking helpt eveneens bij de overgang van school naar een stageplek. Scholen voor speciaal onderwijs besteden hier vaak nadrukkelijk aandacht aan.

Stagelopen – Jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs lopen deels stage bij een sociale werkplaats. Hier werken vaak alleen maar mensen met een beperking. De werkervaring bestaat uit eenvoudig productiewerk (bijvoorbeeld inpakwerkzaamheden). Jongeren met een

beperking uit het regulier onderwijs lopen doorgaans stage in reguliere bedrijven. De stap naar een reguliere baan is daardoor laagdrempeliger. Vanuit het speciaal onderwijs is er intensiever contact tussen de school en het stagebedrijf. De overgang van school naar stage wordt zorgvuldiger voorbereid en uitgevoerd. Op de stageplek is het verstandig één begeleider te hebben die de jongeren met een beperking aanstuurt en tevens contactpersoon is voor de school. *Na de stage* – In het speciaal onderwijs ‘laten’ de scholen hun leerlingen met een beperking pas ‘los’ als er een passende baan is gevonden. Er wordt maatwerk geboden. In het regulier onderwijs worden leerlingen met een beperking vaak op dezelfde manier behandeld als de leerlingen zonder een beperking. De leerlingen met een beperking uit het speciaal onderwijs kunnen vaak blijven op hun stageplek. De stage wordt in betrekkelijk veel gevallen omgezet in een baan. Speciale scholen begeleiden hun leerlingen met een beperking totdat ze een baan hebben. Ook de werkgever profiteert daarvan. Dit geeft werkgevers vertrouwen in de slagingskansen van de nieuwe werknemer.

3) Welke factoren achten de diverse betrokkenen en instellingen van belang voor de kansen van leerlingen op de arbeidsmarkt (vo, vso, mbo, UWV, jobcoachorganisaties, etc.)?

In de literatuur is er weinig bekend over de succesfactoren en de knelpunten die specifiek verband houden met het type onderwijs (regulier of speciaal). Op basis van het literatuuroverzicht zijn er vier factoren die verband houden met de wijze waarop leerlingen met een beperking binnen het onderwijs op de arbeidsmarkt worden voorbereid. Dit zijn:

1. *Het belang van de eindkwalificatie*: Een zo hoog mogelijke en herkenbare eindkwalificatie voor werkgevers maakt jongeren met een beperking minder kwetsbaar op de arbeidsmarkt. Binnen het speciaal onderwijs ontbreken eindkwalificaties vaak. Jongeren met een beperking worden vanuit het speciaal onderwijs gestimuleerd om direct de arbeidsmarkt op te gaan, ze worden niet zozeer gestimuleerd om een relevante vervolgopleiding te doen.
2. *Aandacht voor praktijkervaring*: Arbeidstoeleiding behoort niet tot de wettelijke plichten van het regulier en speciaal voortgezet onderwijs. De invulling van de individuele school is bepalend voor de praktijkervaring die leerlingen met een beperking kunnen opdoen. Meer dan binnen het regulier onderwijs het geval is, wordt op scholen voor speciaal onderwijs vaak al vanaf relatief jonge leeftijd ruimte geboden voor het opdoen van praktijkervaring. Dit gebeurt door interne stages, groepsstages en individuele stages.
3. *Hanteren van de beperking*: Scholen kunnen leerlingen met een beperking concrete handvatten meegeven om op de werkvloer met de beperking om te leren gaan. Het speciaal onderwijs heeft op dit punt een belangrijke meerwaarde.
4. *Nazorg en maatwerk richting werkgevers*: Binnen het speciaal onderwijs is er meer tijd en ruimte voor nazorg richting de jongeren met een beperking op de werkvloer. Dit wordt door werkgevers positief ervaren.

Uit de gesprekken met de jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen bij de onderwijs- en arbeidsloopbaan maken we op dat er verschillende factoren zijn die een rol spelen bij de kansen op de arbeidsmarkt. De deelname aan regulier of speciaal onderwijs is daarbij indirect, in samenhang met deze factoren, van invloed. Dit zijn de factoren die invloed hebben op de kansen op de arbeidsmarkt:

(a) *De jongere met een beperking*: sommige jongeren met een beperking zijn gemotiveerd, initiatiefrijk en tonen doorzettingsvermogen bij het verwezenlijken van hun wensen. Andere jongeren laten echter een minder betrokken instelling zien. Verder blijkt uit de casestudies dat vooral de jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs soms keuzes maken die niet altijd gunstig zijn voor hun kansen op de arbeidsmarkt. Ze grijpen soms te hoog, of maken een keuze, die – gezien de aard en ernst van hun beperking – niet op de minste weerstand zal stuiten. Dit kan de school- en/of arbeidsloopbaan problematiseren.

(b) *De ouders*: ouders zijn belangrijk voor het voor elkaar krijgen van passende onderwijszorg. Er zijn verschillen in de steun die ouders aan hun kinderen met een beperking bieden bij het volgen van onderwijs en het vinden van passend werk.

(c) *Het sociaal netwerk*: de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs hebben soms een beperkter netwerk. Dit komt deels door de (grote) afstand tussen thuis en school. Dit kan de kansen op werk verkleinen.

(d) *De school*: de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs krijgen op vroegere leeftijd stage- en werkervaring mee dan de jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs. Daar komt bij dat het speciaal onderwijs meer tijd en aandacht uittrekt voor arbeidsbemiddeling. Het is aannemelijk dat dit de kansen op de arbeidsmarkt vergroot.

(e) *De bedrijven*: werkgevers verschillen in de houding en acceptatie van jongeren met een beperking. Er is vooral terughoudendheid ten aanzien van de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs ('een vlekje', geen herkenbare eindkwalificaties). Anderzijds biedt de grotere mate van arbeidsbemiddeling die scholen voor speciaal onderwijs hun leerlingen en bedrijven bieden een toegevoegde waarde voor de kansen op de arbeidsmarkt. Dit schept vertrouwen onder werkgevers. Die zijn daardoor eerder bereid jongeren met een beperking een kans te geven. Grote bedrijven bieden weliswaar meer mogelijkheden voor jongeren met een beperking, maar in kleine bedrijven gedijen ze beter.

(f) *De arbeidsmarkt*: de huidige economische situatie schept minder ruimte voor jongeren met een beperking (kwetsbare groep op de arbeidsmarkt). Aan de andere kant gaat de werkgelegenheid waarschijnlijk groeien. Er gaan binnen afzienbare tijd veel mensen met pensioen.

(g) *De wet- en regelgeving*: de houding van uitkeringsorganisaties bij de toekenning van voorzieningen en het bestaan van de Wajong-uitkering beïnvloeden eveneens de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking. De houding van uitkeringsorganisaties kan aangepast werk voor jongeren met een beperking in de weg staan. De Wajong is voor de jongeren met een beperking juist bevorderlijk voor het verkrijgen van een baan.

4) Bestaat er een directe relatie tussen de schoolkeuze (bij vergelijkbare beperkingen) en de kansen op afronding van een vervolgopleiding en de kansen op de arbeidsmarkt?

Op basis van de beschikbare gegevens uit de literatuur zijn er geen eenduidige conclusies te trekken over de opbrengsten van leerlingen (in termen van onderwijsprestaties, slaagpercentages en voortijdig schooluitval) met een beperking in het regulier en speciaal onderwijs. Ook over de uitgangspositie op de arbeidsmarkt in relatie tot het schooltype is weinig bekend.

De casestudies laten zien dat de jongeren met een beperking heel diverse schoolloopbanen achter de rug hebben. Opvallend is dat vooral de jongeren met een beperking uit het regulier

onderwijs een onregelmatige schoolloopbaan hebben: breuken als gevolg van een doorverwijzing, maar ook breuken wegens vervelende omstandigheden (pestgedrag, schoolverzuim, afstromen naar lager niveau e.d.). In de schoolloopbaan van de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs zit een meer rechte lijn. Dit lijkt ook op te gaan voor de (nog prille) arbeidsloopbaan van de jongeren met een beperking. Een aantal jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs zit thuis, zij (her)oriënteren zich op de arbeidsmarktperspectieven. De jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs hebben een betaalde baan, al dan niet met loonkostensubsidie of loondispensatie. Een deel van de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs heeft een baan gekregen bij het stagebedrijf.

Al met al is niet te zeggen welke onderwijsvorm de beste kansen biedt op een baan. De onderwijsvorm speelt een rol, maar deze rol komt vooral tot uiting in combinatie met andere (interveniërende) factoren, die per leerling kunnen verschillen.

Factoren die een rol spelen bij de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking en verband houden met de onderwijsvorm, kunnen als volgt worden omschreven.

Regulier onderwijs – Aan de leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs worden hogere eisen gesteld. De verwachtingen zijn hoger. De leerlingen worden aangesproken op hun zelfstandigheid. Via het regulier onderwijs krijgen ze bovendien landelijk erkende diploma's en/of (start)kwalificaties. Voor het bedrijfsleven is het duidelijk wat gekwalificeerde leerlingen met een beperking in huis hebben. Overigens verschillen reguliere scholen in hoe ze de leerlingen met een beperking voorbereiden op de arbeidsmarkt. Vrij algemeen besteedt het regulier onderwijs weinig aandacht aan werkvoorbereiding en arbeidsbemiddeling.

Speciaal onderwijs – Het speciaal onderwijs biedt ruime speciale voorzieningen en een betrokken en intensieve persoonlijke begeleiding. Het onderwijs en de praktijklessen worden gegeven in een (voor)gestructureerde omgeving. De speciale school doet er veel aan om de jongeren met een beperking aan een geschikte stage en passende baan te helpen. De arbeidsbemiddeling is gericht en intensief. De (stage)jobcoach is hierbij vaak nadrukkelijk in beeld.

In het speciaal onderwijs is men actief betrokken bij het leven van de jongeren met een beperking na school. Dit uit zich bijvoorbeeld in het onderhouden van intensieve contacten met de werkgever over het functioneren van de jongere ('ze houden een vinger aan de pols, ook nadat de jongere de school heeft verlaten). De speciale school biedt nazorg.

Alles overziend kan er één overkoepelende conclusie getrokken worden. Om de arbeidsmarktpositie van jongeren met een beperking te optimaliseren, lijkt in het algemeen te gelden: *regulier waar het kan, speciaal waar het moet.*

Indien mogelijk en haalbaar, geeft het regulier onderwijs in eerste instantie een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt. Dit type onderwijs garandeert vaak een hoger niveau en wordt afgesloten met een herkenbaar diploma. Omdat de doorstroom naar een vervolgopleiding bovendien vaak soepeler verloopt, is de uitgangspositie op de arbeidsmarkt van jongeren die het regulier onderwijs gevolgd hebben vaak minder kwetsbaar dan die van jongeren uit het speciaal onderwijs. Het uitgangsniveau is hoger en voor werkgevers beter herkenbaar. Dit is echter alleen het geval wanneer een jongere cognitief én sociaal in staat is het regulier onderwijs

zonder al te veel moeite zelfstandig te doorlopen. Uit de casestudies blijkt dat dit lang niet altijd het geval is, met onderbroken schoolloopbanen en/of een verhoogde kans op uitval tot gevolg.

De leerlingen met een beperking zullen dus in de juiste onderwijsvorm terecht behoren te komen, via een zorgvuldig afgewogen schoolkeuze. Op basis van de door ons uitgevoerde casestudies kunnen er twijfels worden geuit bij de schoolkeuzes van enkele jongeren met een beperking uit het regulier én speciaal onderwijs. Hun schoolkeuze is, achteraf bekeken, niet altijd gunstig geweest voor hun school- en/of arbeidsloopbaan.

5) Welke beleidsmatige en praktische maatregelen kunnen onderwijsinstellingen, arbeidstoeleidend instellingen en bedrijven treffen om ouders en hun kinderen met een beperking betere kansen op het behalen van een (vervolg)opleiding en betaalde baan te bieden?

Dit onderzoek geeft voeding aan het formuleren van meerdere aanbevelingen die bijdragen aan het vergroten van de kansen op werk voor jongere met een beperking.

Aanbeveling 1: Regulier onderwijs zal meer aandacht moeten hebben voor de voorbereiding op de arbeidsmarkt

Het regulier onderwijs zal leerlingen met een beperking beter moeten voorbereiden op de arbeidsmarkt. Een betere voorbereiding op de arbeidsmarkt kan worden gerealiseerd door meer aandacht te reserveren voor gerichte stage- en arbeidsbemiddeling in maatwerktrajecten voor leerlingen met een beperking. Hiervoor is in het regulier onderwijs meer expertise nodig.

Aanbeveling 2: Speciaal onderwijs zal het ambitieniveau voor de leerlingen naar boven moeten bijstellen

Cruciaal voor het speciaal onderwijs is dat scholen het beste uit hun leerlingen met een beperking weten te halen. Leerlingen met een beperking zullen via het speciaal onderwijs, meer dan nu het geval is, hun opleiding moeten kunnen afsluiten met landelijk erkende diploma's en (start)kwalificaties.

Aanbevelingen 1 en 2 bevatten hiermee een pleidooi om het beste van beide onderwijsvormen met elkaar te combineren ('the best of both worlds'). Aanscherping van wet- en regelgeving kunnen de rol en taakstelling van het regulier en speciaal onderwijs op het gebied van arbeidstoeleiding voor jongeren met een beperking stevig verankeren.

Aanbeveling 3: Erken dat een deel van de jongeren met een beperking gerichte ondersteuning nodig heeft

Leerlingen met een beperking hebben op school, tijdens hun stage en bij het zoeken van een baan, baat bij individuele hulp en intensieve begeleiding. Hun ouders hebben behoefte aan een goede informatievoorziening en advisering. Om een baan op de arbeidsmarkt te verwerven en te behouden, is het belangrijk dat alle actoren (scholen, overheden, arbeidsbemiddeling-organisaties, uitkeringsinstanties, werkgevers) intensief mee- en samenwerken. De centrale en lokale overheden kunnen werk voor mensen met een beperking mogelijk maken, door een budget vrij te maken. Via wet- en regelgeving en beleid kunnen arbeid-

bemiddelingsorganisaties, uitkeringsinstanties en werkgevers de juiste prikkels ('positive incentives') krijgen om jongeren met een beperking te helpen, of in dienst te nemen en te houden.

Aanbeveling 4: Continuïteit van de begeleiding van de jongere met een beperking en zijn/haar ouders

Jongeren met een beperking en hun ouders hebben baat bij continuïteit in de begeleiding. Een gebrek aan continue begeleiding en advisering bij de school- en beroepskeuze leidt nu (te) vaak tot onderbroken schoolloopbanen, uitval en thuiszitten. Jongeren en hun ouders voelen zich soms aan hun lot overgelaten of verdwalen binnen het systeem. Ze zijn hierdoor minder goed in staat weloverwogen keuzes te maken. Er is behoefte aan meer intensieve en continue begeleiding bij keuzeprocessen. Scholen en dienstverlenende instellingen zullen hier meer rekenschap van moeten geven.

Aanbeveling 5: Er is meer aandacht nodig voor het schoolkeuzeproces

Het lijkt er (achteraf) soms op dat een eerder gemaakte schoolkeuze ongunstig heeft uitgedaakt voor het verloop van de school- en/of arbeidsloopbaan van de jongere met een beperking. Meer aandacht voor de implicaties van de keuze voor een bepaald schooltype op langere termijn is nodig. Zo dient meer aandacht te worden besteed aan wat de keuze voor een bepaald schooltype betekent voor de positie op de arbeidsmarkt. Dit speelt in het bijzonder tijdens de overgang naar het voortgezet onderwijs. De school heeft hierbij een belangrijke rol. Het verdient aanbeveling dat scholen ouders en leerlingen inzichtelijk maken wat de school kan bijdragen aan het voorkomen van (vroegtijdige) schooluitval en het bevorderen van uitstroom naar de arbeidsmarkt. Met name dit laatste aspect blijft in het keuzeproces vaak onderbelicht. Scholen zouden ouders hierover beter en explicieter kunnen informeren, zodat ouders een bewustere schoolkeuze kunnen maken. Daarbij kunnen ook de implicaties op langere termijn worden meegewogen.

Aanbeveling 6: Volg een groep leerlingen met een beperking vanuit het onderwijs naar en op de arbeidsmarkt

Er is weinig bekend over hoeveel en op welk niveau leerlingen met een beperking vanuit het speciaal en regulier onderwijs uitstromen naar de arbeidsmarkt. Evenmin is bekend welk deel daarvan (kortstondig of langdurig) werkzoekende is, of een betaalde of gesubsidieerde baan krijgt. Ook is het ongewis hoe duurzaam die arbeid is. We adviseren daarom een cohort leerlingen met een beperking vanuit het regulier en speciaal onderwijs in de tijd (gedurende de laatste fase van hun onderwijs en de overgang naar stage, arbeid en/of vervolgonderwijs) te volgen, bijvoorbeeld van 16 t/m 23 jaar. Dit kan relevante kwantitatieve en kwalitatieve informatie opleveren voor beleid en praktijk van Passend Onderwijs.

1 Inleiding

De CG-Raad heeft Sardes en Research voor Beleid gevraagd een onderzoek uit te voeren naar de relatie tussen het volgen van regulier of speciaal onderwijs en de kansen op het vinden van betaald werk voor jongeren met een beperking.

We schetsen in dit inleidende hoofdstuk eerst in hoofdlijnen de achtergrond van het onderzoek (paragraaf 1.1). Vervolgens besteden we in paragraaf 1.2 aandacht aan de probleemstelling en de centrale onderzoeksvragen.

1.1 Achtergrond van het onderzoek

Ouders hebben de keus hun kinderen met een beperking het regulier of speciaal onderwijs te laten volgen. Voor leerlingen met een beperking die het regulier onderwijs volgen bestaat de mogelijkheid om een rugzak (leerlinggebonden financiering, kortweg lgf) aan te vragen².

Daarmee kan de reguliere school de leeromgeving aanpassen en kan ambulante begeleiding worden ingekocht om het onderwijsleerproces te begeleiden. Als er eenmaal is gekozen voor speciaal onderwijs, dan betekent dit vaak een definitieve schoolkeus. Tussentijdse terugkeer naar het regulier onderwijs komt slechts op zeer beperkte schaal voor.

Van oudsher besteedt het regulier onderwijs veel aandacht aan de cognitieve ontwikkeling (onderwijsprestaties in de kernvakken, kerndoelen, Eindtoets Basisonderwijs) van de leerlingen. Niettemin zijn er in het speciaal onderwijs ook initiatieven om meer aandacht voor de cognitieve ontwikkeling van de leerlingen te realiseren. Denk hierbij aan het recente plan om met (aangepaste) kerndoelen in het speciaal onderwijs te werken³. Dit is mede een gevolg van de publicaties van de Inspectie van het Onderwijs die herhaaldelijk kritisch is over de kwaliteit van het speciaal onderwijs⁴.

Het vermoeden bestaat dat de route via het regulier onderwijs beter toeleidt naar betaald werk. Jaarlijks verlaten grote aantallen leerlingen met een beperking het voortgezet speciaal onderwijs (vso) zonder een diploma of startkwalificatie. Het vinden van werk is voor jongeren met een beperking vaak al moeilijker dan voor jongeren zonder een beperking. Zonder diploma of startkwalificatie op zak is het nog lastiger om een betaalde baan te verwerven. Daar komt bij dat het aantal jongeren dat op hun achttiende jaar voor een Wajong-uitkering (Wet

² Koster, M., Houten- van den Bosch, E.J. van, Nakken, H. en Pijl, S.J. (2004). *Integratie onder het Rugzak-beleid, de eerste ervaringen met leerlinggebonden financiering in het regulier basisonderwijs*. Groningen: GION.

³ Besluit van 18 mei 2009, houdende de vaststelling van kerndoelen voor het speciaal onderwijs (Besluit kerndoelen WEC), *Staatsblad 2009*, 248.

⁴ Inspectie van het Onderwijs (2007). *Cluster 4. De kwaliteit van het onderwijs aan leerlingen met ernstige gedragsproblemen*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2009a). *De kwaliteit van het speciaal basisonderwijs. Onderzoek naar de kwaliteitsverbetering van zwakke en risicovolle scholen in 2006-2008*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2009b). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2007/2008*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten⁵) in aanmerking komt de laatste jaren explosief is gestegen⁶. Het overheidsbeleid is er op gericht om het aantal instromers in de Wajong te beperken en de werkgelegenheid en opleidingsmogelijkheden voor jongeren met een beperking uit te breiden.

In 2007 is een begin gemaakt met de ontwikkeling naar Passend Onderwijs. Voor zover nu bekend wordt Passend Onderwijs per 1 augustus 2012 ingevoerd bij wet⁷. Schoolbesturen krijgen daarmee een zorgplicht. Zij krijgen de verantwoordelijkheid voor alle leerlingen een passend onderwijsaanbod te realiseren. Dit moeten scholen voor regulier onderwijs en expertisecentra in het speciaal onderwijs verwezenlijken binnen bestaande samenwerkingsverbanden in het primair en voortgezet onderwijs. Passend Onderwijs heeft als doel om het huidige systeem voor leerlingen met een extra zorgbehoefte te vereenvoudigen en flexibeler te maken. Passend Onderwijs biedt mogelijkheden om de voorzieningen, de deskundigheid en de financiële middelen van het regulier en het speciaal onderwijs te bundelen en gericht in te zetten voor leerlingen met een beperking.

Voor een adequate invoering van Passend Onderwijs is het belangrijk een goed beeld te hebben van de succesfactoren en knelpunten in regulier en speciaal onderwijs, die de kans op het vinden van betaald werk bepalen. Deze resultaten kunnen worden ingezet bij de ontwikkeling naar Passend Onderwijs. Voor het regulier onderwijs wordt momenteel gewerkt aan een wetswijziging, waarbij de financiering van scholen mede afhankelijk wordt van de leerresultaten van leerlingen. Deze ontwikkeling staat voor speciaal onderwijs nog in de kinderschoenen. Het gevraagde onderzoek kan bijdragen aan de visievorming op dit gebied.

1.2 Probleemstelling en centrale onderzoeksvragen

De probleemstelling van het onderzoek is als volgt geformuleerd:

In hoeverre bestaat er voor leerlingen met een beperking een relatie tussen het volgen van regulier voortgezet onderwijs dan wel speciaal voortgezet onderwijs en de kans op het vinden van betaald werk?

Het onderzoek zal antwoord geven op de volgende vragen:

- 1) *Waarop baseren ouders de keuze voor regulier onderwijs of speciaal onderwijs voor hun kind?*

⁵ De Wajong is een volksverzekering. Indien een persoon voor zijn/haar zeventiende verjaardag arbeidsongeschikt is en dat na zijn/haar achttiende nog is. Ook jongeren die na hun achttiende verjaardag tijdens de studie arbeidsongeschikt worden, kunnen gebruik maken van de Wajong. De hoogte van de uitkering is afhankelijk van het percentage arbeidsongeschiktheid. Uitkeringsgerechtigden mogen bijverdienen naast de Wajong-uitkering. Daarnaast zijn er voor werkgevers diverse financieel aantrekkelijke mogelijkheden om een jongere met een Wajong aan te nemen (bijv. een 'proefplaatsing' waarbij de werkgever drie maanden geen inkomen hoeft te betalen aan de werknemer). Het UWV voert de regeling uit.

⁶ Zie bijv. CPB (2007). *Verdubbeling van de instroom in Wajong: oorzaken en beleidsopties*. Den Haag: CPB.

⁷ Brief aan Tweede Kamer, *Heroverweging passend onderwijs*, 2 november 2009.

www.passendonderwijs.nl

- 2) *Wat beschouwen ouders en hun kinderen als succesfactoren en knelpunten voor hun kansen op de arbeidsmarkt?*
- 3) *Welke factoren achten de diverse betrokkenen en instellingen van belang voor de kansen van leerlingen op de arbeidsmarkt (vo, vso, mbo, UWV, jobcoachorganisaties, etc.)?*
- 4) *Bestaat er een directe relatie tussen de schoolkeuze (bij vergelijkbare beperkingen) en de kansen op afronding van een vervolgopleiding en de kansen op de arbeidsmarkt?*
- 5) *Welke beleidsmatige en praktische maatregelen kunnen onderwijsinstellingen, arbeidstoeleidende instellingen en bedrijven treffen om ouders en hun kinderen met een beperking betere kansen op het behalen van een (vervolg)opleiding en betaalde baan te bieden?*

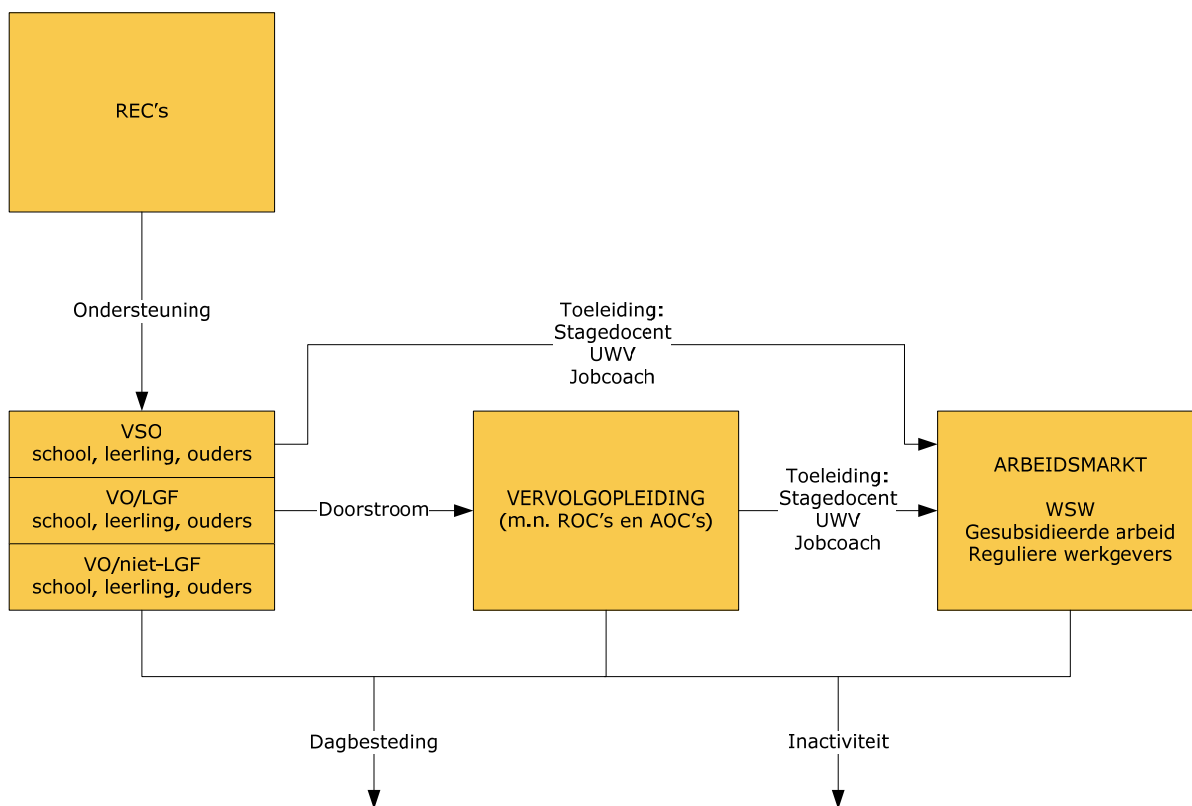
In het onderzoek wordt in algemene zin gesproken van regulier en speciaal onderwijs. Het onderzoek is beperkt tot het regulier voortgezet onderwijs (vo)⁸, het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) en het voortgezet speciaal onderwijs (vso, alle vier de clusters⁹). Het primair onderwijs (po) en het speciaal onderwijs (so) en de deelnemers daaraan staan te ver af van de arbeidsmarkt. Voor veel leerlingen met een beperking is het voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs ((v)mbo) het maximaal haalbare niveau binnen het vso. Dit is dus het hoogste opleidingsniveau waarop leerlingen met een beperking in het vo/mbo en het vso vergelijkbaar zijn. Daarbij komt dat leerlingen met een verstandelijke beperking binnen cluster 3 dit niveau niet aankunnen. Daarom vallen zij buiten de focus van dit onderzoek.

In figuur 1.1 wordt schematisch weergegeven hoe leerlingen met een beperking van regulier onderwijs (vo en mbo) en speciaal onderwijs (vso) al dan niet de arbeidsmarkt betreden.

⁸ Ook het Leerwegondersteunend onderwijs (Lwoo), praktijkonderwijs (PrO) en middelbaar beroepsonderwijs (mbo) zijn meegenomen.

⁹ Het (v)so bestaat uit vier clusters. In cluster 1 zitten visueel beperkte kinderen of meervoudig beperkte kinderen met een visuele beperking. In cluster 2 zitten dove of slechthorende kinderen, kinderen met ernstige spraakmoeilijkheden of meervoudig beperkte kinderen die één van deze beperkingen hebben. In cluster 3 zitten lichamelijke beperkte kinderen, zeer moeilijk lerende kinderen (ZMLK) en langdurig zieke kinderen met een lichamelijke beperking, of meervoudig beperkte kinderen die één van deze beperkingen hebben. In cluster 4 zitten zeer moeilijk opvoedbare kinderen (ZMOK), langdurig zieke kinderen anders dan met een lichamelijke beperking en kinderen in scholen verbonden aan pedologische instituten.

Figuur 1.1 Leerlingen met een beperking van regulier (vo en mbo) en speciaal onderwijs (vso) naar arbeidsmarkt

1.3 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Ten behoeve van voorliggende studie zijn twee deelonderzoeken uitgevoerd. In het eerste deelonderzoek is een literatuurstudie gedaan naar (a) de keuzemotieven voor regulier of speciaal onderwijs, (b) de opbrengsten van regulier en speciaal onderwijs (onderwijsprestaties en arbeidsmarktpositie) en (c) de succesfactoren en knelpunten voor de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking die vanuit het regulier of speciaal onderwijs de arbeidsmarkt opstroomden.

In het tweede deelonderzoek is middels een casestudiebenadering gesproken met 13 jongeren met een beperking (van wie de ene helft de route via het regulier onderwijs volgt of heeft gevolgd en de andere helft de route via het speciaal onderwijs doorloopt of heeft doorlopen), hun ouders en uiteenlopende 'stakeholders' uit het onderwijs, aanpalende instellingen en (stage)bedrijven. Denk hierbij aan stagedocenten, mentoren, zorgcoördinatoren, ambulante begeleiders, jobcoaches, arbeidsbemiddelingconsulenten en werkgevers.

In totaal is er met 57 respondenten een gesprek gevoerd. Met hen is gesproken over (a) de beperking van de jongeren, (b) de schoolkeuzemotieven, (c) de ervaringen in het onderwijs, (d) de overgang van onderwijs naar stage, werk en/of vervolgonderwijs en (e) de kansen op de arbeidsmarkt.

In bijlage 1 vindt u een volledige uiteenzetting van de opzet en uitvoering van het onderzoek.

Hierna volgt deelonderzoek I. Hierin wordt verslag gedaan van de opbrengsten van het literatuuronderzoek naar de relatie tussen het onderwijs (regulier of speciaal) en de arbeidsmarktkansen.

Deelonderzoek I: Literatuuronderzoek

2 Jongeren met een beperking: aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt

2.1 Inleiding

Jongeren met een beperking en hun arbeidsmarktpositie

Het huidige overheidsbeleid in Nederland is erop gericht om alle burgers te stimuleren actief te participeren in de maatschappij. Voor jongeren met een beperking is dit echter vaak niet eenvoudig: hun arbeidsmarktpositie is vaak kwetsbaar en veel van hen hebben behoefte aan ondersteuning bij het vinden en behouden van een baan (Vink, Van Schilt-Mol en Sontag, 2008).

Dit begint al bij het vinden van een geschikte stageplaats of baan. Zo hebben sommige jongeren door hun beperking moeite een baan te vinden omdat de werkplekken niet altijd voldoende op mensen met een beperking zijn toegerust: bedrijven zijn niet altijd even goed bereikbaar of de werkgever beschikt niet over de faciliteiten die nodig zijn om het werken met een beperking mogelijk te maken (Bosch en De Nijs, 1999). Ook de aard van het werk kan een belemmerende factor voor deze jongeren vormen: jongeren met een beperking voldoen vaak niet aan alle eisen die aan een functie worden gesteld. Ze zijn daardoor niet altijd in staat een functie in zijn totaliteit uit te voeren. Door een gebrek aan flexibiliteit in functies vallen deze jongeren vaak af tijdens de sollicitatieprocedure. Ook terughoudendheid aan de kant van de werkgever om iemand met een 'vlekje' in dienst te nemen, kan ervoor zorgen dat jongeren met een beperking minder makkelijk aan een baan komen (Bakker et al., 2008).

De laatste jaren wordt bovendien steeds duidelijker dat niet alleen het *vinden* van een baan voor veel van deze jongeren een uitdaging vormt, maar dat ook het *behouden* hiervan een aandachtspunt vormt. Ongeveer een derde van de jongeren met een beperking valt binnen een jaar na het verkrijgen van een baan uit of vindt geen aansluiting tussen stage en werk (Besseling et al., 2009).

Aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt

Veel jongeren met een beperking bevinden zich in een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt. Mede gezien deze kwetsbare arbeidsmarktpositie, blijken een goede voorbereiding en toerusting op de arbeidsmarkt op school en een soepele overgang van school naar werk voor veel jongeren met een beperking van cruciaal belang voor een succesvolle gang naar de arbeidsmarkt. Wanneer bij deze overgang problemen optreden, blijkt het voor deze jongeren vaak moeilijk de arbeidsmarkt alsnog te bereiken en valt een deel van deze jongeren uit (Bakker et al., 2008). Verwacht wordt dat een betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt de kansen voor jongeren met een beperking om een baan te vinden en deze te behouden verbetert (Vink et al., 2008). Een goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en een gedegen voorbereiding op de arbeidsmarkt door de onderwijssector zijn daarom, juist ook voor deze groep jongeren, cruciaal.

Verscheidende onderzoeken laten echter zien dat deze aansluiting in de praktijk niet altijd soepel verloopt. Er zijn bij de overgang van school naar werk verscheidende aan het onderwijs gerelateerde knelpunten te onderscheiden. Zo speelt mee dat scholen niet altijd voldoende mogelijkheden hebben om de leerlingen met een beperking de begeleiding te bieden die zij nodig hebben. Ook is het de vraag in hoeverre het onderwijs voldoende aansluit op de eisen die op de arbeidsmarkt aan hen worden gesteld (Bakker et al., 2008). Bovendien krijgt maar een klein deel van de jongeren met een beperking begeleiding bij het zoeken naar en verkrijgen van een baan (Kooiker, 2006).

De beste start?

Onduidelijk is in hoeverre deze en andere knelpunten waar jongeren met een beperking bij de overgang van school naar werk tegenaan lopen in gelijke mate spelen voor de verscheidende schooltypen die jongeren met een beperking ter beschikking staan. De vraag is welk type onderwijs jongeren het best toerust op de arbeidsmarkt. Met andere woorden: welk type onderwijs geeft jongeren met een beperking de beste start?

In dit verslag van de literatuurstudie wordt een overzicht gegeven van relevante onderzoeken naar jongeren met een beperking en hun aansluiting van school naar werk¹⁰. Hierbij wordt aandacht besteed aan de motieven die jongeren met een beperking en hun ouders hebben voor de keuze van regulier of speciaal onderwijs (paragraaf 2.2). Tevens gaan we in op de resultaten en opbrengsten van leerlingen met een beperking in verscheidende typen onderwijs (paragraaf 2.3). Tot slot komen de succesfactoren en de knelpunten die hierbij een rol spelen aan bod (paragraaf 2.4).

2.2 Keuze voor regulier of speciaal onderwijs

In Nederland hebben ouders van een kind met een beperking de mogelijkheid om te kiezen voor speciaal onderwijs, praktijkonderwijs of regulier onderwijs met behulp van extra financiële ondersteuning: het zogenaamde ‘rugzakje’ (Kooiker, 2006). Dit is niet altijd zo geweest: tot voor een aantal decennia geleden belandden kinderen met een beperking in Nederland vrijwel automatisch op scholen voor speciaal onderwijs of praktijkonderwijs. Het achterliggende idee hierbij was dat ‘speciale’ kinderen er het meest bij gebaat waren wanneer zij afgeschermd van de maatschappij gezamenlijk onderwijs konden volgen. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw zijn deze ideeën langzaam veranderd en is deze situatie minder vanzelfsprekend geworden (Jepma, 2003). Ouders hebben nu ook de mogelijkheid om te kiezen voor regulier onderwijs en hun kind te midden van kinderen zonder beperking op een reguliere school onderwijs te laten volgen (Bronneman-Helmers, 2007).

Achtergrond: aantal leerlingen binnen speciaal, praktijk- en regulier onderwijs

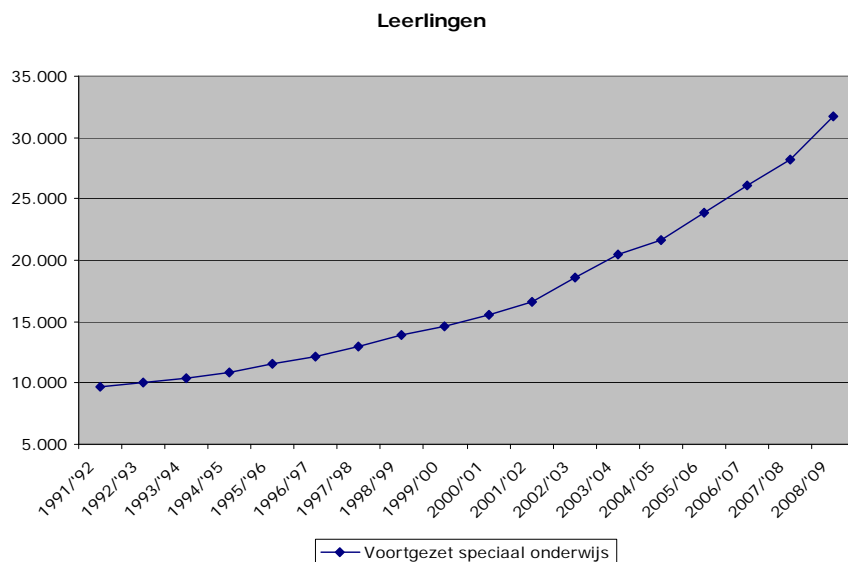
Niettemin is zowel in het voortgezet speciaal onderwijs als in het praktijkonderwijs al geruime tijd een forse groei van het leerlingenaantal te zien.

¹⁰ In bijlage 2 is een volledige lijst met geraadpleegde bronnen opgenomen.

Voortgezet speciaal onderwijs

Figuur 2.1 maakt de ontwikkeling van het leerlingaantal in het voortgezet speciaal onderwijs inzichtelijk.

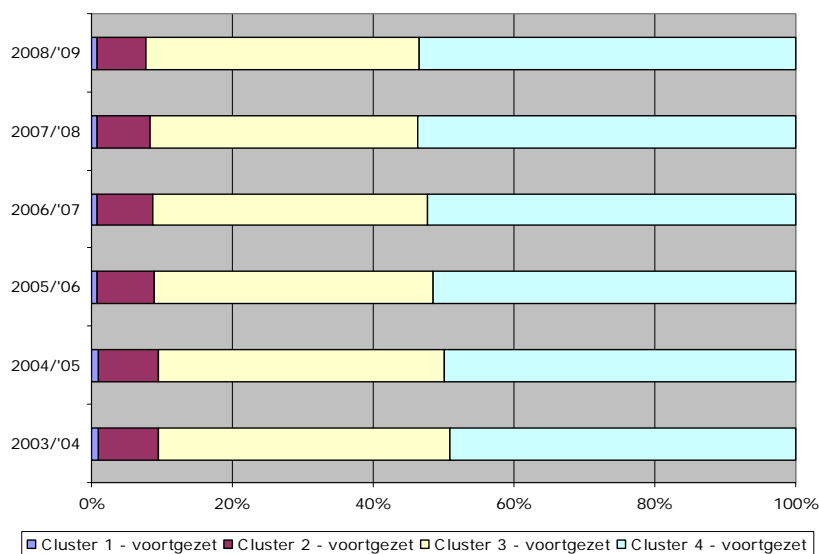
Figuur 2.1 **Ontwikkeling aantal leerlingen voortgezet speciaal onderwijs, 1991/1992 - 2008/2009**

Bron: CBS Statline: bewerking Research voor Beleid

Uit de figuur blijkt dat 31.724 leerlingen in het schooljaar 2008/2009 voortgezet speciaal onderwijs volgden. Dit aantal ligt maar liefst 55% hoger dan vijf jaar daarvoor. Deze stijging komt de laatste jaren vooral voor rekening van cluster 4 (leerlingen met ernstige problemen in het gedrag, met ontwikkelingsproblemen en/of psychiatrische problemen). Figuur 2.2 laat zien dat het aandeel leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs in cluster 4 in de periode 2003/2004 - 2008/2009 is toegenomen van 49,2 tot 53,6%.

Figuur 2.2 Verdeling aantal leerlingen voortgezet speciaal onderwijs naar cluster, 2003/2004 - 2008/2009

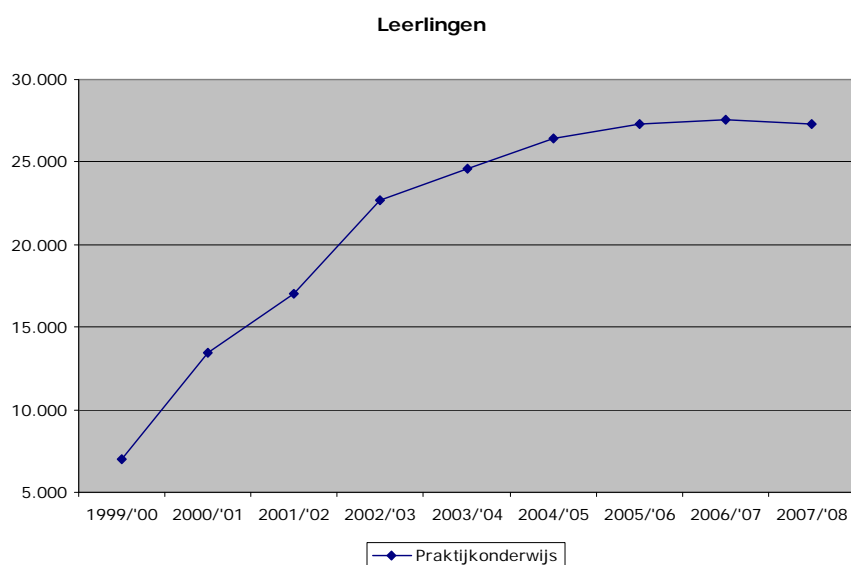
Bron: CBS Statline: bewerking Research voor Beleid

De clusters 2 en 3 (auditieve/communicatieve beperkingen en lichamelijke/verstandelijke beperkingen) laten in dezelfde periode een daling van 8,6% naar 6,9% respectievelijk van 41,2% naar 38,8% zien. Het aandeel van cluster 1 (visuele beperkingen) is in de gehele beschouwde periode redelijk stabiel (om en nabij 1%).

Praktijkonderwijs

Ook het aantal leerlingen in het praktijkonderwijs is het laatste decennium sterk toegenomen. Figuur 2.3 maakt dit inzichtelijk.

Figuur 2.3 Ontwikkeling aantal leerlingen praktijkonderwijs, 1999/2000 -2007/2008

Bron: CBS Statline: bewerking Research voor Beleid

Uit de figuur blijkt dat het aantal leerlingen in het praktijkonderwijs in de periode 1999/2000 tot en met 2002/2003 een sterke stijging laat zien. Daarna vlakt de groei van het leerlingenaantal enigszins af. In 2007/2008 is sprake van een zeer lichte daling. Het aantal leerlingen in het praktijkonderwijs bedroeg in dit jaar 27.260. Dit is 1% minder dan een jaar daarvoor, maar nog altijd 20% meer dan vijf jaar eerder.

Regulier voortgezet onderwijs

Cijfers van de Inspectie van het Onderwijs laten zien dat er in het regulier voortgezet onderwijs 15.000 leerlingen met een rugzakje zijn (CG-raad). Uit bovenstaande CBS-cijfers (figuren 2.2 en 2.3) blijkt dat het aantal leerlingen in het voortgezet speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in het schooljaar 2009/2010 respectievelijk 32.000 en 27.000 bedroeg. Het betreft hier zo'n 74.000 geïndiceerde leerlingen.

Het overgrote deel van deze groep leerlingen met een indicatie (bijna 80%) bevond zich in het schooljaar 2009/2010 dus in het speciaal onderwijs of praktijkonderwijs. Het aandeel leerlingen met leerlinggebonden financiering in het regulier onderwijs komt uit op 20% van alle leerlingen met een indicatie en is hiermee beperkt. Wanneer we het aandeel leerlingen met leerlinggebonden financiering in het regulier voortgezet onderwijs afzetten tegen het *totaal* aantal leerlingen in het voortgezet onderwijs, bedraagt dit aandeel slechts 1,5%.

Het aandeel leerlingen in het speciaal onderwijs is in Nederland nog altijd aanzienlijk hoger dan internationaal het geval is. Specifiek voor Nederland en enkele andere Europese landen is daarbij dat voorzieningen voor speciaal onderwijs – grotendeels los van het regulier onderwijs – gecentreerd zijn in aparte speciale scholen, waardoor de drempel om de overstap te maken naar het regulier onderwijs hoog is (Wynne en McAnaney, 2010). Dit draagt bij aan het grote aantal leerlingen binnen het speciaal onderwijs en praktijkonderwijs in Nederland.

Keuzemotieven

Hoewel ouders tegenwoordig ook in Nederland de mogelijkheid hebben te kiezen voor regulier onderwijs voor hun kind met een beperking, is het aandeel jongeren in het speciaal onderwijs in Nederland nog altijd relatief groot. Ondanks de toegenomen mogelijkheden voor jongeren met een beperking binnen het reguliere onderwijs, maken veel ouders en kinderen nog altijd de keuze voor speciaal onderwijs of praktijkonderwijs. Het is de vraag op grond waarvan deze keuze wordt gemaakt.

Eén van de onderwerpen die centraal staat in deze literatuurstudie is de wijze waarop ouders hun keuze voor een bepaald type onderwijs motiveren. Hierna beschrijven we de motieven van ouders om te kiezen voor een van deze vormen van onderwijs die uit de literatuur naar voren

komen. We gaan hierbij achtereenvolgens in op de keuze voor regulier onderwijs en de keuze voor speciaal onderwijs.¹¹

2.2.1 Keuze voor regulier onderwijs

Ouders van een kind met een beperking hebben verschillende motieven om te kiezen voor regulier onderwijs. In deze paragraaf beschrijven we de motieven die uit de literatuur naar voren komen.

Eén van de belangrijkste argumenten om te kiezen voor regulier onderwijs, is dat ouders verwachten dat hun kind in het regulier onderwijs beter kan integreren in de samenleving, bijvoorbeeld doordat het meer contacten zal leggen met kinderen zonder een beperking. Door deze contacten worden de leerlingen met een beperking gestimuleerd mee te doen met de andere kinderen, tijdens de lessen, maar bijvoorbeeld ook in de pauzes. Vooral deze sociale motieven spelen een belangrijke rol bij ouders om te kiezen voor het regulier onderwijs (De Graaf, 1996). De verwachting is dat deze sociale contacten en het meedraaien in de ‘gewone’ maatschappij kinderen ook in het latere leven een betere uitgangspositie en betere kansen bieden, omdat kinderen op deze manier al vanaf jonge leeftijd leren zich in de maatschappij te handhaven.

Een andere reden om voor regulier onderwijs te kiezen is dat het werktempo binnen deze vorm van onderwijs vaak hoger ligt en leerlingen meer uitdaging wordt geboden. Sinds 1 augustus 2003 hebben ouders de mogelijkheid om een ‘rugzakje’ aan te vragen voor hun kind, waarvan extra onderwijsmiddelen betaald kunnen worden. Op deze manier kunnen scholieren met een beperking meer mogelijkheden geboden worden om deel te nemen aan het regulier onderwijs (Kooiker, 2006). Scholen krijgen op deze manier de ruimte om rekening te houden met de beperking van de jongere, terwijl de jongere kan profiteren van de uitdaging en het hogere werktempo dat het regulier onderwijs biedt. Kinderen krijgen zo de mogelijkheid zich cognitief optimaal te ontwikkelen, wat moet leiden tot betere kansen op de arbeidsmarkt.

Een laatste veelgenoemd voordeel van regulier onderwijs dat in de literatuur genoemd wordt, is dat de school vaker gevestigd is in de buurt waar het kind woont (Kooiker, 2006). Ouders verwachten dat hun kind op deze manier beter kan integreren in de buurt (De Graaf, 1996). Dit levert niet alleen meer sociale contacten dichtbij huis op, maar voorkomt ook de vaak lange reistijd die leerlingen kwijt zijn als zij een school voor speciaal onderwijs bezoeken.

Samenvattend kan worden gesteld dat de keuze voor het regulier onderwijs vaak ingegeven wordt door de wens het kind ‘zo normaal mogelijk’ te laten opgroeien en van jongs af aan te laten meedraaien in de maatschappij. Het achterliggende idee hierbij is dat kinderen hierdoor de

¹¹ Keuzemotieven voor praktijkonderwijs blijven in deze paragraaf buiten beschouwing, omdat hierover in de literatuur weinig bekend is. Uit onderzoek (zie o.a. Van Klaveren et al., 2008) blijkt echter dat ouders en jongeren in de praktijk niet altijd onderscheid maken naar praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs: in de perceptie van deze groepen beslaan beide onderwijstypen vaak hetzelfde spectrum. Mogelijk gelden de genoemde keuzemotieven voor voortgezet speciaal onderwijs daarom deels ook voor praktijkonderwijs.

vaardigheden en contacten opdoen die nodig zijn om ook op latere leeftijd in de maatschappij en op de arbeidsmarkt te kunnen functioneren.

2.2.2 Keuze voor speciaal onderwijs

De keuze voor speciaal onderwijs wordt ingegeven door verschillende redenen. Eén van de redenen die hiervoor in de literatuur naar voren komt, is dat het tempo in het regulier onderwijs te hoog ligt en er te hoge eisen aan de jongere worden gesteld. Dit is één van de motieven op basis waarvan ouders kiezen voor speciaal onderwijs: het lukt jongeren met een beperking vaak beter in het speciaal onderwijs mee te komen. Een belangrijk argument om te kiezen voor speciaal onderwijs is dat er op deze scholen meer begeleiding geboden wordt en er meer aandacht is voor de beperkingen van de jongere. Tevens vinden de ouders het fijn dat de klassen kleiner zijn, waardoor de leerlingen meer aandacht krijgen (Kooiker, 2006). Het idee is dat het speciaal onderwijs voor deze jongeren tot betere resultaten leidt. Juist door de ruimte voor maatwerk en het lagere werktempo wordt uit de jongere gehaald wat erin zit.

Een ander argument dat ouders aanvoeren om de keuze voor speciaal onderwijs te motiveren is dat het speciaal onderwijs een omgeving biedt waar de beperking van hun kind minder opvalt. Kinderen worden daardoor minder gepest, bevinden zich onder 'lotgenoten' en voelen zich daardoor 'normaler' (Kooiker, 2006).

Ook vormt de expertise van scholen voor speciaal onderwijs op het gebied van specifieke beperkingen een argument om voor speciaal onderwijs te kiezen. Niet alleen kan het onderwijs hierdoor beter worden afgestemd op de beperking van de jongere: ze krijgen op deze manier op school ook de handvatten aangeboden om met hun beperking te leren omgaan (Kooiker, 2006).

Vaak blijkt dat deze schoolkeuze mede is ingegeven door adviezen van hulpverleners (Bakker et al., 2008). Kinderen met een beperking komen vaak al op jonge leeftijd met het hulpverlenerscircuit in aanraking en ouders laten zich in de schoolkeuze voor hun kind – gevraagd of ongevraagd – vaak adviseren door de betrokken hulpverleners. Deze blijken ouders niet zelden te adviseren om te kiezen voor het speciaal onderwijs. Deze onderwijsvorm wordt dan gezien als de meest veilige optie voor het kind om in een beschermde omgeving naar school te gaan, waarbij bovendien voldoende ruimte is voor (het leren omgaan met) de beperking.

De keuze voor het speciaal onderwijs is daarmee vooral gebaseerd op de ruimte voor maatwerk en de veilige omgeving die deze scholen jongeren met een beperking kunnen bieden. Er is meer tijd en aandacht, en indien nodig kan het niveau aan de jongere worden aangepast, waardoor de kans op uitval en problemen afneemt en de mogelijkheden van de jongere beter worden benut. Opvallend is daarnaast dat ouders ook vanuit de wens hun kinderen zo 'normaal' mogelijk te laten opgroeien, kiezen voor speciaal onderwijs: een argument dat ook wordt gebruikt om de keuze voor regulier onderwijs te motiveren. Waar dit argument in het geval van de keuze voor het regulier onderwijs vooral betrekking heeft op de participatie in de maatschappij, gaat het er bij de keuze voor het speciaal onderwijs juist om de beperking van de jongere niet teveel te laten opvallen, zodat hij/zij zich minder een uitzondering voelt.

2.2.3 Conclusie

Uit het onderzoek van Kooiker (2006), blijkt dat voor de keuze voor het regulier onderwijs of het speciaal voortgezet onderwijs zowel voor- als tegenargumenten te geven zijn. De uiteindelijke keuze hangt af van het belang dat ouders hechten aan de voor- en nadelen en wat voor hun kind het beste lijkt. Wanneer een kind goed kan meekomen op school zou regulier onderwijs mogelijk beter van toepassing zijn, omdat het tempo hier hoger ligt en de verwachtingen hoger zijn. Tevens zal het kind dan meer contacten leggen met scholieren zonder beperking. Wanneer het voor een leerling lastiger is om mee te komen in de les, kiezen de ouders mogelijk voor speciaal onderwijs waar meer begeleiding is, het werktempo lager ligt en de verwachtingen zijn bijgesteld (Kooiker, 2006). Dit geldt eveneens wanneer ouders vrezen dat hun kind zich ‘anders’ en buitengesloten zal voelen in het regulier onderwijs. Niet zelden spelen hierbij ook adviezen van hulpverleners een rol (Bakker et al., 2008).

Voor ouders is het daarom van belang een afweging te maken in de voor- en tegenargumenten voor regulier en speciaal onderwijs, op basis waarvan ze een keuze kunnen maken die past bij het kind (De Graaf, 1996). Cijfers laten zien dat deze keuze in veel van de gevallen vooralsnog uitvalt in het voordeel van het speciaal onderwijs of praktijkonderwijs: slechts een vijfde van de leerlingen met een indicatie volgt regulier onderwijs met leerlinggebonden financiering.

2.3 Opbrengsten van regulier en speciaal onderwijs

Uit het onderzoek van Bronneman-Helmers (2007) blijkt dat er nog weinig gegevens beschikbaar zijn over de resultaten van leerlingen uit het speciaal onderwijs, praktijkonderwijs en van leerlingen met een ‘rugzakje’ binnen het regulier onderwijs. Ook een analyse van CBS-cijfers door Research voor Beleid leverde geen specifieke informatie op ten aanzien van de resultaten van leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs. Dit maakt het lastig om op basis van bestaande gegevens een gefundeerde en cijfermatig onderbouwde vergelijking tussen de opbrengsten van leerlingen met een beperking in het regulier en speciaal onderwijs te maken.

Beschikbare informatie is vaak erg versnipperd en richt zich op een beperkte doelgroep of deelaspecten van de uitgangspositie van jongeren bij het verlaten van de school. De onderstaande paragrafen geven een overzicht van de informatie die beschikbaar is.

2.3.1 Resultaten op school

Brands en Coninx (1993) hebben een onderzoek uitgevoerd naar de verschillen tussen dove kinderen in het regulier en speciaal onderwijs. Voor het onderzoek zijn tien dove kinderen uit het speciaal onderwijs en tien leerlingen uit het regulier onderwijs met elkaar vergeleken. Deze leerlingen zijn op basis van hun leeftijd en de mate van gehoorverlies met elkaar gematched, zodat de groepen ongeveer overeenkwamen. Tussen de oorzaken van doofheid bleken er geen significante verschillen te bestaan.

Uit het onderzoek kwam naar voren dat leerlingen in het regulier onderwijs significant hoger scoorden dan leerlingen in het speciaal onderwijs. Hierbij ging het onder andere om

spraakverstaanbaarheid en taalvaardigheid. Ook behaalden de kinderen betere scores voor hun sociaal-emotionele ontwikkeling, zoals sociale aanpassing en zelfbeeld.

Dit onderzoek wijst uit dat dove kinderen meer baat hebben bij de deelname aan het regulier onderwijs. Ze blijken even goed of beter te presteren in vergelijking met dove leerlingen in het speciaal onderwijs. Hoewel de uitkomsten van dit onderzoek niet generaliseerbaar zijn, omdat alleen dove kinderen aan het onderzoek hebben deelgenomen, biedt het wel een inzicht in de verschillende resultaten voor leerlingen in het regulier of speciaal onderwijs (Brands en Coninx, 1993).

Onderzoek onder scholen laat een meer wisselend beeld zien. Reguliere scholen zelf vinden het niet altijd positief als leerlingen met een beperking deelnemen aan het regulier onderwijs. De ervaringen hiermee zijn wisselend. Een veelgehoord knelpunt is dat leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs moeilijk aansluiting kunnen vinden bij andere kinderen. Dit vertaalt zich in minder goede resultaten op school (Bronneman-Helmers, 2007). Het gaat hierbij primair om een kwalitatieve duiding: hoe 'hard' deze gegevens zijn, is niet duidelijk. Bovendien wordt er geen vergelijking met het speciaal onderwijs gemaakt.

Wel blijkt uit onderzoek naar kinderen en jongeren met een beperking, dat de behaalde schoolresultaten in het speciaal onderwijs voor een deel van deze jongeren verbeterden. De reden hiervoor was dat er meer rekening werd gehouden met hun beperking, het tempo lager lag, de verwachtingen bijgesteld waren en er minder gepest werd. Het betreft hier een groep jongeren die niet kon meekomen in het regulier onderwijs en tussen wal en schip dreigde te raken. Voor hen verbeterden de schoolresultaten aanzienlijk, nadat de overstap naar het speciaal onderwijs werd gemaakt (Kooiker, 2006).

2.3.2 Arbeidsmarktpositie van vmbo en mbo

Naast de schoolprestaties, vormt ook de arbeidsmarktpositie na afronding van de opleiding een belangrijk aspect van de opbrengsten van het onderwijs: hoe groot is de kans dat leerlingen met een beperking daadwerkelijk een baan vinden als zij hun diploma hebben behaald? Wat gaan de jongeren doen wanneer zij hun opleiding in het voortgezet onderwijs hebben afgerond? Dit geeft een indicatie van de manier waarop jongeren in het onderwijs op de arbeidsmarkt en/of een eventuele vervolgopleiding worden voorbereid.

Analyse van Research voor Beleid wijst uit dat geen betrouwbaar cijfermateriaal voorhanden is ten aanzien van de arbeidsmarktpositie van leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs. Op basis van beschikbare gegevens is binnen de in- door- en uitstroomcijfers van het regulier onderwijs (met uitzondering van praktijkonderwijs) geen onderscheid te maken tussen leerlingen met een beperking en leerlingen zonder beperking.

Wel hebben Poulisse en Vrieze (2002) een onderzoek uitgevoerd naar onder meer de stage-ervaringen van leerlingen met een beperking in het vmbo en het mbo. De ervaringen tijdens de stageperiode geven een indicatie van de manier waarop deze leerlingen op de overgang naar de arbeidsmarkt zijn voorbereid. Van de vmbo-leerlingen die deelnamen aan het onderzoek, heeft slechts een klein gedeelte stage gelopen, omdat een groot deel van hen de theoretische leerweg volgde. Van de 15 scholieren die wel stage hebben gelopen, waren er geen speciale

aanpassingen of extra begeleiding op de stageplaats nodig. De leerlingen bleken op school voldoende toegerust om hun stage redelijk succesvol te kunnen doorlopen.

Van de 411 mbo-leerlingen die deelnamen aan het onderzoek, volgden er 288 tijdens het onderzoek of het jaar ervoor beroepspraktijkvorming. Van deze 288 leerlingen, gaven 104 leerlingen (36%) aan tijdens de stage tegen problemen aan te lopen. Dit gold met name voor respondenten met een meervoudige handicap of personen met een psychische of gedragsstoornis. 14% van de mbo-deelnemers gaf aan problemen te ondervinden bij de inhoud van het werk, voor 11% was het werk lichamelijk te zwaar. Door de verschillende problemen is 14,2% van de respondenten gestopt met de stage en/of opleiding. De school bleek voor deze leerlingen niet in staat de ondersteuning te bieden die nodig was om de stage succesvol te doorlopen en af te ronden (Poullisse en Vrieze, 2002).

Het onderzoek van Poullisse en Vrieze toont aan dat het mbo voor een deel van de leerlingen met een beperking niet voldoende ondersteuning biedt hen goed naar de arbeidsmarkt te begeleiden. Het gaat hier met name om jongeren met een meervoudige handicap of psychische en gedragsstoornis. Het merendeel van de jongeren in het onderzoek ondervond echter geen problemen bij de stage, hetgeen erop wijst dat het onderwijs hen voldoende heeft toegerust om zich op de arbeidsmarkt te kunnen handhaven.

2.3.3 Arbeidsmarktpositie van praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs

Nu wordt ingegaan op de arbeidsmarktpositie van jongeren in het praktijkonderwijs en het voortgezet speciaal onderwijs.

Praktijkonderwijs

Het aantal jongeren dat na het praktijkonderwijs uitstroomt naar de arbeidsmarkt is de afgelopen jaren afgenomen: in het schooljaar 2001/2002 was dit nog 61%, maar in het schooljaar 2005/2006 is dit gedaald naar 49% van de leerlingen (IVA, 2008). Het blijkt dat deze leerlingen na afronding van het praktijkonderwijs vaker een opleiding gaan volgen bij het regionaal opleidingscentrum (roc) of instromen in een vmbo-leerwerktraject. Het percentage leerlingen dat doorstroomt naar het mbo is toegenomen van 13% in het schooljaar 2001/2002 naar 34% in het schooljaar 2005/2006.

Deze stijging kan worden verklaard doordat veel jongeren die uitstromen uit het praktijkonderwijs het lastig vinden om een betaalde baan te vinden en hierdoor langer willen doorleren (Sociaal-Economische Raad, 2007). Tevens hebben leerlingen sinds enkele jaren zonder voordiploma de mogelijkheid aan een mbo-instelling een opleiding te volgen. Daarnaast kan een betere aansluiting tussen het praktijkonderwijs en mbo-opleidingen ertoe geleid hebben dat meer leerlingen ervoor kiezen door te stromen naar het mbo (Bronneman-Helmers, 2007). Bovendien stimuleert de overheid dat jongeren een startkwalificatie behalen (Vink et al., 2008).

Wanneer deze ontwikkeling ertoe leidt dat meer jongeren met een beperking op deze manier een startkwalificatie halen, heeft dit gevolgen voor hun participatie op de arbeidsmarkt. Verwacht

wordt dat een hogere opleiding leidt tot een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt (Sociaal-Economische Raad, 2007).

Voortgezet speciaal onderwijs

Vergeleken met het praktijkonderwijs stroomt een klein percentage (39%) van de schoolverlaters van het voortgezet speciaal onderwijs uit naar de arbeidsmarkt. Het aandeel jongeren dat een vervolgopleiding gaat volgen bedraagt een kwart. Het relatief lage aandeel leerlingen dat van het vso doorstroomt naar een vmbo- of mbo-opleiding, kan verklaard worden doordat deze scholen vaak minder toegankelijk zijn dan het speciaal onderwijs, wat problemen oplevert voor leerlingen met fysieke beperkingen. Daarnaast zijn de klassen in het vmbo en mbo groter dan in het vso, waardoor de overgang voor deze leerlingen groot is (Stavenuiter en Lammerts, 2005).

Een iets hoger percentage (29%) van de leerlingen van het vso stroomt uit naar de dagbesteding. De uitstroombestemming van schoolverlaters van het vso verschilt per cluster. Van schoolverlaters uit de clusters 2 (auditieve/communicatieve beperkingen) en 4 (ernstige ontwikkelingsstoornissen) gaat de grootste groep (45% respectievelijk 49%) naar een vervolgopleiding. Voor cluster 1 (visuele beperkingen) is de uitstroombestemming vaak (43%) AWBZ dagbesteding (Vink et al., 2008).

Er tekent zich dus een verschil af tussen leerlingen in het praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs als het gaat om de uitstroombestemming na afronding van het onderwijs. Dit kan worden verklaard door een verschil in de doelgroepen én door de karakteristieken van het onderwijs. Het belangrijkste verschil tussen praktijkonderwijs en voortgezet speciaal onderwijs is dat het praktijkonderwijs vooral gericht is op het voorbereiden op een plaats op de arbeidsmarkt. Naar het praktijkonderwijs gaan vooral leerlingen die het vermogen hebben opgeleid te worden voor eenvoudige functies op de arbeidsmarkt. Het voortgezet speciaal onderwijs is daarentegen minder arbeidsgericht en heeft minder raakvlakken met de arbeidsmarkt. Op basis van deze uitkomsten kan daarom verwacht worden dat het praktijkonderwijs betere kansen biedt voor een positie op de arbeidsmarkt (Stavenuiter en Lammerts, 2005).

2.3.4 Conclusie

Op basis van de beschikbare gegevens zijn geen eenduidige conclusies te trekken over de opbrengsten van leerlingen met een beperking in het speciaal en regulier onderwijs. Omdat er nog weinig gegevens beschikbaar zijn over de resultaten van leerlingen uit het speciaal onderwijs, praktijkonderwijs en van leerlingen met een 'rugzakje' binnen het regulier onderwijs, is het niet mogelijk een systematische vergelijking te maken van de schoolprestaties binnen beide schooltypen. Het bereikte niveau van cognitieve en sociaal-emotionele vaardigheden van leerlingen met een beperking is niet eerder in vergelijkend perspectief onderzocht. Tevens zijn er geen gegevens bekend over de verschillen in slagingspercentages en voortijdig schooluitval.

Over de uitgangspositie op de arbeidsmarkt in relatie tot het schooltype is eveneens weinig bekend. Dit geldt met name voor leerlingen die met leerlinggebonden financiering regulier

onderwijs hebben gevolgd. Van deze leerlingen worden voor zover bekend geen separate uitstroomgegevens bijgehouden, waardoor de uitgangspositie op de arbeidsmarkt op basis van bestaande gegevens niet inzichtelijk te maken is. Wel is het mogelijk een vergelijking te maken tussen het voortgezet speciaal onderwijs en het praktijkonderwijs. Hieruit blijkt dat leerlingen vanuit het praktijkonderwijs vaker doorstromen naar een baan of een vervolgopleiding, dan leerlingen uit het voortgezet speciaal onderwijs. Hiermee is echter niet gezegd dat praktijkonderwijs jongeren daarmee een betere start geeft op de arbeidsmarkt. De leerlingen die naar het praktijkonderwijs gaan verschillen immers van de leerlingen die naar het voortgezet onderwijs gaan.

Aanvullend onderzoek zal daarom moeten uitwijzen welk type onderwijs jongeren met een beperking de beste start geeft.

2.4 Succesfactoren en knelpunten voor de kansen op de arbeidsmarkt

Uit eerdere onderzoeken zijn verschillende knelpunten en succesfactoren te onderscheiden bij de relatie tussen de kansen op de arbeidsmarkt en de overgang van school naar werk voor jongeren met een beperking. We zetten de belangrijkste factoren in deze paragraaf op een rij. De eerste paragrafen bevatten een overzicht van de succesfactoren (paragraaf 2.4.1) en knelpunten (paragraaf 2.4.2) die jongeren met een beperking bij de overgang van school naar werk tegenkomen. In de laatste paragraaf (paragraaf 2.4.3) relateren we deze factoren aan de verschillen tussen regulier en speciaal onderwijs: in hoeverre spelen specifieke knelpunten en succesfactoren een rol binnen de twee onderwijstypen?

2.4.1 Succesfactoren

Onderzoek wijst uit dat de overgang van school naar werk voor een deel van de jongeren met een beperking zonder veel problemen verloopt: zij zijn door de school voldoende voor de arbeidsmarkt toegerust en blijken in staat een betaalde baan te vinden en te houden. De vraag is welke factoren ertoe hebben bijgedragen dat deze jongeren positieve ervaringen hebben met deze aansluiting.

De rol van de school

Uit de onderzoeken van Timmerman en Mallee (2006) en Bakker et al. (2008) blijkt werkervaring door middel van een stage of vrijwilligerswerk tijdens de schoolperiode een belangrijke succesfactor te zijn voor de kansen op de arbeidsmarkt na afronding van de opleiding. Stage en/of vrijwilligerswerk biedt jongeren de mogelijkheid om aan te tonen dat ze, ondanks hun beperking, in staat zijn om werkzaamheden te verrichten. Tevens draagt netwerken bij aan een grotere kans op het vinden van een baan. De jongeren beschikken op deze manier over meer contacten met andere personen. Via hen kunnen ze op de hoogte gebracht worden van vacatures (Timmerman en Mallee, 2006).

Hoe vroeger leerlingen met een beperking in het voortgezet onderwijs in staat worden gesteld werknemersvaardigheden op te doen, hoe beter de kansen op de arbeidsmarkt. Juist voor jongeren met een beperking is dit van belang: zij hebben vaak niet of in verminderde mate de mogelijkheid om tijdens een bijbaantje de ervaring op te doen waarover veel andere jongeren

wel beschikken. Het is daarom van belang dat jongeren al op jonge leeftijd beginnen met (stage)werkzaamheden bij een reguliere werkgever. Op deze manier krijgen zij inzicht in hun mogelijkheden en beperkingen op de werkvloer. Ook worden leerpunten geïdentificeerd waaraan zij kunnen werken. Verder krijgen zij de kans werknemersvaardigheden in te trainen in een omgeving waarin het is toegestaan fouten te maken en die erop gericht is nieuwe vaardigheden aan te leren. Wanneer jongeren hiermee starten als ze 15 of 16 jaar oud zijn, is de kans groter dat ze ook na hun opleiding een baan vinden en behouden (Bakker et al., 2008).

Daarnaast heeft het een positief effect op de overgang van school naar werk als op school aandacht wordt besteed aan de veranderingen op verschillende levensgebieden die mogelijk gepaard gaan met de overgang van school naar werk. Het opeens hebben van een eigen inkomen, het op eigen benen staan en het hebben van een geheel ander dagritme grijpen juist voor jongeren met een beperking diep in op de persoonlijke en professionele levenssfeer, omdat zij hun beperking hierin een plaats moeten geven. Door de beperking vraagt dit vaak extra aandacht van de omgeving. Het voorbereiden en begeleiden van jongeren op deze veranderingen vormt dan ook een belangrijke succesfactor voor een soepele overgang van school naar werk (Bakker et al., 2008).

Buiten dat is het van belang dat de school de jongeren en hun ouders informeert over de voordelen van werk boven een uitkering. Door te vermelden dat een betaalde baan naast een inkomen ook een dagbesteding en sociale contacten met zich meebrengt, zullen de leerlingen meer gemotiveerd zijn een betaalde baan te zoeken en deze proberen te behouden (Bakker et al., 2008).

Het is tevens belangrijk dat de leerlingen ook na het verlaten van de school contact onderhouden met de school. Nazorg door de school is een probaat middel om de overgang van school naar werk te versoepelen. Scholen die aan het onderzoek van Vink et al. (2008) hebben meegewerkt, gaven aan meer aandacht te willen besteden aan nazorg, zodat ze de jongere en de werkgever adequate begeleiding kunnen bieden bij de overgang van school naar werk.

De afgelopen jaren blijken er al verschillende zaken veranderd te zijn om de aansluiting van school naar werk beter te laten verlopen, bijvoorbeeld door gebruik te maken van subsidies. Dit is vooral in het praktijkonderwijs het geval (SER, 2007). Op basis van deze verandering kan worden verwacht dat dit leidt tot een betere aansluiting op de arbeidsmarkt.

De rol van de (stage)jobcoach

Een belangrijke succesfactor betreft de inzet van een jobcoach op de werkvloer. De jobcoach helpt jongeren bij het aanleren van praktische vaardigheden op de werkvloer. Ook helpt hij/zij jongeren hun beperking op de werkvloer hanteerbaar te maken. De jobcoach kan verder een bemiddelende rol spelen tussen jongeren en werkgever, waardoor het wederzijds begrip toeneemt en eventuele conflicten minder snel tot structurele problemen leiden. Ten slotte kan een jobcoach behulpzaam zijn bij het zoeken naar en vinden van een passende baan en bij de aanvraag van voorzieningen door de werkgever (Bakker et al., 2008).

Een jobcoach kan de overgang van school naar werk op deze manier aanzienlijk vereenvoudigen. Voor een deel van de jongeren met een beperking blijkt het echter moeilijk binnen korte tijd een vertrouwensband met een nieuwe begeleider op te bouwen, zeker in een periode van grote veranderingen die de overgang van school naar werk vaak kenmerken. Deze jongeren hebben er daarom baat bij als de jobcoach al gedurende de stageperiode wordt ingezet. Jongeren kunnen dan al tijdens de stageperiode een vertrouwensband met de jobcoach opbouwen, zodat de overgang van school naar werk minder groot is (Van Klaveren et al., 2008).

De rol van de werkgever

Verskillende onderzoeken wijzen uit dat ook werkgevers een rol spelen bij een goede aansluiting tussen onderwijs en de arbeidsmarkt. Wanneer de werkgever bijvoorbeeld praktische oplossingen aandraagt, kan het voor de jongere beter mogelijk worden gemaakt het werk te (blijven) doen. Er kan hen de mogelijkheid worden geboden om thuis te werken, omdat het bijvoorbeeld voor slechtziende jongeren of een jongere in een rolstoel lastiger is het bedrijf te bereiken, of de taken kunnen aangepast worden (Timmerman en Mallee, 2006).

Ook is het van belang dat werkgevers goed op de hoogte zijn van de mogelijkheden en beperkingen van de jongere. Op deze manier weten de werkgevers beter wat ze kunnen verwachten van de jongere en op welke manier ze hen kunnen begeleiden. Van belang is dat werkgevers voldoende tijd vrijmaken om de jongere in te werken en goed te begeleiden. Een positieve grondhouding van de werkgever ten opzichte van de jongere en zijn beperking blijkt van cruciaal belang. Eventuele problemen blijken dan relatief gemakkelijk in onderling overleg te kunnen worden opgelost. Collega's blijken in dit geval vaak positiever ten opzichte van de jongere te staan en hem/haar meer ondersteuning te bieden (Bakker et al., 2008).

Samenwerking in de keten

Verder blijkt dat samenwerking tussen de betrokken actoren positieve gevolgen met zich meebrengt voor de aansluiting tussen onderwijs en de arbeidsmarkt (Bakker et al., 2008). Op deze manier kan meer inzicht verkregen worden in de verschillende perspectieven van de betrokkenen en worden verwachtingen beter op elkaar afgestemd. Wanneer er sprake is van een goede samenwerking tussen betrokken organisaties, is het duidelijk wie waarvoor verantwoordelijk is. Om problemen op te lossen, is het tevens van belang dat gekeken wordt naar het individu. Veel jongeren krijgen een Wajong-uitkering en de samenstelling van deze groep is zeer divers, waardoor verwacht kan worden dat bepaalde oplossingen voor sommige jongeren goed werken, maar dat deze voor anderen minder effectief zouden kunnen zijn. Wanneer hierin maatwerk geleverd wordt, biedt dit mogelijkheden om de problemen aan te pakken, wat bij zal dragen aan een goede aansluiting tussen school en werk (SER, 2009).

2.4.2 Knelpunten

Niet alle jongeren met een beperking zijn in staat om de overgang van school naar werk soepel te laten verlopen. In dit verband zijn diverse knelpunten te onderscheiden. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen individuele factoren, contextfactoren en institutionele factoren (Bokdam et al., 2010).

Individuele factoren

Uit het onderzoek van Timmerman en Mallee (2006) blijkt dat er voor de jongeren allereerst knelpunten optreden als gevolg van de beperking. Deze knelpunten liggen in de jongere zelf en worden daardoor geschaard onder de individuele factoren. Voorbeelden hiervan zijn dat jongeren bepaalde werkzaamheden niet kunnen uitvoeren, zoals het deelnemen aan vergaderingen omdat ze slechthorend zijn. Tevens kunnen sommige jongeren door hun beperking minder uren per dag werken en ligt hun werktempo lager, met als gevolg dat ze minder voldoen aan de verwachtingen die de werkgever stelt.

Vaak beschikken deze jongeren bovendien over beperkte sollicitatievaardigheden en zijn zij minder goed in staat zichzelf te presenteren. Dit bemoeilijkt de overgang van school naar werk.

Na het voortgezet onderwijs volgen jongeren met een beperking bovendien minder vaak een vervolgopleiding dan leerlingen zonder een beperking, of ze doen een opleiding op een lager niveau. Dit houdt vaak verband met de aard van de beperking, waardoor een vervolgopleiding te hoog gegrepen is. Maar ook factoren als een minder goede bereikbaarheid van onderwijsinstellingen kunnen bijdragen aan dit verschijnsel (Poullisse en Vrieze, 2002). Dit heeft eveneens invloed op de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking.

Contextfactoren

Contextfactoren kunnen de overgang van school naar werk belemmeren. Een belangrijke factor die zich buiten de jongere zelf bevindt, is die van de arbeidsmarkt. Uit onderzoek blijkt dat de arbeidsmarktpositie van schoolverlaters met een beperking de laatste jaren verslechterd is doordat er hogere eisen worden gesteld, subsidies wegvallen en relatief eenvoudig werk langzamerhand verdwijnt door automatisering. Daarnaast is er sprake van verdringing op de arbeidsmarkt: steeds meer banen op lager en elementair niveau worden ingevuld door hoger opgeleiden (Vink et al., 2008). Aan de onderkant van de arbeidsmarkt ontstaat bovendien een groeiende baanonzekerheid als gevolg van flexibilisering, losse arbeidscontracten en technologische en organisatorische veranderingen waar niet iedere laaggeschoolde aan kan voldoen, zo ook veel jongeren met een arbeidsbeperking niet (Kok red., 2009).

De houding van de (toekomstige) werkgever is tevens een factor die meespeelt bij een problematische overgang van school naar werk. Werkgevers zijn soms weinig flexibel. Soms zijn er te weinig passende functies beschikbaar. Veel werkgevers zijn bovendien terughoudend een jongere met een beperking in dienst te nemen. Een reden hiervoor is dat niet altijd duidelijk is wat zij van een jongere met een beperking kunnen verwachten (Bakker et al., 2008).

Jongeren krijgen bij de aansluiting tussen stage en werk bovendien vaak te maken met een veranderend verwachtingspatroon van de werkgever. Wanneer een stage van een jongere met een beperking uitmondt in een baan bij een organisatie, worden er bijvoorbeeld hogere eisen gesteld aan de productiviteit van de jongere, dan tijdens de stageperiode het geval was. Hierdoor kunnen jongeren problemen ondervinden bij de aansluiting naar de arbeidsmarkt. Werkgevers hebben behoefte aan meer contact met de school wanneer de jongere de stage heeft afgerond en als werknemer in dienst komt bij een bedrijf (Vink et al., 2008).

Ook ouders spelen een belangrijke rol bij de overgang van school naar werk. Ouders kunnen vanuit hun voorbeeldgedrag of vanwege bezorgdheid een ogenschijnlijk veilige weg voorstaan en het kind voorbereiden op een toekomst met zorgbehoefte en afhankelijkheid en compensatie door middel van voorzieningen. Door experts en jongeren zelf wordt een beschermende houding van ouders genoemd als een belemmering voor de arbeidsparticipatie. Hetzelfde geldt voor een gebrek aan stimulans vanuit de thuisomgeving (Besseling et al., 2010).

Institutionele factoren

Daarnaast kan een gebrek aan prikkels vanuit het beleid en voorzieningen ook een factor zijn bij een moeizame overgang van school naar werk. Een onderdeel hiervan betreffen institutionele belemmeringen die vertragend werken op de overgang van school naar werk, waardoor jongeren onnodig thuis komen te zitten. Dit geldt bijvoorbeeld voor wachtlijsten voor de Wsw (Wet sociale werkvoorziening). De wachtlijstpopulatie van de Wsw bestaat voor een kwart uit jongeren onder de 25 jaar. Ook het voortraject voor instroom in de Wajong en de mogelijkheden om arbeidsongeschiktheid in dat voortraject te voorkomen, zijn in dit kader belangrijke aandachtspunten (Besseling et al., 2010). De nazorg die de scholen bieden is eveneens vaak een knelpunt. Schoolverlaters die geen werk hebben of na korte tijd worden ontslagen, komen vaak met veel verschillende instanties of personen in aanraking die hun situatie niet goed kennen, waardoor (onnodige) vertraging optreedt bij hun gang naar de arbeidsmarkt (Vink et al., 2008).

Uit onderzoek komt naar voren dat lange wachttijden de werkmotivatie ernstig verminderen (SER, 2007). Dit maakt de afstand tot de arbeidsmarkt groter. Thuiszitten leidt bovendien tot een vermindering van de (vaak toch al beperkte) zachtere arbeidsmarktcompetenties. Tevens blijkt uit onderzoek dat de afwezigheid van tijdige interventies gericht op participatie vanuit beleid en voorzieningen, kan leiden tot een vergrote kans op langdurige afhankelijkheid en inactiviteit (Wynne en McAnaney, 2010). Om deze reden moeten op de afzonderlijke domeinen van arbeid, (jeugd)zorg en onderwijs geïntegreerde initiatieven worden ontplooid. Hieraan ontbreekt het momenteel vaak (Bokdam et al., 2010).

Een ander knelpunt van institutionele aard betreft de beschikbaarheid van voorzieningen en subsidies voor werkgevers. Werkgevers zien problemen bij het aanvragen van subsidies en regelingen. Bovendien zijn ze vaak niet op de hoogte van subsidies. Hierdoor zijn veel werkgevers terughoudend bij het aannemen van een jongere met een beperking (Stavenuiter en Lammerts, 2005).

Een belangrijk knelpunt voor werkgevers is dat op grond van de gevolgde vooropleiding niet altijd duidelijk is wat zij van een jongere kunnen verwachten en over welke vaardigheden en competenties een jongere beschikt. De eindkwalificaties van het gevolgde onderwijs zijn niet altijd even duidelijk of sluiten niet aan bij de door werkgevers gehanteerde systematiek. Dit gebrek aan een bewijs van de vaardigheden wordt ervaren als een gemis. Dit maakt het voor jongeren lastiger de werkgever te overtuigen van zijn/haar kunnen en werkgevers weten hierdoor minder goed wat ze van de jongere kunnen verwachten (Bakker et al., 2008).

Bovendien hebben scholen de eisen die werkgevers aan werknemers stellen niet altijd goed in beeld. Het beeld dat scholen hebben van gevraagde competenties en mogelijkheden voor passende stages en passend werk kan beter (Vink et al., 2008).

Tot slot blijkt het onderwijs niet altijd even sterk gericht op het toeleiden naar een plaats op de arbeidsmarkt. Scholen hebben niet altijd voldoende mogelijkheden de arbeidstoeleiding te professionaliseren en leerlingen de intensieve begeleiding te bieden die zij nodig hebben (Bakker et al., 2008).

2.4.3 Relatie met type onderwijs

In hoeverre hangen bovengenoemde knelpunten en succesfactoren nu samen met het type onderwijs dat een leerling volgt of heeft gevolgd? Spelen bepaalde succesfactoren en knelpunten sterker binnen bijvoorbeeld het regulier of het speciaal onderwijs? In deze paragraaf verkennen we het antwoord op deze vragen. Hierbij moet worden opgemerkt dat er nog weinig onderzoek is gedaan naar specifieke knelpunten en succesfactoren die samenhangen met het type onderwijs. Onderstaande informatie geeft slechts een indruk van wat hierover uit de literatuur bekend is, maar schetst niet een volledig beeld.

Een aantal van de bovengenoemde knelpunten en succesfactoren uit de literatuur hangt rechtstreeks samen met de wijze waarop leerlingen binnen het onderwijs op de gang naar de arbeidsmarkt worden voorbereid. Belangrijke aandachtspunten die hieruit voor het onderwijs naar voren komen, zijn:

- Het belang van de eindkwalificatie
- Aandacht voor praktijkervaring
- Het leren hanteren van de beperking
- Nazorg en maatwerk richting werkgevers

We werken de implicaties van elk van deze punten binnen de verschillende typen onderwijs in het vervolg nader uit.

Het belang van de eindkwalificatie

Uit bovenstaande paragrafen komt naar voren dat het voor onderwijsinstellingen allereerst van belang is om leerlingen met een beperking op te leiden naar een zo hoog mogelijke en voor de werkgever herkenbare eindkwalificatie. Dit maakt jongeren minder kwetsbaar op de arbeidsmarkt. Ze zijn daardoor minder afhankelijk van laaggeschoold werk. Bovendien zorgt het ervoor dat werkgevers eerder bereid zijn een jongere in dienst te nemen, omdat zij beter kunnen inschatten wat zij van een jongere kunnen verwachten.

Met name binnen het speciaal onderwijs vormt deze eindkwalificatie een knelpunt. Omdat dit type onderwijs vaak niet opleidt tot een startkwalificatie en ook niet resulteert in een diploma of herkenbare eindkwalificatie, is het voor werkgevers moeilijk in te schatten wat een jongere die van het speciaal onderwijs komt nu precies 'kan'. Dit versterkt het knelpunt dat werkgevers niet goed weten wat zij van een dergelijke jongere kunnen verwachten en leidt tot terughoudendheid bij het in dienst nemen van een dergelijke jongere (Bakker et al., 2008).

Cijfers laten bovendien zien dat de doorstroom van het speciaal onderwijs naar een vervolgopleiding sterk achterblijft bij cijfers die voor het regulier onderwijs gelden. Het aandeel jongeren dat vanuit het voortgezet speciaal onderwijs doorstroomt naar een vervolgopleiding en daar mogelijk alsnog een diploma behaalt, bedraagt een kwart. Onder leerlingen van het vmbo (inclusief Lwoo) bedraagt dit aandeel ruim 95% (CBS Statline). Voortgezet speciaal onderwijs is daarmee aanzienlijk vaker dan regulier voortgezet onderwijs eindonderwijs: het gebrek aan eindtermen maakt deze jongeren daarom extra kwetsbaar op de arbeidsmarkt.

Scholen voor speciaal onderwijs stimuleren hun leerlingen vaak direct de arbeidsmarkt op te gaan, vanuit de gedachte dat speciaal onderwijs voor hen het hoogst haalbare is. De jongeren die op deze manier terecht komen op de arbeidsmarkt hebben weliswaar een baan, maar het gaat hierbij veelal om laaggeschoold werk, waarbij zij bovendien niet in het bezit zijn van een startkwalificatie of een diploma. Deze jongeren bevinden zich daardoor in een kwetsbare positie (Bakker et al., 2008).

Internationaal onderzoek wijst er bovendien op dat de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren uit het speciaal onderwijs kunnen worden beperkt, doordat het speciaal onderwijs niet altijd toegang biedt tot het reguliere curriculum (Wynne en McAnaney, 2010). Leerlingen in het speciaal onderwijs doen hierdoor niet dezelfde (cognitieve) vaardigheden op als binnen het regulier onderwijs het geval zou zijn geweest. Het niveau van het speciaal onderwijs ligt vaak simpelweg lager, waardoor hun kansen op de arbeidsmarkt worden beperkt.

Van het speciaal onderwijs kan ook een stigmatiserende werking uitgaan. Jongeren krijgen hierdoor sneller het stempel opgedrukt dat 'er dan wel iets mis zal zijn', hetgeen wordt versterkt door het feit dat dit type onderwijs vaak niet wordt afgesloten met een diploma of herkenbare eindkwalificatie (Vink et al., 2008).

Anderzijds kan ook geconcludeerd worden dat regulier voortgezet onderwijs voor sommige jongeren met een beperking niet haalbaar is. Uit onderzoek naar kinderen en jongeren met een beperking blijkt dat de behaalde resultaten in het speciaal onderwijs voor een deel van deze jongeren juist verbeterden. Hier werd meer rekening gehouden met hun beperking, het tempo lag lager, de verwachtingen waren bijgesteld waren en er werd minder gepest (Kooiker, 2006). Hoewel deze leerlingen het voortgezet onderwijs vaak niet afsluiten met een diploma of herkenbare eindkwalificatie, geldt hier dat speciaal onderwijs hen in elk geval in staat stelt het voortgezet onderwijs af te ronden. Dit bevordert de uitgangspositie op de arbeidsmarkt.

Aandacht voor praktijkervaring

Tegelijk blijkt uit de opsomming van knelpunten en succesfactoren dat aandacht voor het opdoen van praktijkervaring gedurende de schoolperiode voor de arbeidsmarktpositie van jongeren met een beperking van groot belang is. Enerzijds worden jongeren op deze manier in staat gesteld de nodige arbeidsmarkt- en werknemersvaardigheden op te doen. Anderzijds biedt deze praktijkervaring voor werkgevers een bewijs van wat de jongere in de praktijk kan, waarmee de onzekerheid en terughoudendheid rondom het aannemen van een jongere met een beperking gereduceerd kan worden.

Voor veel jongeren met een beperking geldt hierbij: hoe vroeger leerlingen met een beperking in het voortgezet onderwijs in staat worden gesteld werknemersvaardigheden op te doen, hoe beter de kansen op de arbeidsmarkt. Veel scholen voor speciaal onderwijs spelen hier met het onderwijsaanbod op in. Meer dan binnen het regulier voortgezet onderwijs het geval is, wordt op scholen voor speciaal onderwijs vaak al vanaf relatief jonge leeftijd ruimte geboden voor het opdoen van praktijkervaring door middel van interne stages, groepsstages en individuele stages (De Klaver et al., 2008). Op dit punt bieden deze scholen een duidelijke meerwaarde boven het regulier voortgezet onderwijs, waar leerlingen vaak hooguit gedurende het laatste schooljaar stage lopen.

Anderzijds behoort arbeidstoeleiding niet tot de wettelijke plichten van het speciaal onderwijs. Het is daarmee afhankelijk van de invulling die de individuele school aan het lesprogramma geeft in hoeverre leerlingen daadwerkelijk de ruimte krijgen praktijkervaring op te doen. Niet alle scholen voor voortgezet speciaal onderwijs zijn daarom in even sterke mate gericht op het toeleiden van leerlingen naar de arbeidsmarkt (Stavenuiter en Lammerts, 2005). Dit geldt echter eveneens voor scholen in het regulier voortgezet onderwijs.

Hanteren van de beperking

Jongeren lopen daarnaast tegen knelpunten aan die samenhangen met hun beperking. De beperking kan het functioneren op de werkvloer in de weg staan. Om de arbeidsmarktpositie van jongeren te optimaliseren, is het kunnen hanteren van de beperking daarom van belang. Scholen kunnen hierbij een belangrijke rol spelen: zij kunnen leerlingen de praktische handvatten bieden om in het dagelijks leven en op de werkvloer met de beperking te leren omgaan en het belemmerende effect hiervan zoveel mogelijk weg te nemen.

Op dit punt heeft het speciaal onderwijs een belangrijke meerwaarde. Door hun ervaring met en expertise van de specifieke beperkingen waar hun leerlingen mee te kampen hebben, zijn scholen voor speciaal onderwijs in staat hun leerlingen de handvatten te bieden die nodig zijn om op de arbeidsmarkt met hun beperking te kunnen functioneren. Het curriculum, waarin veel ruimte is voor maatwerk, biedt hiertoe ook de ruimte (Bakker et al., 2008). In het regulier onderwijs is deze expertise en ruimte in veel mindere mate aanwezig, waardoor leerlingen mogelijk minder begeleiding op dit punt ontvangen. Zij lopen daardoor mogelijk eerder tegen de praktische belemmeringen van hun beperking aan wanneer zij de arbeidsmarkt betreden.

Nazorg en maatwerk richting werkgevers

Tot slot blijkt uit de literatuur het belang van nazorg door de school. Werkgevers hebben behoefte aan meer contact met de school, wanneer de jongere zijn schoolperiode heeft afgerond en als werknemer in dienst komt bij een bedrijf (Vink et al., 2008). Het wordt door werkgevers positief ervaren als ze ondersteuning van de school krijgen wanneer ze een jonggehandicapte in dienst nemen (Timmerman en Mallee, 2006). Op deze manier kunnen werkgevers bij problemen terugvallen op de kennis en expertise van de school.

Binnen het speciaal onderwijs is men zich hier terdege van bewust en wordt de laatste jaren de nodige aandacht besteed aan het vormgeven van deze nazorgrol. Zo worden leerlingen door

steeds meer scholen actief naar werk bemiddeld, steeds vaker in de vorm van een interne jobcoachorganisatie die binnen de school is opgezet. Op deze manier ontvangen werkgevers de steun en begeleiding waaraan zij behoefte hebben en wordt de leerling nadat hij van school af is begeleid door iemand die hem/haar goed kent en naar een passende baan kan leiden (De Klaver et al., 2008).

Daarnaast is het van belang dat werkgevers goed op de hoogte zijn van de mogelijkheden en beperkingen van de jongere. Op deze manier weet een werkgever beter wat hij aan de jongere heeft en wordt een te hoog verwachtingspatroon voorkomen. Ook is dit een manier om terughoudendheid bij werkgevers om een jongere met een beperking in dienst te nemen, te reduceren. Scholen hebben hierin een belangrijke rol: zij kennen de leerling, hebben meer in het algemeen kennis van de beperking en kunnen hierin een bemiddelende rol tussen leerling en werkgever spelen. Ook hiervoor geldt dat scholen voor speciaal onderwijs deze taak in toenemende mate op zich nemen (Bakker et al., 2008). Binnen het regulier onderwijs is hiervoor aanzienlijk minder tijd en ruimte.

Tot slot heeft het een positief effect op de overgang van school naar werk als er op school aandacht wordt besteed aan de veranderingen die de overgang van school naar werk met zich meebrengen. Wanneer bijvoorbeeld jongeren uit huis gaan als ze gaan werken, is het van belang dat ook op scholen hier aandacht aan wordt besteed (Bakker et al., 2008). Dit gebeurt in het speciaal onderwijs meer dan in het regulier onderwijs.

2.4.4 Conclusie

Er komt een gefragmenteerd beeld naar voren uit de literatuur. Met betrekking tot de succesfactoren en knelpunten rondom de overgang van school naar werk die samenhangen met het type onderwijs, lijkt één overkoepelende conclusie getrokken te kunnen worden. Om de arbeidsmarktpositie van jongeren met een beperking te optimaliseren, lijkt in het algemeen te gelden: regulier waar het kan, speciaal waar het moet.

Indien mogelijk en haalbaar, geeft regulier onderwijs in eerste instantie een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt. Dit type onderwijs garandeert vaak een hoger niveau en wordt afgesloten met een herkenbaar diploma. Omdat de doorstroom naar een vervolgopleiding bovendien vaak soepeler verloopt, is de uitgangspositie van jongeren die regulier onderwijs gevolgd hebben op de arbeidsmarkt vaak beter dan die van jongeren uit het speciaal onderwijs. Het uitgangsniveau is hoger en voor werkgevers beter herkenbaar.

Wanneer regulier onderwijs gezien de aard of ernst van de beperking echter niet of nauwelijks mogelijk blijkt, biedt het speciaal onderwijs de nodige meerwaarde. Omdat hier binnen het lesprogramma vaak meer tijd en ruimte voor de individuele behoeften van de leerling beschikbaar is, kunnen zoveel mogelijk gunstige randvoorwaarden worden gecreëerd om de kansen van leerlingen op de arbeidsmarkt te optimaliseren. Hierbij valt te denken aan de vaak grotere aandacht voor het opdoen van praktijkervaring, het leren hanteren van de beperking en nazorg en maatwerk richting werkgevers. Het uitgangsniveau is hiermee nog altijd vaak minder

hoog dan binnen het regulier onderwijs. Toch is er meer ruimte voor het creëren van gunstige randvoorwaarden daaromheen.

We vervolgen dit rapport met het tweede deelonderzoek, de casestudies. Aan de hand van interviews met jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen bij de onderwijs- en arbeidsloopbaan brengen we in beeld hoe de relatie tussen regulier of speciaal onderwijs en het vinden van een baan er uitziet.

Deelonderzoek II: Casestudies

3 Jongeren met een beperking: relatie tussen regulier en speciaal onderwijs en kansen op de arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk wordt verslag gedaan van de interviews die zijn gehouden met de jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen bij de onderwijsloopbaan en/of arbeidsloopbaan van deze jongeren. Dit deel van het onderzoek biedt een aanvulling en verdieping op de literatuurstudie uit hoofdstuk 2.

In paragraaf 3.1 beschrijven we in het kort de jongeren met een beperking die centraal staan in dit deel van het onderzoek. Paragraaf 3.2 beschrijft de motieven die een rol spelen bij de schoolkeuze voor regulier of speciaal onderwijs. Vervolgens zoomen we in op de ervaringen die zijn opgedaan in het regulier en speciaal onderwijs. Hoe hebben de jongeren met een beperking de gang door het regulier en speciaal onderwijs beleefd? Wat hebben ze geleerd? In hoeverre bereidt het regulier en speciaal onderwijs de jongeren met een beperking voor op participatie op de arbeidsmarkt? Zijn er in dit opzicht verschillen tussen het regulier en speciaal onderwijs? De overgang van school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs komt aan bod in paragraaf 3.4. We besluiten dit hoofdstuk met het beschrijven van de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking (paragraaf 3.5) en de rol van het regulier en speciaal onderwijs daarbij.

3.1 De jongeren met een beperking: een typering

Hieronder beschrijven we met hoeveel en welke respondenten een gesprek is gevoerd.

Tabel 3.1 Aantal en type respondenten van de 13 cases

Cases	Cluster	Respondenten	Aantal
<i>Regulier (VO en/of MBO)</i>			
(Ex-)Leerling met een visuele beperking (blind of slechtziend)	1	Jongere, ouders, mentor, ambulante begeleider	4
(Ex-)Leerling met een auditieve beperking (doof of slechthorend)	2	Jongere, ouder, mentor, trajectbegeleider, ambulante begeleider	5
(Ex-)Leerling met een chronische ziekte	3	Jongere, ouders, docent, werkgever	4
(Ex-)Leerling met een chronische ziekte	3	Jongere, ouder, docent, consultant uitzendbureau, begeleider stageplek	5
(Ex-)leerling met een autistische aandoening (ASS)	4	Jongere, ouders, projectleider zorgteam, ambulante begeleider	4
(Ex-)leerling met een autistische aandoening (PDD-NOS)	4	Jongere, ouders, zorgcoördinator, ambulante begeleider, begeleider stageplek	5
(Ex-)leerling met een autistische aandoening (PDD-NOS en ADD)	4	Jongere, ouders, mentor, zorgcoördinator/studentenbegeleider, coach/begeleider bureau gespecialiseerd in ASS	5

Vervolg**Tabel 3.1 Aantal en type respondenten van de 13 cases**

Cases	Cluster	Respondenten	Aantal
<i>VSO</i>			
(Ex-)Leerling met een visuele beperking (blind of slechtziend)	1	Jongere, ouders, stagedocent, consultant sociale werkvoorziening	4
(Ex-)Leerling met een auditieve beperking (doof of slechthorend)	2	Jongere, ouder, stagedocent, jobcoach, werkgever	5
(Ex-)Leerling met een chronische ziekte	3	Jongere, stagedocent, jobcoach, begeleider stageplek	4
(Ex-)Leerling met een chronische ziekte	3	Jongere, ouder, stagedocent, jobcoach, werkgever	5
(Ex-)leerling met een autistische aandoening (ASS)	4	Jongere, stagedocent, begeleider stageplek	3
(Ex-)leerling met ADHD	4	Jongere, ouder, stagedocent/jobcoach, werkgever	4

In het kader van de casestudies is met 13 jongeren met een beperking gesproken. Meestal is er ook gesproken met een of beide ouders, maar dat bleek niet altijd mogelijk vanwege een problematische thuissituatie. Verder is er gesproken met respondenten van de school (docent, mentor, stagedocent), van instellingen vanuit de verzorgingsstructuur rondom het onderwijs (ambulante begeleider), van stagebedrijven (stagebegeleider), arbeidstoeleidende organisaties (jobcoach, consultant, consultant) en/of werkgevers. In totaal is er gesproken met 57 respondenten.

Wie zijn de jongeren met een beperking die centraal staan in dit deel van de studie? We beginnen met een korte beschrijving van de jongeren met een beperking die de loop door het regulier onderwijs hebben gemaakt. Daarna geven we een typering van de jongeren met een beperking die de route door het speciaal onderwijs hebben gekozen.

3.1.1 Jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs

Er zijn zeven jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs. Zoals in de beschrijving nog zal blijken, heeft een deel van deze jongeren hun schoolloopbaan gedeeltelijk in het speciaal onderwijs doorgebracht¹².

Jongere met een visuele beperking – De jongere met een visuele beperking is een jonge vrouw van 21 jaar. Ze heeft kegeldystrofie, een erfelijke afwijking in het netvlies (degeneratie).

Vanwege haar visuele beperking mag ze niet autorijden of fietsen.

In het verleden heeft de jongere op een reguliere basisschool gezeten. Aan het einde van de basisschooltijd heeft ze de overstap naar het speciaal onderwijs gemaakt. Ze heeft het vmbo

¹² Deze specifieke groep jongeren en hun ouders heeft dus ervaring met zowel regulier als speciaal onderwijs. Daardoor zijn zij bij uitstek in staat om een vergelijking te maken tussen de voor- en nadelen, succes- en faalfactoren van deelname aan regulier en speciaal onderwijs in relatie tot schoolsucces en arbeidsmarktperspectieven. Tegelijkertijd is daardoor de vergelijkingsbasis voor het onderzoek verzwakt. Het onderscheid tussen jongeren met een beperking die het regulier of speciaal onderwijs volgen of hebben gevolgd is minder scherp te maken dan aanvankelijk de bedoeling was. De vergelijking baseert zich voornamelijk op mbo versus vso, minder op vo versus vso. Dit heeft alles te maken met de complexiteit van het onderzoek en de moeilijkheid bij het vinden van geschikte cases, vooral voor het regulier onderwijs.

gedaan, binnen een onderwijsinstelling die gespecialiseerd is op het gebied van visuele beperkingen (cluster 1). Ze is begonnen met de kaderberoepsgerichte leerweg, maar heeft examen gedaan binnen de basisberoepsgerichte leerweg. Dit schooljaar 2009/2010 heeft ze een opleiding tot sociaal juridisch medewerker aan een regulier roc afgerond. Ze heeft een diploma sociale dienstverlening en sociaal juridisch medewerker. Ze is begonnen op niveau 2, maar al snel naar niveau 3 gegaan. Uiteindelijk is ze ook nog doorgestroomd naar niveau 4. Tijdens haar opleiding aan het roc had ze de beschikking over een rugzakje. Ze heeft momenteel geen baan. Ze ontvangt een Wajong-uitkering. Mogelijk gaat ze binnenkort nog een hbo-opleiding doen. Ter voorbereiding daarop volgt ze een traject aan een revalidatiecentrum voor blinden en slechtzienden. Ze volgt o.a. cursussen sportmassage, computervaardigheden en leren omgaan met een visuele beperking.

Jongere met een auditieve beperking – De jongere met een auditieve beperking is een jonge vrouw van 19 jaar en ze is doof. Met een cochleair implantaat lukt het haar om geluiden te horen, maar dat is onvoldoende om spraak te volgen. In het dagelijks leven is ze goed in staat te functioneren.

Het grootste gedeelte van haar basisschooltijd heeft ze doorgebracht in het speciaal onderwijs (cluster 2, onderwijs voor doven en slechthorenden). In groep 7 is ze overgestapt naar een andere onderwijsvorm binnen cluster 2 (onderwijs voor ernstige spraak- en taalmoeilijkheden). Daarna is ze met leerlinggebonden financiering (rugzak) naar het regulier voortgezet onderwijs gegaan. Daar heeft ze het vmbo-bbl (basisberoepsgerichte leerweg) gedaan. Een poging om een mbo-theateropleiding te doen verliep uiterst moeizaam. Daarom heeft ze in het schooljaar 2009/2010 de opleiding vroegtijdig (in het eerste jaar) afgebroken. Ze heeft zich vervolgens ingeschreven bij een opleiding administratie bij een ander mbo (dichter bij huis).

Jongere met een chronische ziekte – Een van de jongeren met een chronische ziekte betreft een jongeman van 21 jaar. Op jonge leeftijd is een hormoondeficiëntie bij hem ontdekt. Daardoor heeft hij een groeibeperking. Hij ziet er jonger uit dan zijn biologische leeftijd. Op kunstmatige wijze krijgt hij hormonen toegediend. Op jonge leeftijd heeft hij eveneens een hersenvliesontsteking gehad. Hierdoor heeft hij een hersenbeschadiging opgelopen. Onduidelijk is wat hiervan de consequenties zijn.

De jongere heeft een reguliere basisschool gevolgd. Daarna heeft hij een jaar op een orthopedagogisch en -didactisch centrum (opdc) gezeten. Vervolgens is hij naar een school voor voortgezet speciaal onderwijs (cluster 3) gegaan. Hier heeft hij vmbo-bbl gehaald. Een aantal vakken heeft hij op een hoger niveau (kaderberoepsgerichte leerweg) gehaald. Eind 2009 heeft hij zijn koksdiploma op niveau 2 aan het roc gehaald. De koksopleiding in het roc is met een rugzak doorlopen. Via een uitzendbureau voor chronisch zieken van 15 tot 20 jaar heeft hij een baan gevonden. Hij werkt momenteel drie dagen in de week in de keuken van een zeer gerenommeerd hotel in de hoofdstad. Tegelijk ontvangt hij een Wajong-uitkering. Het UWV draagt een deel van de loonkosten. Hij beschouwt dit jaar als een oriëntatiejaar. Hij probeert toegelaten te worden tot een mbo-muzikantenopleiding. Hij speelt niet onverdienstelijk gitaar.

Jongere met een chronische ziekte – De andere jongere met een chronische ziekte betreft een jonge vrouw van 20 jaar. Op achtjarige leeftijd is ze geopereerd aan een goedaardige hersentumor. Als gevolg daarvan is ze aan haar rechterzijde verlamd geweest. Nu nog is haar rechterhand verzwakt, haar rechteroog vertoont uitval. Ze heeft last van overgewicht. Ze heeft een maagverkleiningsoperatie ondergaan. Ook haar hormoonhuishouding is niet op orde. Ze slikt verschillende medicijnen. Door haar beperking heeft ze dagen waarop ze snel vermoeid is. De kans is groot dat ze door haar fysieke gesteldheid geen vijf dagen in de week kan werken. Gedurende de basisschoolperiode heeft ze zowel op een reguliere als een speciale basisschool gezeten. Na de operatie in groep 5 is ze naar een cluster 3 school gegaan. Vervolgens is ze op school voor regulier voortgezet onderwijs begonnen met vmbo-tl (theoretische leerweg), met Leerweg ondersteunend onderwijs (Lwoo). Vanaf dag één was dit in de ogen van de jongere en haar ouders een ramp (ze werd stelselmatig gepest). Na een weggegooid jaar is ze naar het praktijkonderwijs gegaan. In de beleving van de jongere en haar ouders is dit een vorm van speciaal onderwijs¹³. De jongere zit in schooljaar 2009/2010 in het derde jaar van een roc. Er is een rugzak beschikbaar voor haar. Ze volgt niveau 2 van de opleiding zorg en welzijn. Ze volgt de bbl-variant. Eerder heeft ze niveau 1 met succes afgerond. Uiteindelijk wil ze niveau 3 halen. Op die manier kan ze pedagogisch medewerker in de kinderopvang worden. Daarvoor moet ze nog drie jaren studeren (nog een jaar op niveau 2 en daarna nog twee jaren niveau 3). Momenteel loopt ze drie dagen in de week stage op een kinderdagverblijf. Eén dag per week gaat ze naar school. Ze wil in de toekomst graag met kinderen werken. De jongere ontvangt een Wajong-uitkering.

Jongere met een gedragsbeperking – Er zijn drie jongeren met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs. Een van deze jongeren, een jongeman van 19, heeft (sociaal) autisme. Hij heeft een goed oog voor details. Hij kan zich moeilijk concentreren. Zijn (verbale) gedrag brengt hem soms in de problemen. Op school heeft hij regelmatig ruzie gehad met docenten. Hij heeft ook een vorm van absences (epilepsie) die door stress ontstaat. Bij zijn onderwijsdeelname heeft hij hier geregeld last van gehad.

Hij heeft zowel in het regulier als speciaal onderwijs gezeten. Eerst heeft hij op een reguliere basisschool gezeten. Daarna heeft hij in het regulier voortgezet onderwijs een tijdje vmbo-tl gedaan. In het derde jaar was hij meer ziek thuis dan op school en is hij in overleg van school gegaan. Bij het oppakken van zijn schoolloopbaan is hij naar het derde jaar van het voortgezet speciaal onderwijs gegaan. Na een half jaar is hij afgestroomd naar vmbo-kaderberoepsgerichte leerweg en is hij halve dagen praktijkonderwijs gaan volgen. Na anderhalf jaar, in het vierde jaar, is hij afgehaakt.

Hij heeft geprobeerd een diploma te halen via het vavo (volwasseneducatie op een roc), maar dat is van korte duur geweest. In het vavo heeft hij de beschikking gehad over een rugzak. Hij heeft geen enkel diploma op zak, wel heeft hij twee certificaten op IVIO-niveau¹⁴ 3 gehaald. De jongere zit op dit moment thuis. Hij wil een baan, mogelijk als game tester of barkeeper. Via het UWV loopt hij op dit moment bij een re-integratiebureau. Hij heeft een Wajong-uitkering.

¹³ Feitelijk behoort het praktijkonderwijs (voormaling vso voor moeilijk lerende kinderen) tot het regulier voortgezet onderwijs.

¹⁴ IVIO staat voor Instituut Voor Individueel Onderwijs. Er kunnen landelijk erkende examens en diploma's worden gehaald.

Jongere met een gedragsbeperking – De tweede jongere met een gedragsbeperking is een jonge vrouw van 18 jaar met pdd-nos (*pervasive developmental disorder – not otherwise specified*). Ze heeft moeite met het verwerken van informatie. Verder is ze ‘auditief gevoelig’. Ze hoort veel geluiden om haar heen. Ze vindt het aangaan en onderhouden van sociale contacten met anderen lastig. In groepen functioneert ze niet goed. In nieuwe contacten moet ze ontdooien, het vertrouwen krijgen. Haar non-verbale communicatie (lichaamstaal en gezichtsuitdrukkingen) is soms anders dan de verbale communicatie. Ze is creatief, heeft talent voor tekenen en schilderen. Ook in computerbewerkingen is ze goed.

De jongere heeft het regulier basisonderwijs gevolgd. Al tijdens de basisschoolperiode is haar een rugzak toegekend. Na het basisonderwijs is ze naar een school voor regulier voortgezet onderwijs gegaan, op vmbo-niveau. Daar is haar creatieve talent ontdekt. Vandaar dat ze na twee jaren naar een andere (v)mbo-school is gegaan, een grafische opleiding. Ze heeft daar vier vakken op basisniveau en vier vakken op kaderniveau gehaald. Daaropvolgend heeft ze onderwijs gevolgd op een grafisch college (roc), op niveau 4. Dit was geen succesvolle periode. Halverwege het schooljaar 2009/2010 is ze overgestapt naar een kleinschalig roc, waar ze momenteel haar onderwijs volgt: de opleiding tot interieur en vormgeving in de groene sector. Dit doet ze op niveau 3 van de bol (beroepsopleidende leerweg). Ze volgt drie dagen per week les. Ze loopt twee dagen in de week stage bij een tuincentrum. Omdat ze halverwege het schooljaar is overgestapt, is de kans groot dat ze het jaar moet overdoen. Mogelijk gaat ze niveau 4 volgen na het behalen van haar diploma op niveau 3. Een alternatief is het volgen van de schildersopleiding (bol-niveau 2). Ze heeft een pgb (persoonsgebonden budget) en Wajong-uitkering.

Jongere met een gedragsbeperking – De derde en laatste jongere met een gedragsbeperking is een jongeman met eveneens pdd-nos. Daarnaast heeft hij add (*attention deficit disorder*), dat is een subtype van het meer bekende adhd (*attention deficit hyperactivity disorder*). Het informatieverwerkingsproces werkt bij hem op een geheel eigen wijze, waardoor hij geen onderscheid kan maken tussen relevante en irrelevante informatie. Hij heeft vooral last van concentratieproblemen. Bovendien wordt zijn gedrag gekenmerkt door inactiviteit. Vrienden maken en vriendschappen onderhouden zijn voor hem een moeilijke opgave.

De jongere heeft op een reguliere basisschool gezeten. Vervolgens heeft hij zijn vmbo-diploma gehaald in het regulier voortgezet onderwijs. Hij heeft zijn schoolloopbaan in het regulier onderwijs zonder rugzakfinanciering afgelegd. Een van de redenen hiervoor is dat pas op latere leeftijd, drie jaar geleden, pdd-nos en add bij hem zijn gesignaleerd.

Op dit moment volgt hij de opleiding infratechniek (een opleiding binnen de afdeling bouw, infra en interieur) op een roc. Dit doet hij op niveau 4 (middenkaderfunctionaris). Hij loopt stage bij een bedrijf dat afvalhout verwerkt.

Het vierde jaar van het mbo heeft hij over moeten doen. Voor de zomervakantie 2010 moet hij nog enkele achterstallige studieonderdelen afronden. Na de zomervakantie begint hij met de studie hoger laboratorisch onderwijs (hbo-opleiding). De jongere heeft een persoonsgebonden budget (pgb). Daarmee is begeleiding vanuit een gespecialiseerd bureau bekostigd.

3.1.2 Jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs

Hieronder introduceren we de zes jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs.

Jongere met een visuele beperking – De jongere met een visuele beperking is vanaf haar achtste jaar vrijwel volledig blind. Ze is begonnen in het regulier basisonderwijs. Toen had ze nog een zicht van 20-30%. De laatste fase van haar basisschooltijd heeft ze in het speciaal onderwijs doorgebracht.

De jongere zit momenteel op een cluster-1 school voor voortgezet speciaal onderwijs. Ze volgt de ‘praktijkstroom’. Ze gaat drie dagen in de week naar school en loopt twee dagen per week stage bij een sociale werkvoorziening. Ze hoopt in schooljaar 2009/2010 de opleiding af te ronden met verschillende certificaten. Ze wil een vervolgopleiding in het mbo doen en aan de slag binnen een regulier bedrijf. Het liefst wil ze administratief werk verrichten. Er is een kans dat ze nog niet met de vervolgopleiding kan beginnen omdat er nog wat zaken geregeld moeten worden (denk aan vervoer en woning). In dat geval kan ze waarschijnlijk langer bij haar stagebedrijf blijven.

Jongere met een auditieve beperking – De jongere met een auditieve beperking is een jongeman van 20 jaar. Hij is al sinds jonge leeftijd volledig doof. Dit is het gevolg van een hersenvliesontsteking op de leeftijd van anderhalf jaar. De jongere kan niet praten en is grotendeels afhankelijk van gebarentaal om zichzelf verstaanbaar te maken. In de communicatie maakt hij ook gebruik van liplezen/spraakafzien en schrijft hij dingen op om duidelijk te maken wat hij wil zeggen. Veel contacten met anderen (niet-doven) zijn daardoor aan de oppervlakkige kant.

De jongere heeft altijd in het speciaal onderwijs (cluster 2) gezeten. Hij heeft basisonderwijs, voortgezet onderwijs (praktijkonderwijs) en middelbaar beroepsonderwijs in een speciale onderwijssetting gevolgd. Hij heeft een diploma op niveau 1 van het mbo op zak. Hij volgt een bbl-opleiding op niveau 2. Hij werkt sinds een half jaar voor vier dagen in de week als leerling-lasser in een machinefabriek. Hij heeft hiervoor twee andere banen gehad en is tussendoor een korte periode werkloos geweest.

Jongere met een chronische ziekte – Het gaat hier om een jonge vrouw van 18 jaar met een spieraandoening, een motorische ontwikkelingsstoornis en een spraakbeperking. Concreet betekent dit dat ze minder kracht heeft. Tevens heeft ze problemen met het bewaren van haar evenwicht. Ze is sneller moe dan anderen en kan zich soms lastig verstaanbaar maken.

De jongere heeft altijd in het speciaal onderwijs gezeten, in cluster 3. Ze zit in het laatste jaar van haar vso-opleiding, niveau 1. Ze volgt de zogeheten niet-examengerichte ‘praktijkstroom’. Ze heeft voor een aantal vmbo-vakken een certificaat behaald.

Ze loopt al twee jaar stage bij een supermarkt. Ze wil in de nabije toekomst in dienst treden van deze supermarkt. De supermarkt staat hier positief tegenover en wil haar een jaarcontract bieden. Wel zal de werkgever hiervoor loonkostensubsidie of loondispensatie aanvragen. Na de zomervakantie van 2010 gaat ze sowieso starten met een reguliere mbo-opleiding op niveau 2, richting detailhandel.

Jongere met een chronische ziekte – De andere jongere met een chronische aandoening is een jongeman van 21 jaar. Hij heeft een aangeboren motorische stoornis. Hij loopt daardoor moeilijk en heeft problemen met zijn evenwicht. Ook heeft hij problemen met praten. Hij heeft altijd in het speciaal onderwijs gezeten, op een mytylschool voor leerlingen met een fysieke beperking (cluster 3). Hij is in het bezit van enkele deelcertificaten op vmbo-niveau. Op 20-jarige leeftijd is hij gestopt met het volgen van onderwijs. Zijn eindstage vanuit het voortgezet speciaal onderwijs is omgezet in een baan. De jongere werkt momenteel 40 uur in de week als leerling-tekenaar bij een energiemaatschappij. Het gaat hier om een gesubsidieerde werkervaringsplaats. Recent is zijn contract met een jaar verlengd.

Jongere met een gedragsbeperking – De eerste jongere met een gedragsbeperking heeft een stoornis in het autistisch spectrum (ass). Bij onvoldoende structuur vertoont hij een externaliserende problematiek (opstandigheid, niet willen luisteren e.d.). Hij heeft zowel in het regulier als speciaal onderwijs gezeten. Hij heeft de gehele basisschoolperiode op een reguliere basisschool doorgebracht. Ook het eerste jaar van het voortgezet onderwijs heeft hij regulier onderwijs gevolgd. Dat was geen onverdeeld succes. Hij was vaak niet aanwezig en zorgde voor problemen binnen en buiten de klas. In verband met zijn gedragsproblemen is besloten dat het voortgezet speciaal onderwijs (cluster 4) een betere keuze voor hem zou zijn. Tijdens zijn verblijf in het regulier onderwijs had hij geen rugzak. Schooljaar 2009/2010 is zijn laatste jaar. Hij volgt het vmbo, richting autotechniek. Hij gaat drie dagen per week naar school. Gedurende twee dagen per week loopt hij stage bij een bedrijf voor autoherstel en reparaties. Op de zaterdagen heeft hij een betaald bijbaantje bij zijn stagebedrijf. Na school kan de jongere blijven werken bij zijn huidige stagebedrijf. Daarnaast wil hij eerste monteur worden. Waarschijnlijk gaat hij een bbl-traject volgen op een regulier roc.

Jongere met een gedragsbeperking – De tweede jongere met een gedragsbeperking heeft adhd. Dit is in de bovenbouw van de reguliere basisschool gesignaleerd. Hij kan erg druk zijn en kan zich moeilijk concentreren. Ook kan hij niet goed omgaan met werkdruk. De jongere heeft eerst op een reguliere basisschool gezeten. Na het basisonderwijs is hij naar het voortgezet speciaal onderwijs gegaan (cluster 4). In het vmbo heeft hij de richting tuinbouw gedaan. In het schooljaar 2008/2009 heeft hij zijn diploma gehaald. Hij werkt momenteel als leerling-hovenier bij zijn oude stagebedrijf. Hij heeft een halfjaarcontract. Het bedrijf krijgt loonsubsidie vanuit het UWV. Deze werkplek is onderdeel van zijn bbl-opleiding aan een regulier roc, waarbij hij één dag in de week begeleiding krijgt op zijn oude school voor voortgezet speciaal onderwijs. Hij werkt drie dagen in de week en gaat één dag in de week naar school. Hij weet niet of en hoe lang hij nog blijft bij dit hoveniersbedrijf. Als hij tussentijds stopt, komen zijn diploma en baan op de tocht te staan.

3.2 Keuzemotieven regulier en speciaal onderwijs

De keuze voor regulier of speciaal onderwijs is een complexe beslissing die niet van de een op de andere dag is genomen. In de tijd die hiervoor wordt genomen worden een of meerdere gesprekken gevoerd met de school en deskundigen (op basis van diagnostisch onderzoek), alvorens een definitieve keuze wordt gemaakt.

De keuze voor regulier of speciaal onderwijs voor een kind wordt vaak al op jonge leeftijd gemaakt. Aan het begin of ergens tijdens de basisschoolperiode. Dit is grotendeels afhankelijk van de aard en ernst van de beperking zelf en het moment waarop de beperking voor het kind en/of zijn omgeving tot problemen in de schoolgang leidt. Soms wordt de keuze heroverwogen bij het einde van het basisonderwijs, wanneer zich een nieuw ‘natuurlijk overgangsmoment’ aandient: de overgang van basisonderwijs naar voortgezet onderwijs. In die zin is de schoolkeuze een meervoudige gebeurtenis.

De arbeidsmarktperspectieven van leerlingen met een beperking spelen op dat moment eigenlijk nog geen rol van betekenis in de schoolkeuze. Ouders, maar ook andere betrokkenen bij de schoolloopbaan van leerlingen met een beperking zijn van te voren niet goed op de hoogte van wat de toegevoegde waarde is van regulier of speciaal onderwijs voor de kansen van jongeren met een beperking op de arbeidsmarkt. Pas tijdens de schoolloopbaan wordt dit duidelijk. Daar komen we verderop in dit hoofdstuk op terug. Voordat de arbeidsmarktperspectieven in beeld komen, zijn er eerst andere overwegingen die een veel belangrijkere rol spelen in het keuzeproces.

3.2.1 Overwegingen bij keuze voor regulier of speciaal onderwijs

Hieronder sommen we de belangrijkste overwegingen op bij de keuze voor regulier of speciaal onderwijs.

Aard en ernst van de beperking – De aard en ernst van de beperking speelt een voorname rol bij de keuze voor regulier of speciaal onderwijs. Voor sommige beperkingen ligt het meer voor de hand om voor speciaal onderwijs te kiezen. Leerlingen die visueel, auditief of in fysieke zin beperkt zijn, zullen veel problemen ondervinden bij de schoolgang door het regulier onderwijs, zo is de verwachting van velen. De inschatting van leerlingen, ouders en direct betrokkenen is dan al snel dat het speciaal onderwijs beter is ingespeeld op deze beperkingen. In andere woorden: de keuzemogelijkheden voor deze groep leerlingen lijkt beperkter dan voor de groep leerlingen met gedragsbeperkingen.

Ouders van een jongere met een auditieve beperking uit het speciaal onderwijs:

“De keuze voor speciaal onderwijs is al gemaakt toen onze zoon naar de basisschool ging en is voor een belangrijk deel gebaseerd op adviezen vanuit de hulpverlening. Op aanraden van het ziekenhuis en de hulpverleners is de keuze voor speciaal onderwijs gemaakt omdat daar de hulp beschikbaar was die onze zoon nodig had om zich op school te kunnen redden: het gebruik en aanleren van gebarentaal en taalontwikkeling, maar ook het contact met leeftijdsgenoten in dezelfde situatie speelde hierbij een rol.”

Bij gedragsbeperkingen, zoals ass, pdd-nos en adhd, wordt niet vanuit een zekere vanzelfsprekendheid voor regulier of speciaal onderwijs gekozen. In dat geval worden diverse keuzeoverwegingen doorgenomen. De houding van de reguliere school is daarbij medebepalend voor welke onderwijsvorm wordt gekozen.

Jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

“De (reguliere) school wilde me eigenlijk niet meer hebben. Mij maakte het niet zoveel uit. Ik wou op die hele school niet zijn, dus het was wel goed.”

Adviezen van deskundigen – Ouders hebben uiteindelijk weliswaar een doorslaggevende stem in de schoolkeuze die ze voor hun kind maken, maar deze keuze wordt vaak beïnvloed door adviezen van deskundigen. Ouders maken meestal geen autonome schoolkeuze, maar wegen adviezen van deskundigen mee in hun beslissing. De ene ouder is gevoeliger voor adviezen van deskundigen dan de andere. Daar komt bij dat sommige ouders zich van tevoren niet of nauwelijks informeren over het functioneren van het regulier en speciaal onderwijs en de verschillen tussen de beide onderwijsvormen. Ze vertrouwen op het advies van de deskundigen en andere betrokkenen. Als vrijwel alle betrokken deskundigen (bijvoorbeeld de kinderarts, de schoolmaatschappelijk werker, de leerkracht van de reguliere school) zich uitspreken voor deelname aan speciaal onderwijs, dan zijn er maar weinig ouders die hier tegen in zullen gaan en een andere schoolkeuze voor hun kind maken.

Een deel van de ouders vraagt informatie op en oriënteert zich voor het maken van de schoolkeuze op het doen en laten van het regulier en speciaal onderwijs. Daarbij worden een of meerdere scholen bezocht. Op basis daarvan maken ze een inschatting van de voor- en nadelen. Nadat de ouders een keuze hebben gemaakt, kan het zijn dat ze na een gesprek met de school terugkomen op hun eerste voorkeur. Bijvoorbeeld omdat de school toch minder hulp kan bieden dan aanvankelijk gedacht.

Beschikbaarheid van speciale voorzieningen – Vrij algemeen geldt dat in de beleving van ouders en direct betrokkenen de voorzieningen in het speciaal onderwijs van een hoger niveau zijn. Daar is simpelweg meer budget voor. Ook deze overweging doet mee bij de keuze voor regulier of speciaal onderwijs. Denk in dit verband aan de volgende speciale voorzieningen:

a) *Fysiek aangepaste gebouwen*: In het speciaal onderwijs wordt les gegeven in gebouwen die rekening houden met de beperkingen van de leerlingen. Leerlingen met een fysieke beperking kunnen gebruik maken van liften, brede gangen en drempels ontbreken et cetera. De gebouwen van het regulier onderwijs zijn doorgaans minder ingesteld op fysieke beperkingen.

Ouders van een jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

“De faciliteiten waren in het regulier onderwijs te beperkt en het tempo lag er te hoog. Speciaal onderwijs bleef daarom als enige mogelijke optie over.”

b) *Multidisciplinaire deskundigheid*: Ook in de aanwezigheid van (multi)disciplinaire deskundigheid onderscheidt het speciaal onderwijs zich van het regulier onderwijs. Op een speciale school lopen onder andere (school)psychologen en orthopedagogen rond die gerichte hulp kunnen verlenen aan de leerlingen. Voorts is het via het aanwezige voorzieningenaanbod in het speciaal onderwijs voor leerlingen met een beperking vrij eenvoudig om gerichte therapieën te volgen.

c) *Persoonlijke aandacht en individuele begeleiding*: Bij de keuze voor regulier of speciaal onderwijs speelt persoonlijke aandacht en individuele begeleiding eveneens mee. Tijdens de oriëntatie op het regulier en speciaal onderwijs vormen ouders zich een beeld van de individuele steun die hun kind tegemoet kan zien. Daarbij komt een deel van de ouders tot de conclusie dat het speciaal onderwijs op dit vlak meer heeft te bieden dan het regulier onderwijs.

Jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

“De docenten houden meer rekening met de leerlingen en hun beperking. Ook bijvoorbeeld als het thuis niet goed is. De docent kent je persoonlijk, hij komt voor je op.”

d) *Kleinschaligheid*: De groepen in het speciaal onderwijs zijn gemiddeld kleiner dan de groepen in het regulier onderwijs. Op speciale scholen zitten door de bank genomen minder leerlingen dan op reguliere scholen. Deze kleinschaligheid van het speciaal onderwijs spreekt ouders aan. Het kan een medebepalende factor zijn in de schoolkeuze.

e) *Lager tempo, eigen ontwikkelingsniveau*: Voor een deel van de ouders is het een aantrekkelijke gedachte dat de prestatiedruk in het speciaal onderwijs voor de leerlingen kleiner is. Dit kan stress en gedragsmatige problemen bij leerlingen met een beperking voorkomen of verkleinen.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

“De verwachting van de basisschool was dat hij het op een reguliere school voor voortgezet onderwijs niet zou redden door zijn probleemgedrag. In het speciaal onderwijs wordt kleinschaliger onderwijs gegeven. Bovendien is er veel kennis over de problematiek van de leerlingen met een beperking.”

Niveau van het onderwijs – Voor leerlingen met een beperking uit het regulier én speciaal onderwijs geldt dat het hogere niveau van het regulier onderwijs een reden is om (alsnog) te kiezen voor het regulier onderwijs. Voor leerlingen met een beperking die uit het voortgezet speciaal onderwijs komen is een belangrijke reden om alsnog naar een regulier roc te gaan, dat ze daar de mogelijkheid hebben een diploma te halen.

Ouders van een jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Het niveau in het vmbo-t was goed. Daar had ze het gevoel echt iets te leren. In het praktijkonderwijs was dat niet zo. De verwachtingen van docenten van de praktijkschool zijn ook niet hoog. Ze hebben al snel het idee dat een leerling verzuipt.”

Houding van de reguliere school – Sommige reguliere scholen maken duidelijk welke problematiek ze aankunnen, maar ze maken ook helder waar hun grenzen liggen in het verlenen van speciale onderwijszorg. Als scholen voor regulier onderwijs aangeven dat ze het niet (meer) zien zitten met een leerling met een beperking dan gaan ouders meestal op zoek naar een andere school. In een enkel geval laat het regulier onderwijs steken vallen, bijvoorbeeld door systematisch pestgedrag van klasgenoten niet adequaat te bestrijden. Speciaal onderwijs komt daardoor in beeld. Scholen voor speciaal onderwijs staan nagenoeg altijd open voor leerlingen met een beperking. Ouders voelen zich door het speciaal onderwijs welkom geheten.

Ouders van een jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Het vmbo had er niet veel vertrouwen in dat het wat zou worden op school met onze zoon.”

Invloed van medeleerlingen – Op de achtergrond beïnvloeden ook de medeleerlingen de keuze voor regulier of speciaal onderwijs. Dit werkt verschillende kanten op.

a) *Lotgenoten*: Voor enkele ouders is het van belang dat ze voor hun kind lotgenoten zoeken. Die zitten veelal in het speciaal onderwijs. De ouders willen er voor waken dat hun kind een uitzonderingspositie inneemt in het regulier onderwijs. Aan de andere kant zijn er ook ouders en kinderen die juist in aanraking willen komen met leeftijdgenoten zonder beperkingen.

Jongere met een visuele beperking uit het regulier onderwijs:

"Ik vind het belangrijk om contacten te houden met jongeren die geen visuele beperking hebben. Vandaar dat ik heb gekozen voor regulier onderwijs."

b) *Vriendschappen*: Er zijn ook leerlingen met een beperking die niet zijn gewisseld van onderwijsvorm, omdat ze opgebouwde vriendschappen niet wilden verbreken.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

"Onze dochter zat op de basisschool in een vertrouwde omgeving, ze had veel vriendinnetjes op school. Dit was ook een belangrijke reden om haar niet naar het speciaal onderwijs te sturen."

Jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

"Toen ik klein was ging ik sowieso naar het speciaal onderwijs. Daarom heb ik ook het voortgezet en middelbaar beroepsonderwijs op die school afgemaakt. Ik had geen zin om van school te wisselen. Ik had hier mijn vriendinnen."

3.2.2 Juiste keuze?

Een deel van de jongeren met een beperking en hun ouders hebben achteraf geen spijt van de keuze die ze op een eerder moment in de schoolloopbaan hebben gemaakt. Ze zijn tevreden met hoe de zaken zijn gelopen. Dit geldt zowel voor de jongeren en ouders die hebben gekozen voor het regulier onderwijs als voor de jongeren en ouders die uiteindelijk naar het speciaal onderwijs zijn gegaan.

We illustreren dit aan de hand van enkele fragmenten uit de interviews met de jongeren en hun ouders.

Ouders van een jongere met een auditieve beperking uit het regulier onderwijs:

"We zijn heel tevreden met de keuze voor deze school voor voortgezet onderwijs. We waren vanaf het begin positief. Ze hebben veel voor onze dochter gedaan. Er waren altijd goede contacten met de docenten en de mentoren."

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

"Onze zoon heeft veel baat gehad bij de kleinschaligheid. Hij is goed begeleid en heeft veel kansen gekregen om zich te ontwikkelen. Nog steeds krijgt hij begeleiding vanuit de school voor voortgezet speciaal onderwijs waar hij heeft gezeten. Dit geeft hem en ons een veilig gevoel."

Er zijn echter ook jongeren met een beperking en hun ouders die met de kennis en ervaring van nu andere keuzes zouden hebben gemaakt. Illustratief hiervoor zijn onderstaande gevallen.

Jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

"In het praktijkonderwijs heb ik onder mijn niveau moeten leren en studeren. Ik wilde meer uitdaging. Maar dat kon de school niet goed bieden. De docenten van de praktijkschool hebben lage verwachtingen van de leerlingen. Achteraf gezien had ik beter in het regulier vmbo kunnen blijven. Daar ligt het niveau hoger. Ik werd daar echter zo gepest door de jongens uit de klas dat ik een aantal maanden ziek thuis ben geweest. Door vervelende omstandigheden is daarom besloten om naar het praktijkonderwijs te gaan. Daardoor moest ik vervolgens op het laagste niveau (niveau 1) instromen op het roc, terwijl ik meer uitdaging wenste. Ik haal nu het beste uit mezelf door nu niveau 2 te doen en straks wellicht nog niveau 3. Dit is wel een behoorlijke omweg."

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

"We zijn achteraf niet echt tevreden met de keuze voor regulier onderwijs. Onze zoon heeft voornamelijk in grote klassen gezeten. In een grote klas krijgt onze zoon veel positieve en negatieve prikkels binnen. Op school kon hij geen aanspraak maken op interne begeleiding. De docenten op het roc houden bovendien geen rekening met de aandoening van onze zoon. Ze vinden het heel gewoon dat onze zoon inactief gedrag vertoont. Ook heeft hij geen aansluiting bij klasgenoten. Als we opnieuw voor de keuze zouden komen staan, hadden we een school met kleine klassen uitgekozen."

Ouders van een jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

"De keuze voor speciaal onderwijs is al vroeg gemaakt voor onze dochter. In het speciaal onderwijs (cluster 3) wordt meer rekening gehouden met haar beperking, daarom was dit een logische keuze. Het is de vraag of ze het in het regulier onderwijs had gered. De keuze voor voortgezet speciaal onderwijs op dezelfde school was hierop een logisch vervolg en is min of meer automatisch gemaakt. Achteraf is er enige twijfel: een reguliere school is dichtbij huis en biedt een uitdagender lesaanbod. Ze is nu twee uur onderweg om op school te komen. Ook de wens om zo 'gewoon mogelijk' te zijn speelt een rol."

3.2.3 Conclusie

Op basis van bovenstaande beschrijvingen trekken we de eerste, voorzichtige conclusies over het verloop van de schoolloopbaan en arbeidsloopbaan van de jongeren met een beperking.

(Regulier) Voortgezet onderwijs is geen eindonderwijs – Centraal in dit deel van het onderzoek staat de vergelijking tussen jongeren met een beperking die hun opleiding in het regulier of speciaal onderwijs volgen of hebben gevolgd. Uit de interviews komt naar voren dat de groep jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs, het regulier voortgezet onderwijs niet als eindonderwijs beschouwen. Na het regulier voortgezet onderwijs wordt vrijwel altijd nog een vervolgopleiding aan een roc gevolgd. Voor de jongeren die de speciale onderwijsroute hebben gevolgd, is het voortgezet speciaal onderwijs vaker eindonderwijs. Desondanks zijn er ook jongeren met een beperking die na afronding van het voortgezet speciaal onderwijs doorleren aan een roc (regulier onderwijs).

Onregelmatige schoolloopbanen – Veel jongeren met een beperking hebben in het verleden een breuk in hun schoolloopbaan opgelopen. Ze zijn bijvoorbeeld vanuit een reguliere basisschool doorverwezen naar een school voor speciaal onderwijs. Of ze zijn aan het einde van de reguliere basisschool alsnog naar het voortgezet speciaal onderwijs gegaan. Het omgekeerde, een terugverwijzing van speciaal onderwijs naar regulier onderwijs komt weliswaar ook voor, maar beduidend minder. Enkele jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs hebben tijdelijk thuisgezeten wegens vervelende omstandigheden op school (bijv. pestgedrag, schoolverzuim, afstromen naar lager niveau, vroegtijdig stoppen met opleiding). De

onregelmatigheid in de schoolloopbaan van de jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs lijkt sterker dan die van de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs. Soms zijn meerdere scholen bezocht voordat de jongere met een beperking naar tevredenheid naar een reguliere school ging. In het verloop van de schoolloopbaan van de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs zit een meer rechte lijn.

Aansluiting onderwijs en arbeid – Uit bovenstaande beschrijvingen blijkt dat een aantal jongeren met een beperking vanuit het regulier onderwijs thuis zit, werkzoekende is en een uitkering ontvangt. Ze hebben op het moment geen dagbesteding. Voor de groep jongeren met een beperking uit het voortgezet speciaal onderwijs geldt dit in mindere mate. Allen volgen een opleiding of hebben een betaalde baan, al dan niet met arbeidssubsidie. Een deel van de jongeren met een beperking uit het voortgezet speciaal onderwijs is in dienst getreden bij het bedrijf waar ze eerder stage hebben gelopen. Dit zien we niet bij de jongeren met een beperking die vanuit het regulier onderwijs de arbeidsmarkt betreden. We komen hier verderop in dit hoofdstuk uitgebreid op terug.

3.3 Op school

Een deel van de jongeren met een beperking heeft ervaring in het regulier onderwijs. Een ander deel van de jongeren met een beperking heeft onafgebroken in het speciaal onderwijs gezeten. Zoals eerder opgemerkt zijn er ook jongeren met een beperking die beide onderwijsvormen hebben gevolgd. Deze jongeren zijn ergens tijdens hun schoolloopbaan overgestapt van regulier naar speciaal onderwijs of zijn uit het speciaal onderwijs teruggekeerd naar het regulier onderwijs.

Hoe hebben deze jongeren met een beperking hun opleiding in het regulier dan wel speciaal onderwijs ervaren?

3.3.1 Algemeen

De schoolloopbaan van een grote groep jongeren met een beperking verloopt niet vlekkeloos. Vooral de jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs lopen nogal eens tegen knelpunten op. Van de leerlingen met een beperking die het regulier onderwijs volgen, wordt vaak verwacht dat ze het reguliere onderwijsprogramma doorlopen, gelijk alle andere leerlingen. Aan de te behalen eindkwalificaties wordt niet getornd.

In de praktijk blijkt dat de scholen voor regulier onderwijs niet altijd even goed zijn ingesteld op leerlingen met een beperking. Om (school)uitval van leerlingen met een beperking te voorkomen, is de ene school meer bereid om zich in te spannen dan de andere school. Zo zijn er scholen die leerlingen met een beperking bewust in kleine onderwijsgroepen opvangen. Of ze spreken met de leerlingen met een beperking af dat de stageopdrachten in fasen mogen worden uitgevoerd. Andere scholen zorgen ervoor dat leerlingen met een beperking worden gekoppeld aan een leerling zonder een beperking bij het maken van opdrachten ('samenwerkend leren'). Dit werkt voor beide leerlingen stimulerend.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

"Op enkele leraren na kon geen enkele school goed met zijn beperking omgaan."

Weer andere scholen gebruiken de deskundigheid van het zorg- en adviesteam (zat) om schooluitval van leerlingen met een beperking voor te zijn. Nog weer andere scholen bieden extra individuele begeleiding en trekken daarvoor extra uren uit. Daarbinnen wordt een planning van de opdrachten gemaakt voor de jongeren met een beperking. En wordt op vaste tijden gesproken over hoe het op school gaat.

Er zijn aanzienlijke verschillen in de mate waarin reguliere scholen tegemoet (willen) komen aan de speciale onderwijsbehoeften van de leerlingen met een beperking. De ene reguliere school heeft ook meer ervaring in het werken met leerlingen met een beperking dan andere reguliere scholen. Veel hangt af van die ene docent of mentor van de school die zich extra wil inspannen om een leerling met een beperking naar de eindstreep te brengen. Ook de mate waarin ouders opkomen voor de belangen van hun kinderen doet een duit in het zakje.

Docent van een jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Studenten met een beperking worden bij voorkeur in kleine onderwijsgroepen geplaatst van maximaal 15 studenten. Nog kleiner is beter. We plaatsen de studenten die uit het praktijkonderwijs komen bij elkaar. Dat werkt beter.”

In een extreem geval is een leerling met een beperking min of meer aan haar lot overgelaten in het regulier onderwijs. In dit geval is de speciale onderwijszorg nooit goed van de grond gekomen (geen voorlichting aan het docententeam, een ondeugdelijk handelingsplan, geen één-op-één begeleiding, geen gebruikmaking van het rugzakbudget, verantwoordelijkheid van de zorg bij ambulante begeleiding neerleggen).

Ambulant begeleider van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“In het derde jaar hebben de ouders aangedrongen op ambulante begeleiding, maar de school stond daar niet open voor. Men kon het allemaal zelf wel. Tot het helemaal fout ging in het derde jaar. Toen mocht een ambulant begeleider komen. Die constateerde dat het niet goed ging en dat het eigenlijk te laat was voor herstel.”

De mate waarin de ambulant begeleider betrokken is bij de begeleiding van de jongere met een beperking uit het regulier onderwijs, de ouders en het personeel van de school verschilt. Ook de taken die de ambulant begeleider op zich neemt lopen uiteen. Soms regelt een ambulant begeleider hulpmiddelen voor een leerling met een beperking om de deelname aan het onderwijsprogramma te bevorderen. In andere gevallen is de ambulant begeleider nauw betrokken bij de stage. Soms beperkt de ambulant begeleider zich tot enkele voortgangsgesprekken met de leerling. In weer andere gevallen zit er weinig continuïteit in de ambulante begeleiding. Om de haverklap heeft de jongere met een beperking te maken met een andere ambulant begeleider.

De jongeren met een beperking, de ouders en het personeel van de school verschillen dan ook in hun tevredenheid over de geleverde diensten van de ambulant begeleider.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“De begeleiding was onder de maat. De ambulant begeleider die ze toen had was niet erg actief, kwam nooit op school. Die adviseerde en stimuleerde de docenten niet om het beste uit onze dochter te halen.”

Op basis van de gevoerde gesprekken komen we tot de volgende nadelen en voordelen van de deelname aan regulier en speciaal onderwijs.

3.3.2 *Regulier onderwijs: nadelen en voordelen*

Nadelen van deelname aan regulier onderwijs

Aansluiting leeftijdgenoten – Het lukt leerlingen met een beperking niet altijd om aansluiting te vinden bij klasgenoten in het regulier onderwijs. Ze ervaren dat ze anders zijn dan leeftijdgenoten. Daardoor kunnen ze in een sociaal isolement geraken. Gedeeltelijk ligt dit ook aan de opstelling van de jongere zelf en aan het tekort aan vaardigheden om contacten op te bouwen en te onderhouden.

Mentor van een jongere met een visuele beperking uit het regulier onderwijs:

“Ze ging wel met een aantal leerlingen om, maar werd wel altijd als laatste gekozen. Het sociale netwerk van de jongere lijkt niet groot.”

Grootschaligheid – Op grootschalige scholen voor regulier voortgezet onderwijs, maar vooral op roc’s, dreigen leerlingen met een beperking te verzuipen. Op meer kleinschalige scholen voor voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs kent vrijwel iedereen elkaar, zijn de leerlingen met een beperking bekend bij de docenten. Dit is voor de leerlingen met een beperking een prettig gegeven.

Jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Ik zit in een groep van elf meiden in een klas op het roc. Die kleine groep is heel prettig.”

Ambulant begeleider van een jongere met gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“De leraren willen wel hun best doen maar de directie heeft andere prioriteiten en willen niet zo graag maatwerk leveren. Het gaat ze alleen om diploma’s halen, lesuren en mooie gebouwen. Een voorbeeld is ook het idee voor een ass-klas. Het zou geweldig zijn, maar de directie reageert niet. Het roc is hiërarchisch en heel groot.”

Voordelen van deelname aan regulier onderwijs

Contact leeftijdgenoten zonder een beperking – Een aantal jongeren met een beperking vindt het plezierig om tussen klasgenoten zonder een beperking onderwijs te volgen in het regulier onderwijs. Hier kan ook een stimulerende werking van uitgaan. Ze trekken zich aan elkaar op.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“In het speciaal onderwijs zijn de leerlingen extremer in hun gedrag.”

Uitdagingen op hoger cognitief niveau – Jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs voelen zich op intellectueel niveau uitgedaagd. De lat wordt ook voor hen hoog gelegd. De eisen die aan de leerlingen met een beperking worden gesteld in het regulier onderwijs zijn gelijk aan die van de overige leerlingen (zonder een beperking).

Opleiden tot een diploma – Via het regulier onderwijs behalen jongeren met een beperking landelijk erkende diploma's en (start)kwalificaties. Het is voor het vervolgonderwijs, de stagebedrijven en de werkgevers duidelijk wat de jongeren met een beperking kennen en kunnen. Het voortgezet speciaal onderwijs wordt vaak afgerond met het behalen van deelcertificaten.

Werkgever van een jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

"In het voortgezet speciaal onderwijs zijn de eindtermen minder duidelijk, waardoor het lastig is te schatten is wat iemand kan."

3.3.3 *Speciaal onderwijs: nadelen en voordelen*

Nadelen van deelname aan speciaal onderwijs

Onderstimulering – Meerdere jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen zijn van oordeel dat de leerlingen met een beperking onvoldoende uitgedaagd worden in het speciaal onderwijs. Hun ontwikkelingspotentieel wordt niet volledig benut. Het perspectief van de speciale school is dat ze wil voorkomen dat leerlingen met een beperking stress oplopen door een te hoge prestatiegerichtheid. De speciale school heeft de neiging om zich aan te passen aan de leerling met een beperking, ook waar dat misschien niet per se noodzakelijk is.

Werkgever van een jongere met een auditieve beperking uit het speciaal onderwijs:

De school heeft een softe houding en stelt lage eisen aan de leerlingen met een beperking. De houding is als snel: 'Dat zal wel te moeilijk zijn voor hem.' Dat wordt raar gevonden. Er mogen toch wel doelen worden gesteld, ook al is de leerling doof? Dat ziet de werkgever eigenlijk nooit bij een regulier roc.

Smal onderwijsaanbod – Het onderwijsaanbod van het speciaal onderwijs is smaller dan het onderwijsaanbod van het regulier onderwijs. Op veel speciale scholen is er geen onderwijsaanbod op de hoogste niveaus.

Ambulant begeleider van een jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

"Er zijn speciale scholen die een t-stroom (theoretisch georiënteerd) en een p-stroom (praktijk georiënteerd) hanteren. Binnen de t-stroom kunnen leerlingen met een beperking een diploma halen in examenvakken die ook in het regulier voortgezet onderwijs kunnen worden behaald. Binnen de p-stroom worden vooral deelcertificaten uitgereikt. De leerlingen met een beperking die vanuit de p-stroom doorstromen naar het roc redden het vaak niet."

Stigmatisering – Via het speciaal onderwijs kunnen leerlingen met een beperking 'een stempel' meekrijgen. De beeldvorming is dat het speciaal onderwijs onderdoet voor het regulier onderwijs. Daardoor kunnen het vervolgonderwijs en/of het bedrijfsleven enigszins terughoudend zijn bij het aannemen van deze groep leerlingen met een beperking.

Stagedocent van een jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

"Er kan een stigmatiserende werking uitgaan van speciaal onderwijs. Er zijn leerlingen die daar last van hebben."

Voordelen van deelname aan speciaal onderwijs

Contact met lotgenoten – Voor het ontwikkelen van een eigen identiteit en sterke persoonlijkheid kan intensief contact met lotgenoten met dezelfde beperking in het speciaal onderwijs gunstig uitpakken. Op dit vlak kunnen zich verschillen voordoen naar type beperking. Voor blinde, dove en lichamelijk beperkte leerlingen kan dit sterker opgaan. Voor leerlingen met gedragsmatige beperkingen worden andere overwegingen gemaakt.

Jongere met een auditieve beperking uit het speciaal onderwijs:

“In het regulier onderwijs ben je altijd afhankelijk van een tolk. Hier spreekt iedereen gebarentaal, niet alleen de leraren, maar ook de leerlingen.”

Rekening houden met de beperking – Scholen voor voortgezet speciaal onderwijs houden beter rekening met leerlingen met een beperking dan scholen voor regulier onderwijs. De leerlingen krijgen vaak maatwerktrajecten geboden. Ze krijgen daarbinnen meer tijd om te leren (‘lager tempo’). Het onderwijs wordt afgestemd op de beperking. Per leerling wordt bekeken wat er in de begeleidende sfeer nodig is om deel te kunnen nemen aan onderwijs.

Jongere met een visuele beperking uit het speciaal onderwijs:

“Ik heb op school verschillende trainingen gevolgd, bijvoorbeeld mobiliteitstrainingen. Daarbij is geleerd hoe ik met een blindenstok moest lopen. Ik heb een aangepast onderwijsprogramma gevolgd (halve dagen onderwijs).”

Leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs moeten zelf dingen regelen om de deelname aan onderwijs goed te laten verlopen. Er zijn in beperkte mate onderwijsmaterialen aangepast aan de beperkingen van de leerlingen.

Jongere met een visuele beperking uit het regulier onderwijs:

“Ik moest de komst van digitale tentamens zelf regelen. Dat heeft de school niet voor me gedaan.”

Leren hanteren van de beperking – Speciale scholen trekken tijd uit om leerlingen met een beperking te leren omgaan met deze beperking. Daardoor zijn de jongeren met een beperking goed in staat zich in het dagelijkse leven te redden en zelfstandig te functioneren.

Deskundigheid – Er is in het speciaal onderwijs meer deskundigheid op het gebied van de beperkingen. Als gevolg daarvan zijn de docenten en begeleiders binnen de speciale school in staat de leerlingen met een beperking te helpen. De expertise in het regulier onderwijs schiet in een aantal gevallen te kort om leerlingen met een beperking goed op te vangen.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“Er zijn veel incompetente en onwillige leraren die totaal niet naar ouders willen luisteren en vinden dat ze niets hoeven te leren. Als het fout gaat, ligt het aan de leerling: die past er niet in en dan geeft men het maar op (een uitzondering daargelaten).”

Beschermde omgeving – In het speciaal onderwijs is de onderwijsomgeving meer beschermd, veiliger. In het voortgezet speciaal onderwijs geeft één vaste docent nagenoeg alle vakken, in een praktijklokaal. Dit geeft rust. De docenten hebben affiniteit met hun leerlingen.

Overigens: de ‘beschermde omgeving’ wordt door jongeren met een beperking, hun ouders en betrokkenen als voordeel en als nadeel gezien. Voordeel hiervan is dat de leerlingen met een beperking minder snel uit de boot zullen vallen. Nadeel hiervan kan zijn dat de leerlingen met een beperking van de wereld buiten school weinig meekrijgen. De confrontatie met de ‘echte wereld’ kan dan hard zijn.

Jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Andere personen kunnen hard zijn voor personen met een beperking, die er anders uitzien.”

In de ogen van andere betrokkenen worden de leerlingen met een beperking teveel ‘gepamperd’ in het speciaal onderwijs. In het regulier onderwijs wordt een groter beroep gedaan op de zelfstandigheid van de leerlingen met een beperking. Daardoor zijn ze beter toegerust voor de arbeidsmarkt.

Stagedocent van een jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

“De leerlingen met een beperking van het voortgezet onderwijs moeten nog een stap maken die de jongeren van het regulier onderwijs al gemaakt hebben. Die leerlingen zijn vaak zelfstandiger en meer vrijheid gewend.”

Structuur – Veel leerlingen met een beperking hebben behoefte aan structuur (‘schoolse aanpak’). Daarmee wordt onder meer bedoeld dat leerlingen met een beperking in kleine stapjes door de lesstof worden geloodst, dat van te voren duidelijk is hoe je de lesstof moet behandelen en op welke termijn de verwerkingsopdrachten klaar moeten zijn. In dit verband wordt getwijfeld aan het competentiegerichte onderwijs dat veel reguliere roc’s voorstaan. Dit kan nadelig uitpakken voor leerlingen met een beperking.

In het speciaal onderwijs krijgen leerlingen met een beperking onderwijs vanuit een welomlijnde structuur. Daar wordt vaker op een ‘ouderwets schoolse manier’ les gegeven.

Praktijklessen – Leerlingen met een beperking krijgen in het speciaal onderwijs praktijklessen. Leerlingen met een beperking in het voortgezet regulier onderwijs en/of middelbaar beroepsonderwijs zullen de praktijk vooral via stages moeten leren kennen. Op de reguliere school is er vooral aandacht voor theorie. Hierdoor kunnen de leerlingen met een beperking die de route via het speciaal onderwijs doorlopen beter uitgerust worden voor stage en/of toekomstig werk.

Jongere met een fysieke beperking speciaal onderwijs:

“Ik heb op school een aantal dingen geleerd waar ik in mijn stage iets aan heb. In praktijkvakken zoals dienstverlening is aandacht besteed aan een aantal vakinhoudelijke vaardigheden, zoals omgaan met geld en vakken vullen.”

Aandacht voor verschillende leefgebieden – In het speciaal onderwijs is er ook aandacht voor andere leefgebieden dan onderwijs en werk. Met name de aandacht voor de woonsituatie en de inspanningen van de school om ervoor te zorgen dat alles goed geregeld is, maken dat de jongere in staat is vanuit een stabiele basis zijn opleiding af te maken en de arbeidsmarkt te betreden.

Beroepsvaardigheden (werknemersvaardigheden) – Binnen het speciaal onderwijs wordt meer dan binnen het regulier onderwijs aandacht besteed aan zaken als op tijd komen, afspraken nakomen, communicatie, presentatie, omgangsvormen, klantvriendelijkheid e.d. Dit zijn vaardigheden die van pas komen in een baan. Dit is nodig omdat veel jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs amper bijbaantjes hebben of vakantiewerk doen.

Opleiden tot een vak – Waar het regulier onderwijs leerlingen met een beperking aflevert met een diploma, levert het speciaal onderwijs voornamelijk leerlingen met een beperking af die een vak hebben geleerd. Dit vak wordt in een combinatie van school en stage onder de knie gekregen. Binnen reguliere scholen wordt het vaktechnische element vooral buiten de school geleerd, in de stages.

Werkgever van een jongere met een auditieve beperking uit het speciaal onderwijs:

“Hij beheerst zijn vak. Lassen, boren, de basiswerkzaamheden. Die beheerst hij.

3.3.4. Conclusie

Aan beide onderwijsvormen, regulier en speciaal onderwijs, zijn nadelen en voordelen verbonden. Speciaal onderwijs houdt meer rekening met de beperking, er is een grotere deskundigheid en kent een betere voorbereiding op de arbeidsmarkt. Keerzijde is echter dat het potentieel van een leerling niet altijd ten volle benut wordt (door onderstimulering en het smalle onderwijsaanbod). Voor regulier onderwijs is dit feitelijk andersom: er wordt minder rekening gehouden met de beperking (waardoor jongeren zich hier minder thuis en meer verloren voelen), maar leerlingen worden wel meer uitgedaagd en hebben daardoor een betere uitgangspositie bij het verlaten van de school.

3.4 Overgang school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs

Tijdens de schoolloopbaan is stagelopen vaak onderdeel van het curriculum. Tijdens de stage leren de leerlingen met een beperking hoe het is om te werken en wat erbij komt kijken. Dit zijn essentiële ervaringen met het oog op een toekomstige baan. De manier waarop binnen het onderwijs de overgang van school naar stage handen en voeten wordt gegeven kan variëren. Veel leerlingen met een beperking staan, nadat de opleiding is voltooid, opnieuw voor een keuze: ze kunnen aan het werk, ze kunnen op zoek naar een vervolgopleiding of een combinatie van beide. Welke factoren spelen een rol bij een soepele overgang van school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs? Zijn er verschillen tussen het regulier en speciaal onderwijs?

3.4.1 Vinden van een stage

Actieve rol van de school bij zoeken van geschikte stage – De gesprekken maken duidelijk dat reguliere scholen het niet altijd als hun taakstelling zien om een geschikte stageplek te vinden voor leerlingen met een beperking. In die zin krijgen de leerlingen zonder en met een beperking een gelijke behandeling. Op reguliere scholen is doorgaans een database met gecertificeerde leerbedrijven waarbinnen gezocht kan worden naar een stageplek. Enkele scholen helpen de leerling met een beperking bij het gericht zoeken van een bedrijf dat open staat voor hen.

Binnen het speciaal onderwijs treffen we een andere situatie aan. Daar is het de stagedocent die vaak een geschikte stageplek ('een match' tussen de leerling en het bedrijf) regelt voor de leerlingen met een beperking. De stagedocent heeft een adequaat overzicht van de bedrijven die geschikt zijn voor leerlingen met een beperking of gaat hier actief naar op zoek. De stageplek en de mensen die daar werken zijn bekend bij de stagedocent. Om die reden verloopt de eerste stage voor de leerlingen met een beperking uit het speciaal onderwijs vaak goed.

Verschil bbl (beroepsbegeleidende leerweg) en bol (beroepsopleidende leerweg) op het roc – Jongeren met een beperking die de bbl-variant binnen het middelbaar beroepsonderwijs volgen, moeten vaak zelf een stage- of werkplek vinden. Voor de jongeren met een beperking die daarentegen de bol-variant doen, zoekt het roc meestal een plek. Ook zijn er soms verschillen in het aantal praktijklessen tussen bbl en bol. Daarbij krijgen de leerlingen in de bol meer praktijklessen dan in de bbl. Meer aandacht voor de praktijk vanuit de school vergroot het zelfvertrouwen van jongeren met een beperking.

Voorlichting over beperking – Het is van belang dat leerlingen met een beperking zichzelf bij het stagebedrijf goed introduceren, of goed worden geïntroduceerd door de mentor, stagedocent en/of ambulant begeleider. Dit kan begrip bij het stagebedrijf kweken.

Jongere met een auditieve beperking uit het speciaal onderwijs:

"Ik ken mijn jobcoach al heel lang. Ik ben blij dat hij mij heeft geholpen uit te leggen aan mijn werkgever wat mijn beperking inhoudt en mee te denken over praktische oplossingen bij problemen. Ik had dat zelf allemaal niet kunnen uitleggen."

Ambulant begeleider van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

"Op de stageplek begrijpen ze nu beter waarom de jongere zo is. De stageplek is aanvankelijk niet geïnformeerd over haar beperkingen. Ze is niet goed geïntroduceerd. Dit komt doordat de toenmalige stagebegeleider ziek was."

Er zijn echter ook leerlingen met een beperking die bij een stagebedrijf juist bewust verzwijgen dat ze een beperking hebben.

Jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

"Ik wil graag behandeld worden als een normale stagiair."

3.4.2 Stagelopen

Sociale werkplaats als stagebedrijf – Een aantal jongeren met een beperking dat vanuit het speciaal onderwijs stage loopt doet dat binnen een sociale werkplaats (aangepast werk). Binnen een speciale werkplaats werken vrijwel alleen mensen met een beperking. De werkzaamheden betreffen veelal eenvoudig productiewerk (bijv. inpakwerkzaamheden). Werkzaamheden op een hoger niveau zijn er vaak niet. De jongeren met een beperking die vanuit het regulier onderwijs stagelopen, doen dit meestal bij een regulier bedrijf. De werkzaamheden vragen meer van de leerlingen met een beperking. Dit vergemakkelijkt de stap naar een reguliere baan.

Hoewel ook bij de leerlingen met een beperking uit het speciaal onderwijs de eerste stage niet altijd probleemloos verloopt, lijkt het erop dat vooral bij de leerlingen met een beperking uit het

regulier onderwijs de eerste stage vaak spaak loopt. Hiervan bestaan diverse voorbeelden in de casestudies.

Jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“De eerste stage ging niet goed. Ik kwam toen in een bedrijf waar ik niet goed opgevangen en begeleid werd. Er moest in een zeer hoog tempo gewerkt worden (‘productie draaien’). Achter mijn rug om spraken ze er schande van dat hij, iemand met deze beperking, dit werk moest kunnen uitvoeren. Er waren stressvolle situaties. Op het tweede stagebedrijf ging het wel goed. Ik ben daar goed geïntroduceerd, het bedrijf en het personeel stonden open voor me.”

Intensiteit en kwaliteit stagebegeleiding vanuit school – De intensiteit en kwaliteit van het contact tussen school en stageplek dragen bij aan het succes van de stage. De contacten tussen de reguliere school en de stageplekken zijn niet frequent, hooguit één keer per jaar. In een enkel geval is de stagedocent van de reguliere school en/of ambulante begeleider niet bekend met de stageplek. Vanuit het speciaal onderwijs bestaat intensiever contact tussen school en stage. De overgang van school naar stage wordt zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd. De randvoorwaarden (bijvoorbeeld het vervoer van thuis naar stagebedrijf) voor het kunnen stagelopen worden geregeld.

Eén vaste begeleider vanuit de stageplek – Het werkt bevorderend als er op de stageplek één persoon is die voor de aansturing van de leerling met een beperking zorgt. Dit is idealiter ook de contactpersoon voor de school.

3.4.3 Na de stage

Bemiddeling naar arbeidsmarkt – Reguliere scholen verschillen in de wijze waarop ze activiteiten verrichten om jongeren met een beperking aan een baan te helpen. Vaak kunnen jongeren met een beperking van dezelfde voorzieningen gebruik maken als ieder andere leerling (denk aan: sollicitatietraining voor moeilijk bemiddelbare leerlingen, trajectbegeleiding). Er zijn ook roc’s die jongeren met een beperking ondersteunen bij het aanvragen van een Wajong-uitkering.

In het speciaal onderwijs ‘laten’ de scholen hun leerlingen met een beperking pas ‘los’ als er een passende baan is gevonden. Daartoe worden trajecten op maat aangeboden. Er zijn goede contacten met jobcoaches, uitkeringsinstanties en re-integratiebedrijven. Enkele speciale scholen zijn zelf een interne jobcoachorganisatie opgestart van waaruit de jongeren met een beperking worden bemiddeld naar werk.

Omzetting stage in baan – Voor de leerlingen met een beperking die het speciaal onderwijs hebben gevolgd, geldt dat ze vaak kunnen blijven op hun stageplek. Hun stage wordt dan omgezet in een (al dan niet gesubsidieerde) baan. Voor leerlingen met een beperking die vanuit het regulier onderwijs de arbeidsmarkt betreden, gaat dit minder vaak op.

Jobcoach van een jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

“De jongere heeft bij het bedrijf waar hij nu werkt ook stage gelopen. Deze stage mondde uit in een contract. Hierdoor is de overgang van school naar werk voor de jongere goed verlopen.”

Nazorg – Vanuit het speciaal onderwijs worden jongeren met een beperking soms nog wel een jaar nadat ze van school zijn begeleid. Als het niet goed gaat op het werk kan de jongere met een beperking terugvallen op de speciale school en komen ze in actie. Hier is veel waardering voor, zowel bij de jongeren met een beperking als bij de werkgevers. Hierdoor durven werkgevers het aan om een jongere met een beperking aan te nemen.

3.4.4 Conclusie

De overgang van school naar stage, werk en/of vervolgonderwijs wordt beïnvloed door diverse factoren. Op onderdelen zijn daarbij verschillen aangetroffen tussen het regulier en speciaal onderwijs. We maken onderscheid in drie fasen: vinden van een stage, stagelopen en na de stage.

Bij het vinden van een passende stage is de actieve rol van de school belangrijk. Reguliere scholen zien het niet altijd als hun taak om een geschikte stageplek te vinden voor leerlingen met een beperking. Er wordt een groot beroep gedaan op de zelfstandigheid van de leerlingen. Op dit punt zijn er verschillen tussen de scholen. Hoe anders is dat in het speciaal onderwijs. Daar is het doorgaans de stagedocent die een geschikte stageplek regelt. De stagedocent heeft een adequaat overzicht van en goed contact met (potentiële) stagebedrijven. De eerste stages verlopen daardoor meestal goed. Een goede introductie van de jongere met een beperking helpt eveneens bij de overgang van school naar stage.

Jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs lopen doorgaans (als ze dit kunnen) stage bij een regulier bedrijf. Als wordt ingeschat dat ze dit niet kunnen, lopen ze stage bij een sociale werkplaats. Hier werken vaak alleen maar mensen met een beperking. De werkervaring bestaat vaak uit eenvoudig productiewerk (bijvoorbeeld ‘inpakwerkzaamheden’). De stap naar een reguliere baan is van hieruit moeilijker te maken. Jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs lopen doorgaans stage in reguliere bedrijven. De keerzijde daarvan is dat het stagelopen voor leerlingen met een beperking uit het regulier onderwijs vaak niet zonder horten en stoten begint.

Vanuit het speciaal onderwijs is er intensiever contact tussen school en stage. De overgang van school naar stage wordt zorgvuldig voorbereid en uitgevoerd. Het lijkt verstandig op de stageplek één begeleider te hebben die de jongere met een beperking aanstuurt en tevens contactpersoon is voor de school.

Na de stage dient bemiddeling naar de arbeidsmarkt zich aan. In het speciaal onderwijs ‘laten’ de scholen hun leerlingen met een beperking pas ‘los’ als er een passende baan is gevonden. Er wordt maatwerk geboden. In het regulier onderwijs worden leerlingen met een beperking vaak gelijk behandeld als de leerlingen zonder een beperking. Dit pakt soms goed uit, maar soms ook niet.

De leerlingen met een beperking uit het speciaal onderwijs kunnen vaak blijven op hun stageplek. De stage wordt omgezet in een baan. Speciale scholen begeleiden hun leerlingen met een beperking tot en met hun werk. Ook de werkgever profiteert daarvan. Dit geeft werkgevers vertrouwen.

3.5 Kansen op de arbeidsmarkt: invloed van regulier en speciaal onderwijs

Een samenstel van op elkaar inwerkende factoren bepaalt de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking. De deelname aan regulier of speciaal onderwijs is daarbij op verschillende manieren van invloed, zij het vaak indirect.

3.5.1 Factoren die van invloed zijn op kansen op de arbeidsmarkt

We onderscheiden factoren die met de jongere met een beperking zelf hebben te maken, met de ouders, de school, het sociaal netwerk, de bedrijven, de arbeidsmarkt en de wet- en regelgeving.

Jongere met een beperking

Motivatie en instelling van de jongere met een beperking – De ene jongere met een beperking is de andere niet. Waar sommige jongeren met een beperking veel motivatie, initiatief en doorzettingsvermogen aan de dag leggen, maken andere jongeren met een beperking een wat onverschillige, afwachtende indruk. Deze instelling zal waarschijnlijk niet onopgemerkt blijven bij potentiële werkgevers.

Ambulant begeleider van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“Het is geen makkelijke jongen. Aan het begin van de opleiding ontstond meteen een conflict met een docent en dan houdt het meteen voor hem op.”

Keuzegedrag van de jongeren met een beperking – Jongeren met een beperking kiezen niet altijd verstandig: zij grijpen soms te hoog. Dit komt deels omdat ze geen goede kijk hebben op de (beperkte) beroepsmogelijkheden die mede voortvloeien uit hun beperking. Het valt op dat dit voor de jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs sterker opgaat dan voor de jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs. Dit komt deels doordat vanuit scholen voor speciaal onderwijs veel aandacht wordt besteed aan het kiezen voor een studie en stage die perspectief bieden op de arbeidsmarkt. Scholen brengen hiertoe vaak uitgebreid in kaart wat voor hun leerlingen kansrijke sectoren zijn en stimuleren hen sterk hier met hun studie en stage op in te zetten.

Jobcoach van een jongere met een gedragsbeperking uit het speciaal onderwijs:

“Je weet dat onze leerlingen het sowieso al moeilijker hebben op de arbeidsmarkt. Dan moet je er dus in elk geval voor zorgen dat ze in sectoren terecht komen waar ze in elk geval nog een kans maken. Je moet leerlingen ook helpen om dat in te zien. Wij gaan daar echt vrij ver in. Kinderopvang is nu eenmaal geen sector waarin veel werk is: onze leerlingen komen daar niet aan de bak. Veel meisjes willen dat wel, maar dat is nu eenmaal niet realistisch. Daar moet je ze dan ook op wijzen. Dan kunnen ze beter de detailhandel in gaan: dat willen ze dan misschien niet, maar daar is wel werk.”

Mentor van een jongere met een visuele beperking uit het regulier onderwijs:

“Jongeren met een beperking hebben niet altijd een realistische kijk op de beroepsmogelijkheden.”

Werkgever van een jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Sommige banen passen beter bij de beperking van jongeren dan andere banen. Jongeren met een gedragsbeperking kunnen goed meedraaien in de horeca. Het werken in de keuken biedt veel structuur, het werktempo ligt hoog. Dat ligt dit type jongeren beter. Jongeren met een visuele of fysieke beperking kunnen moeilijk uit de voeten in de keuken.”

Er zijn jongeren met een beperking die – soms tegen goedbedoelde adviezen in – niet voor de sector en de baan gaan die, gezien de aard en ernst van hun beperking, voor minder problemen zouden zorgen. We noemen als voorbeeld een jongere met een fysieke beperking die graag met jonge kinderen wil werken (kinderopvangsector), terwijl de sector van de ouderenzorg betere kansen op een passende baan biedt.

Docent van een jongere met een fysieke beperking uit het regulier onderwijs:

“Het reactievermogen van de jongere is enigszins onderontwikkeld. Ook is ze niet zo sterk in haar handen. In de kinderopvang moet je eenvoudig kinderen kunnen optillen.”

Ouders

Steun van de ouders – Gedurende de periode van opvoeding en onderwijs zijn ouders van onmisbaar belang. Het is in Nederland zo georganiseerd dat ouders belangrijk zijn voor het verkrijgen en organiseren van de zorg voor hun eigen kinderen. Bij het volgen van onderwijs en het zoeken van een baan kunnen ouders een ondersteunende rol aannemen. Er zijn jongeren met een beperking die het in dit opzicht beter hebben getroffen.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“We hebben gedurende de gehele schoolperiode werk gemaakt van het krijgen van goed onderwijs en goede zorg voor onze dochter. Soms is er druk op de scholen uitgeoefend om zaken voor elkaar te krijgen. We zijn altijd opgekomen voor de belangen van ons kind. Op die manier kun je als ouders veel gedaan krijgen.”

Sociaal netwerk

Netwerk – Door de afstand tussen thuis en school ligt de speciale school niet altijd in de regio waar de leerling met een beperking woont. In de thuisomgeving hebben deze jongeren met een beperking een minder groot netwerk dan anderen. Dit kan de kansen op de arbeidsmarkt verkleinen.

School

Stage-ervaringen en bijbaantjes – Het vroeg opdoen van stage-ervaringen en het hebben van bijbaantjes en vakantiebaantjes is voor jongeren met een beperking een uitgelezen kans om zichzelf te ontplooiën en aantrekkelijk te maken voor toekomstige werkgevers. Jongeren met een beperking bouwen, zoals veel andere jongeren zonder een beperking, grote sociale achterstanden op als ze niet onder de mensen komen en geen werkervaring meekrijgen. Niet alle jongeren met een beperking doen dergelijke ervaringen op tijdens hun onderwijsloopbaan. Jongeren met een beperking uit het speciaal onderwijs krijgen vooral via vroegtijdige stages werkervaring mee. In die stages leren ze beroeps-, ofwel werknemersvaardigheden die nodig zijn voor het uitoefenen van een baan. Jongeren met een beperking uit het regulier onderwijs doen doorgaans pas in het vervolgonderwijs hun eerste stage-ervaring op. Een klein deel van de leerlingen met een beperking doet via vrijwilligerswerk, bijbaantjes en/of vakantiewerk werkervaring op.

Stagedocent van een jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

"We gaan de praktijk met ze in, eerst door groepsstages en dan later ook door individuele stages. Kenmerkend is dat de weg naar arbeid al zo vroeg mogelijk wordt ingezet. Vroeger dan binnen het regulier onderwijs."

Bemiddeling naar arbeidsmarkt – Veel jongeren met een beperking hebben er baat bij dat ze worden geholpen bij het vinden van een passende baan en het zetten van de eerste stappen in een nieuwe baan. Binnen het speciaal onderwijs is hier meer tijd en aandacht voor dan binnen het regulier onderwijs.

Bedrijven

Houding en acceptatie van werkgevers – Er zijn werkgevers die vanuit een maatschappelijke opdracht vinden dat jongeren met een beperking net zo veel kansen moeten hebben op een baan als ieder andere jongere. Zij nemen hun maatschappelijk opdracht serieus. Soms komt dit voort uit privémotieven. Zo heeft één van de werkgevers uit de cases zelf een kind met een beperking en hoopt door een goed voorbeeld te stellen dat ook andere werkgevers open staan voor jongeren met een beperking. De goodwill bij werkgevers om te investeren in jongeren met een beperking varieert echter.

In dit verband is ook het begrip bij collega's van belang. Collega's verschillen in de wijze waarop ze rekening willen houden met de beperking.

Jongere met een fysieke beperking uit het speciaal onderwijs:

"De opstelling van de werkgever is erg prettig. Hij neemt de tijd en heeft begrip voor de beperking en dat het daardoor soms iets minder snel gaat. Dat geldt ook voor collega's: 'Ik hoor er wel echt helemaal bij'."

Kleine en grote bedrijven – Er schuilt een paradox in de grootte van bedrijven. Het is maar net welk perspectief men kiest. Aan de ene kant zijn grotere bedrijven beter in staat om een jongere met een beperking in dienst te nemen. Daar kunnen jongeren eenvoudiger 'toegevoegd' of 'erbij gezet' worden. In kleinere bedrijven zullen ze vaker volwaardig moeten meedraaien. Er is minder financiële armslag. Aan de andere kant gedijen jongeren met een beperking vaak beter in een kleiner bedrijf. Kleine bedrijven zijn overzichtelijker, er zijn minder wisselende contacten met collega's.

Arbeidsmarkt

Economie – Op dit moment gaat het minder goed met de economie dan we de laatste jaren gewend zijn. Algemeen bekend is dat de jongeren aan de onderkant van de arbeidsmarkt het in economisch zware tijden moeilijker krijgen om een baan te vinden. Jongeren met een beperking zitten aan de onderkant van de arbeidsmarkt en zijn kwetsbaar in economisch barre tijden.

Werkgelegenheid – Anderen zijn optimistisch over de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Er gaan straks veel werkende mensen met pensioen. Er ontstaat dan ruimte op de arbeidsmarkt. Dit biedt ook kansen op werkgelegenheid voor jongeren met een beperking.

Wet- en regelgeving

Houding uitkeringsorganisatie bij toekenning voorzieningen – Het komt voor dat uitkeringsinstanties als het UWV niet bereid zijn om voorzieningen toe te kennen die voor een bedrijf nodig zijn om een jongere met een beperking in dienst te nemen. Honorering van voorzieningen blijft uit omdat wordt gezegd dat de functie aangepast moet worden (dit wordt wel *jobcarving* genoemd). Om jongeren met een beperking volwaardig mee te laten draaien, vinden werkgevers het belangrijk dat een uitkeringsinstantie bijdraagt aan aanpassing van de werkomstandigheden.

Wajong-uitkering – Vele betrokkenen bij jongeren met een beperking zijn van mening dat de Wajong-uitkering de kansen op de arbeidsmarkt vergroot. Loondispensatie en loonkostensubsidie voor jongeren met een beperking vormen aantrekkelijke maatregelen voor werkgevers. Het kan werkgevers over de streep trekken om (ook) jongeren met een beperking aan te nemen. Van enkele jongeren met een beperking wordt gezegd dat ze de Wajong niet nodig hebben. Zij kunnen prima hun eigen boontjes doppen, mede omdat ze voldoende talent hebben waar een werkgever op zit te wachten.

Ouders van een jongere met een gedragsbeperking uit het regulier onderwijs:

“Het bedrijfsleven mag zich meer bewust zijn van de voordelen die de Wajong voor hen in petto heeft.”

3.5.2 Conclusie

Er is een groep van onderling samenhangende factoren die van invloed is op de arbeidsmarktkansen voor jongeren met een beperking. Zijdelings gaat er een invloed uit van de onderwijsvorm. De factoren hebben betrekking op de jongere met een beperking zelf, de ouders, de school, het sociaal netwerk, de bedrijven, de arbeidsmarkt en de wet- en regelgeving. De motivatie en instelling van de jongere met een beperking kunnen de kansen op werk vergroten, maar ook verkleinen. Daar komt bij dat het keuzegedrag van de jongeren met een beperking niet altijd als verstandig kan worden beoordeeld. Ook de ondersteunende rol van de ouders is van belang bij de gang door het onderwijs en het vinden van een baan. Hoe groter het sociaal netwerk van de jongeren met een beperking, des te groter de kansen op werk. Voorts speelt de mate waarin de school werk maakt van het organiseren van vroege stage-ervaringen en arbeidsbemiddeling. Voor deze punten lijken de leerlingen met een beperking beter af te zijn in het speciaal onderwijs. Ook de houding en acceptatie van werkgevers zijn medebepalend voor het verkrijgen van een baan. Los daarvan is het begrip van collega's voor de situatie van de jongeren met een beperking van invloed. Kleine bedrijven zijn voor jongeren met een beperking vaak prettiger om voor te werken (o.a. overzichtelijkheid, minder collega's), maar dit betekent wel dat ze vaker volwaardig moeten meedraaien. In grote bedrijven kunnen jongeren met een beperking eenvoudiger worden toegevoegd aan het personeel. Ook het functioneren van de arbeidsmarkt bepaalt de kansen op de arbeidsmarkt. De gesteldheid van de economie en de omvang van de werkgelegenheid dragen er aan bij of kwetsbare groepen al dan niet aan een baan met een perspectief kunnen komen. Het bestaan van de Wajong kan eveneens van positieve invloed zijn bij het vinden van een baan door jongeren met een beperking. Het is voor werkgevers een profijtelijke maatregel om ook jongeren met een beperking een baan te gunnen. Tot slot kan de toekenning van voorzieningen door een uitkeringsorganisatie jongeren met een

beperking helpen bij het krijgen en vasthouden van een baan. Bedrijven worden op deze manier beter in staat gesteld om passend werk te regelen.

4 Conclusies en aanbevelingen

In het laatste hoofdstuk van dit rapport presenteren we de belangrijkste conclusies van het onderzoek naar de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking die via het regulier of speciaal onderwijs de arbeidsmarkt betreden (paragraaf 4.1). Op basis hiervan worden in paragraaf 4.2 aanbevelingen geformuleerd die een bijdrage kunnen leveren aan het vergroten van de kansen op de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking.

4.1 Conclusies

We keren terug naar de centrale vraagstelling van deze studie: welke onderwijsvorm (regulier of speciaal onderwijs) biedt de beste start op de arbeidsmarkt? Op basis van de voorgaande hoofdstukken moet worden geconcludeerd dat geen algemeen geldende uitspraken kunnen worden gedaan over welke onderwijsvorm de beste kansen biedt op een baan: dit is sterk afhankelijk van de individuele jongere en de context waarbinnen het onderwijs wordt gevolgd. Er is geen sprake van een directe relatie tussen onderwijsvorm en afstand tot de arbeidsmarkt: de onderwijsvorm speelt wel een rol, maar deze is gerelateerd aan andere (intervenierende) factoren die per jongere variëren. Wat betreft de onderwijsvorm spelen de volgende factoren een rol bij de kansen op de arbeidsmarkt.

Factoren die met de onderwijsvorm hebben te maken

Het regulier onderwijs en speciaal onderwijs zijn anders georganiseerd (en anders ingericht) voor leerlingen met een beperking. Aan beide onderwijsvormen zitten voor leerlingen met een beperking voor- en nadelen die van invloed kunnen zijn op hun kansen op de arbeidsmarkt. Zo worden aan de leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs hogere functioneringseisen gesteld. Daar worden ze aangesproken op hun zelfstandigheid en kunnen ze landelijk erkende diploma's en/of (start)kwalificaties halen. Daarmee is het voor het bedrijfsleven duidelijk wat de leerlingen met een beperking kennen en kunnen. Wel zijn er verschillen tussen reguliere scholen in de manier waarop ze de leerlingen met een beperking klaarstomen voor de arbeidsmarkt. De ene reguliere school houdt meer rekening met leerlingen met een beperking dan de andere.

In het speciaal onderwijs zijn de speciale voorzieningen en de begeleidingsstructuur van een hoger niveau. De leerlingen met een beperking krijgen onderwijs en praktijklessen in een beschermde omgeving, er is veel structuur. Daarenboven wordt er veel voor de jongeren met een beperking geregeld om aan geschikte stage en baan (deels binnen een sociale werkplaats) te komen. Er is vaker sprake van gerichte arbeidsbemiddeling vanuit een jobcoachstructuur. De jongeren met een beperking worden pas door de speciale school 'losgelaten' als ze een passende baan hebben. Tussen de school en de werkgever zijn er intensieve contacten over het functioneren van de jongeren. Vanuit de speciale school wordt nazorg geboden aan de jongeren en de werkgevers.

In het algemeen kan daarom gesteld worden: *regulier waar het kan, speciaal waar het moet*. Daarmee wordt bedoeld dat het regulier onderwijs een hoger instapniveau geeft op de arbeidsmarkt, en dus kansen op een baan op hoger niveau. Het speciaal onderwijs is echter een goed alternatief voor leerlingen met een beperking voor wie het regulier onderwijs niet past. Het speciaal onderwijs geeft weliswaar een minder hoog instapniveau mee, maar geeft wellicht wel meer kansen op een baan. Dit is dan vaak wel een baan op lager niveau.

Er spelen verschillende interveniërende factoren een rol bij de kansen op de arbeidsmarkt wanneer jongeren met een beperking vanuit het regulier of speciaal onderwijs uitstromen. In de eerste plaats gaat het hierbij om de voorzieningen en focus die binnen het regulier en speciaal onderwijs worden geboden, zoals de hogere functioneringseisen, de nadruk op zelfstandigheid en de duidelijke eindkwalificaties binnen het regulier onderwijs en de betere begeleidingsstructuur, gerichte arbeidsbemiddeling en sterkere focus op arbeidsmarktvoorbereiding binnen het speciaal onderwijs.

Anderzijds speelt hierbij ook de kans op het succesvol doorlopen van het regulier onderwijs een grote rol. Het regulier onderwijs blijkt voor leerlingen met een beperking in de praktijk vaak te hoog gegrepen. Er is een grote kans dat het niet lukt het onderwijs succesvol te doorlopen en de leerling daarom niet meer aan het werk gaat en uitvalt. De route door het speciaal onderwijs gaat vaker goed bij leerlingen met een beperking. Het speciaal onderwijs wordt vaak succesvol afgerond met een baan. Het baanniveau is echter vaak basaal, wat leerlingen kwetsbaar maakt en hen bovendien minder uitdaging biedt. Wanneer het echter wel lukt het regulier onderwijs succesvol te doorlopen, en de jongere bovendien over voldoende sociale vaardigheden beschikt om op eigen kracht een baan te zoeken en te vinden, hebben de leerlingen een betere uitgangspositie op de arbeidsmarkt. Het hangt van bovengenoemde factoren af welke onderwijsvorm de beste optie is voor een leerling met een beperking.

Tot zover de invloedrijke factoren die te maken hebben met de onderwijsvorm. Zoals gezegd zijn er ook andere factoren die een interveniërende rol hebben bij de kansen op de arbeidsmarkt.

Andere factoren

Deze groep factoren houdt onder meer verband met de jongere met een beperking zelf: in hoeverre zijn de jongeren gemotiveerd voor een baan, welke instelling laten zij zien op school, op het stagebedrijf en in het bedrijfsleven? Ook het keuzegedrag van de jongere met een beperking doet een duid in het zakje. Soms maken de jongeren een keuze die niet getuigt van een realistische kijk op de (toch al) beperkte beroepsopties. Daarnaast is de steun van de ouders bij de school- en arbeidsloopbaan van invloed op het vinden van een baan. Ook de omvang van het sociaal netwerk van de jongere met een beperking beïnvloedt de arbeidsmarktperspectieven. Het bedrijfsleven speelt een rol door de houding die het aanneemt tegenover jongeren met een beperking. Bedrijven die maatschappelijk geëngageerd zijn, zullen eerder een jongere met een beperking in dienst nemen. Verder doet de grootte van het bedrijf mee: grote bedrijven zijn weliswaar beter in staat om jongeren met een beperking een baan te geven, maar jongeren met een beperking zijn vaak beter op hun plek in een kleiner bedrijf. Van de arbeidsmarktsituatie gaat eveneens een invloed uit: in economisch onzekere tijden hebben kwetsbare groepen het

extra moeilijk op de arbeidsmarkt. Daar staat tegenover dat er door het vertrek van een grote groep oudere werknemers ('grijze golf') straks ruimte ontstaat op de arbeidsmarkt. Ook voor jongeren met een beperking.

Als laatste factor noemen we de wet- en regelgeving ten aanzien van de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking. In dit verband is de houding van uitkeringsorganisaties bij de toekenning van voorzieningen van belang. Werkgevers zijn eerder bereid werk aan te passen als hier financiële middelen tegenover staan. Ondanks alle negatieve berichtgeving over de Wajong blijkt dit voor werkgevers een aantrekkelijke maatregel om jongeren met een beperking aan te nemen. De reden is dat ze een tegemoetkoming in de loonkosten krijgen.

4.2 Aanbevelingen

Zowel het regulier als het speciaal onderwijs kan de kansen op de arbeidsmarkt vergroten. Daartoe worden de onderstaande aanbevelingen gedaan.

Aanbeveling 1: Regulier onderwijs zal meer aandacht moeten hebben voor de voorbereiding op de arbeidsmarkt

Het is van groot belang dat het regulier onderwijs leerlingen met een beperking beter voorbereidt op de arbeidsmarkt, te meer omdat het aantal leerlingen met een beperking in het regulier onderwijs de komende jaren waarschijnlijk toeneemt. Meer aandacht voor gerichte stage- en arbeidsbemiddeling in maatwerktrajecten voor leerlingen met een beperking is geboden: juist voor leerlingen met een beperking is dit van belang, omdat zij vanwege hun beperking vaak al een achterstand op de arbeidsmarkt hebben ten opzichte van andere jongeren zonder een beperking. Daarvoor is in het regulier onderwijs een grotere expertise nodig dan nu het geval is.

Aanbeveling 2: Speciaal onderwijs zal het ambitieniveau voor de leerlingen naar boven moeten bijstellen

Cruciaal voor het speciaal onderwijs is dat ze het beste uit haar leerlingen met een beperking weet te halen. Leerlingen met een beperking zullen via het speciaal onderwijs, meer dan nu het geval is, hun opleiding moeten kunnen afsluiten met landelijk erkende diploma's en (start)kwalificaties. Hierdoor worden de kansen voor jongeren met een beperking op de arbeidsmarkt vergroot. Overigens lopen er momenteel al dergelijke initiatieven, waarbij het speciale onderwijsveld in samenwerking met de overheid werkt aan het verbeteren van de startposities op de arbeidsmarkt.

Bij zowel aanbeveling 1 als 2 geldt dat aanscherping van wet- en regelgeving de rol en taakstelling van het regulier en speciaal onderwijs op het gebied van arbeidstoeleiding voor jongeren met een beperking stevig kunnen verankeren.

Aanbeveling 3: Erken dat een deel van de jongeren met een beperking gerichte ondersteuning nodig heeft

Een deel van de leerlingen met een beperking is gebaat bij veel individuele hulp en intensieve begeleiding. Tijdens het volgen van onderwijs, bij het zoeken van een stageplek, gedurende het stage lopen, gedurende de overgang van school naar werk en tijdens de eerste jaren van het uitoefenen van een baan kunnen deze jongeren met een beperking een duwtje in de rug gebruiken. Sommige personen met een beperking hebben permanente begeleiding nodig om aan het werk te kunnen blijven. Hun ouders hebben behoefte aan een goede informatievoorziening en advisering. Om een baan op de arbeidsmarkt te verwerven en te behouden, is het belangrijk dat alle actoren intensief meewerken. De centrale en lokale overheden kunnen werk voor mensen met een beperking mogelijk maken, door een budget vrij te maken. Via wet- en regelgeving en beleid kunnen arbeids-bemiddelingsorganisaties, uitkeringsinstanties en werkgevers de juiste prikkels ('*positive incentives*') krijgen om jongeren met een beperking te helpen, of in dienst te nemen en te houden. Dit vraagt van de werkgevers jongeren met een beperking te accepteren, in economisch goede, maar ook in mindere tijden.

Aanbeveling 4: Continuïteit van de begeleiding van de jongere met een beperking en zijn/haar ouders

Het komt veelvuldig voor dat jongeren met een beperking en zijn/haar ouders gedurende hun schoolloopbaan door wisselende omstandigheden te maken krijgen met meerdere begeleiders van binnen en buiten de school. Zowel de jongere met een beperking als zijn of haar ouders hebben baat bij continuïteit in de begeleidingssfeer. Er gaat veel kostbare tijd en energie verloren als er geregeld wordt gewisseld van begeleider. Vooral jongeren met een beperking hebben moeite om vertrouwd te raken met (weer) een nieuw gezicht. Ideaal gesproken wordt hier meer rekening meegehouden vanuit scholen en vanuit dienstverlenende instellingen.

Aanbeveling 5: Er is meer aandacht nodig voor het schoolkeuzeprocess

Zitten de leerlingen met een beperking wel in de juiste onderwijsvorm, gezien hun beperking en het verloop van hun schoolloopbaan en/of arbeidsloopbaan? Daarbij kunnen op basis van de gevoerde gesprekken met de jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen twijfels worden geuit. Zowel bij enkele leerlingen met een beperking die voor het regulier onderwijs als bij enkele leerlingen met een beperking die voor het speciaal onderwijs hebben gekozen. Het lijkt er (achteraf) soms op dat de eerder gemaakte schoolkeuze ongunstig heeft uitgepakt voor het verloop van de schoolloopbaan en/of arbeidscarrière.

Meer aandacht voor de implicaties van de keuze voor een bepaald schooltype op langere termijn is nodig, met name voor wat dit betekent voor de positie van de jongere met een beperking op de arbeidsmarkt. Dit speelt vooral tijdens het overgangsmoment naar het voortgezet onderwijs. Scholen zouden ouders hierover beter en explicieter moeten informeren: hoe bereiden wij als school onze leerlingen voor op hun toekomst (en met name op de arbeidsmarkt)? Welk perspectief op de arbeidsmarkt bieden wij? Ouders zullen bewust gemaakt moeten worden van het belang hiervan. Veel ouders nemen de kansen op de arbeidsmarkt niet mee in hun overwegingen bij de schoolkeuze voor regulier of speciaal onderwijs. Ouders zijn vooral gericht op het op een goede manier kunnen doorlopen van de schoolloopbaan, en zijn nog veel minder bezig met het perspectief van hun kind op langere termijn. Hier zouden ze dus actief op

gewezen moeten worden, zodat een bewustere keuze, waarin dit ook als afweging wordt meegenomen, kan worden gemaakt.

Aanbeveling 6: Volg een groep leerlingen met een beperking vanuit het onderwijs naar en op de arbeidsmarkt

Er is weinig bekend over hoeveel en op welk niveau leerlingen met een beperking vanuit het speciaal en regulier onderwijs uitstromen naar de arbeidsmarkt. Evenmin is bekend welk deel daarvan (kortstondig of langdurig) werkzoekende is, een betaalde of gesubsidieerde baan krijgt. Ook is het ongewis hoe duurzaam die arbeid is. Aangezien het hier om een kwetsbare groep jongeren en langdurige processen gaat, is het verstandig om een cohort leerlingen met een beperking vanuit het regulier en speciaal onderwijs in de tijd (gedurende de laatste fase van hun onderwijs en de overgang naar stage, arbeid en/of vervolgonderwijs) te volgen, bijvoorbeeld van 16 t/m 23 jaar. Dit kan relevante kwantitatieve en kwalitatieve informatie opleveren voor beleid en praktijk van Passend Onderwijs.

Bijlage 1: Opzet en uitvoering van het onderzoek

Deze bijlage staat in het teken van de opzet en uitvoering van het onderzoek. In paragraaf B1.1 laten we de aanpak van het onderzoek in grote lijnen zien. Ter beantwoording van de probleemstelling en daaruit voortvloeiende onderzoeksvragen is gekozen voor twee deelonderzoeken. In deelonderzoek 1 wordt een literatuuronderzoek uitgevoerd en in deelonderzoek 2 passen we casestudiebenadering toe. In paragraaf B1.2 bakenen we de onderzoekspopulatie van jongeren met een beperking af. Paragraaf B1.3 spitst zich toe op de uitleg en onderbouwing van het literatuuronderzoek en de casestudies. Aan het einde van deze bijlage leggen we de voorgestane analyses nader uit (paragraaf B1.4).

B1.1 In grote lijnen: aanpak van het onderzoek

Bij de uitvoering van het onderzoek is de volgende aanpak gehanteerd:

Deelonderzoek 1: Literatuurstudie

Deelonderzoek 2: Casestudies

Het onderzoek is in meerdere (in de tijd opvolgende) fasen uitgevoerd. In de eerste fase is een nationaal literatuuronderzoek uitgevoerd. Het onderzoek is verder uitgewerkt volgens een casestudiebenadering. De casestudiebenadering houdt in dat de interviews in fase 2 zijn opgebouwd rondom (ex-)leerlingen met een beperking (de cases).

Fase 1 is een belangrijk onderdeel voor de rest van het onderzoek. Het leverde input op voor de interviews die in fase 2 zijn gehouden met respectievelijk de ouders en de jongeren met een beperking en de 'stakeholders' (docenten, stagebegeleiders van scholen en aanpalende instellingen, ambulante begeleiders en begeleiders van stage- of werkplekken).

Hoewel het onderzoek grotendeels kwalitatief is georiënteerd, zijn in de eerste fase van het onderzoek, voor zover beschikbaar, ook cijfermatige gegevens geanalyseerd die zicht bieden op de relatie tussen de schoolkeuze (regulier of speciaal onderwijs) en de kansen van jongeren met een beperking op de arbeidsmarkt. Hierin is ook cijfermateriaal betrokken betreffende jongeren zonder een beperking, als referentiekader. Dit heeft het mogelijk gemaakt om een vergelijking te maken met de kansen op betaald werk van jongeren met een beperking.

Alvorens we dieper ingaan op de uitvoering van het onderzoek, maken we eerst inzichtelijk op welke groep jongeren met een beperking en ouders we ons precies hebben gericht.

B1.2 Afbakening van de onderzoekspopulatie

De afbakening van de onderzoekspopulatie van jongeren met een beperking is als volgt: *(Ex-)leerlingen van het v(s)o met een beperking*: Naast huidige leerlingen met een beperking (en hun ouders) richt het onderzoek zich ook op jongeren met een handicap die hun opleiding in het v(s)o al hebben afgerond (ex-leerlingen met een beperking met of zonder betaald werk). Deze

hebben de meeste ervaring met het proces van arbeidstoeleiding en kunnen daardoor het best inzicht bieden in de factoren die van invloed zijn op het al dan niet vinden van betaald werk.

Cluster 1 t/m 4: Bij (ex-)leerlingen met een beperking gaat het in principe om alle leerlingen met een clusterindicatie, met uitzondering van leerlingen met een verstandelijke handicap (zie onder kopje vmbo). De volgende vier clusters zijn te onderscheiden:

Cluster 1: Visueel gehandicapte kinderen of meervoudig gehandicapte kinderen met een visuele handicap.

Cluster 2: Dove of slechthorende kinderen, kinderen met ernstige spraakmoeilijkheden of meervoudig gehandicapte kinderen die één van deze handicaps hebben.

Cluster 3: Lichamelijk gehandicapte kinderen, zeer moeilijk lerende kinderen (zmlk) en langdurig zieke kinderen met een lichamelijke handicap, of meervoudig gehandicapte kinderen die één van deze handicaps hebben.

Cluster 4: Zeer moeilijk opvoedbare kinderen, langdurig zieke kinderen anders dan met een lichamelijke handicap en kinderen in scholen verbonden aan pedologische instituten.

Vo en vso: Het onderzoek richt zich op twee groepen (ex-)leerlingen: Leerlingen met een beperking in het regulier vo (inclusief Lwoo en PrO) met lgf en leerlingen in het vso.

Vmbo: De onderzoekspopulatie is verder beperkt tot (ex-)leerlingen op vmbo-niveau.

Achterliggende gedachte is dat vmbo-tl in veel gevallen het maximaal haalbare niveau is binnen het vso¹⁵. Dit is dan ook het hoogste opleidingsniveau waarop leerlingen in het vo/vmbo en het vso vergelijkbaar zijn. Voor leerlingen met een verstandelijke beperking binnen cluster 3 is dit niveau niet haalbaar. Dat is ook de reden dat zij geen deel uitmaken van de onderzoekspopulatie.

Schematisch is de onderzoekspopulatie daarmee als volgt weer te geven:

Tabel B1.1 Afbakening onderzoekspopulatie

(V)MBO-niveau					
VO/MBO (inclusief Lwoo en PrO)			VSO		
Met LGF					
Leerlingen cluster 1 t/m 4	Ex-leerlingen cluster 1 t/m 4		Leerlingen cluster 1 t/m 4	Ex-leerlingen cluster 1 t/m 4	
	Met betaald werk	Zonder betaald Werk		Met betaald werk	Zonder betaald werk

B1.3 Gefaseerde uitvoering van het onderzoek

Hieronder gaan we in op het eerste deelonderzoek: het literatuuronderzoek.

¹⁵ Er zijn in Nederland op verschillende plaatsen mogelijkheden voor jongeren met een beperking in het vso om een havo- of vwo-diploma te halen (bijv. in Eindhoven), maar deze specifieke groep is omwille van de vergelijkbaarheid buiten beschouwing gelaten.

Deelonderzoek I: Literatuuronderzoek

We hebben ons in deze literatuursearch op de centrale onderwerpen van het onderzoek gericht:

- schoolkeuzemotieven van ouders van leerlingen met een beperking (o.a. keuze voor regulier dan wel speciaal onderwijs);
- opbrengsten van leerlingen met een beperking in regulier en (voortgezet) speciaal onderwijs (o.a. taal- en rekenprestaties, sociaal-emotionele ontwikkeling, zelfbeeld, advies voortgezet onderwijs, slaagpercentage diploma, beroepscompetenties, vroegtijdig schooluitval, kansen op arbeidsmarkt, vinden van betaald werk) en
- succesfactoren en knelpunten van leerlingen met een beperking in relatie tot kansen op de arbeidsmarkt (gepercipieerd door ouders en hun kinderen met een beperking, gepercipieerd door onderwijs- en arbeidsinstellingen, maar ook feitelijk op basis van statistieken, monitoren e.d.).

In aanvulling op de onderzoeksrapporten waarbij de uitvoerende onderzoeksbureaus betrokkenheid hadden, is een inventarisatie van relevante boeken, rapporten en artikelen gemaakt. Dit is uitgevoerd aan de hand van searches op internet en in de bibliografische bestanden. In deze speurtocht is een focus geweest op die publicaties die meer licht kunnen werpen op (de oorzaken van) verschillen in arbeidsmarktperspectieven tussen (ex-)leerlingen met een beperking in het vo (met lgf) en het vso.

De deskresearch leverde een eerste inzicht in op de relatie tussen het volgen van vo (deels met lgf) en vso door leerlingen met een beperking en hun kans op het vinden van betaald werk. Mede op basis van de deskresearch zijn er checklists gemaakt voor de volgende fase van het onderzoek: de interviews met jongeren met een beperking, hun ouders en de 'stakeholders'.

Deelonderzoek II: Casestudies

Casestudies

Er is gekozen voor een kwalitatieve aanpak van het onderzoek, door middel van het voeren van (*face to face* of telefonische) interviews. Met de (ex-)leerlingen met een beperking en hun ouders is in nagenoeg alle gevallen een *face to face* interview gehouden. Met de 'stakeholders' zijn deels *face to face* en deels telefonische interviews gehouden.

In de gesprekken met (ex-)leerlingen en hun ouders, scholen en instellingen wilden we niet de breedte maar juist de diepte ingaan. Daarom is gekozen voor een casestudie-benadering. In elke casestudie is één (ex-)leerling met een beperking centraal gesteld. Door met een reeks van betrokkenen rondom deze (ex-)leerling met een beperking te spreken (elk vanuit hun eigen perspectief), is het mogelijk gebleken een beter begrip van de individuele situatie van de (ex-)leerling met een beperking te krijgen. De verschillende zienswijzen van de respondenten hebben geholpen bij het begrijpen van de individuele situatie van betreffende persoon vanuit kritische en vanuit verschillende invalshoeken. De verzamelde interviewgegevens zijn daarna per case met elkaar in verband gebracht. Daardoor kregen we een compleet en afgewogen beeld van de individuele situatie, waarmee diepgang in de informatie werd gewaarborgd. Vervolgens zijn door vergelijking van de resultaten van de verschillende casestudies (kwalitatief

onderbouwde) uitspraken gedaan over de relatie tussen schoolkeuze en kansen op de arbeidsmarkt.

Selectie van cases en benadering respondenten

In dit onderzoek is ingezet op het verkrijgen van 12 (ex-)leerlingen met een beperking, van wie de helft (zes leerlingen met een beperking) de onderwijsroute via het regulier onderwijs (vo of mbo) aflegt of heeft afgelegd. De andere helft (zes leerlingen met een beperking) volgt de onderwijsroute via het vso, of heeft deze route gevolgd en onlangs afgerond. Uiteindelijk zijn er 13 cases in het onderzoek betrokken.

In de tabel hieronder staan de 13 cases die we hebben geselecteerd:

Tabel B1.2 Onderzoeksgroep van 13 cases

Aantal cases (n=13)	Case-nummer	Cluster	Beperking(en)	Type onderwijs
2	1		<i>Visuele beperking</i>	
	1.		(Ex-)Leerling met een visuele beperking (blind of slechtziend)	Regulier (VO of MBO) (met rugzak)
	2.		(Ex-)Leerling met een visuele beperking (blind of slechtziend)	VSO
2	2		<i>Auditieve beperking</i>	
	3.		(Ex-)Leerling met auditieve beperking (doof of slechthorend)	Regulier (VO of MBO) (met rugzak)
	4.		(Ex-)Leerling met auditieve beperking (doof of slechthorend)	VSO
4	3		<i>Lichamelijke beperking en/of chronische ziekte</i>	
	5.		(Ex-)Leerling met een fysieke beperking	Regulier (VO of MBO) (met rugzak)
	6.		(Ex-)Leerling met een fysieke beperking	VSO
	7.		(Ex-)Leerling met een chronische ziekte	Regulier (VO of MBO) (met rugzak)
	8.		(Ex-)Leerling met een chronische ziekte	VSO
5	4		<i>Gedragsstoornis</i>	
	9.		(Ex-)leerling met autistische aandoening (ASS)	Regulier (VO of MBO) (met rugzak)
	10.		(Ex-)leerling met autistische aandoening (PDD-NOS)	Regulier (VO of MBO) (met rugzak)
	11.		(Ex-)leerling met autistische aandoening (PDD-NOS/ASS)	VSO
	12.		(Ex-)leerling met PDD-NOS en ADD	Regulier (VO of MBO) (zonder rugzak)
	13.		(Ex-)Leerling met ADHD	VSO

Ideaal gesproken hadden we bij de selectie van de cases ook een systematische variatie moeten insluiten op het al dan niet volgen/gevolgd hebben van regulier onderwijs (vo en/of mbo) en het al dan niet hebben van een betaalde baan (mogelijk met uitsplitsing naar reguliere en gesubsidieerde baan). Dit zou inhouden dat er beduidend meer cases in het onderzoek hadden moeten worden betrokken. Daartoe was het onderzoeksbudget niet toereikend.

Startpunt voor het verkrijgen van de casestudies was het benaderen van (ex-)leerlingen met een beperking. (Ex-)leerlingen uit het vso waren tamelijk eenvoudig gevonden via de scholen zelf. Hiervoor zijn diverse vso-scholen uit het netwerk van de uitvoerende onderzoeksbureaus benaderd.

(Ex-)leerlingen met lgf in het vo/mbo zijn via uiteenlopende manieren in het onderzoek gekregen. Namelijk:

- oproep tot aanmelding voor onderzoek op website van de CG-Raad en het onder de aandacht brengen van het onderzoek door medewerkers van de CG-Raad onder hun netwerkcontacten;
- gerichte benadering van diverse landelijke belangenorganisaties (denk aan NVA, Ouders aan Zet, Vereniging Balans, Special Kids, FOVIG);
- gerichte benadering van meerdere uitzendbureaus en organisaties voor re-integratie, jobcoaching, arbeidsbemiddeling van jongeren met een beperking (diverse gespecialiseerde bureaus, zoals ATC, Emma at Work, abm-Nederland, Voorzet Nederland bv, BaanWaarde);
- gerichte benadering van enkele scholen (vo en mbo) en instellingen op basis van bestaande contacten uit eerdere onderzoeken;
- gerichte benadering van diverse diensten voor ambulante begeleiding, verbonden aan diverse clusterscholen (bijv. VISIO, vso Hendrik Mol).

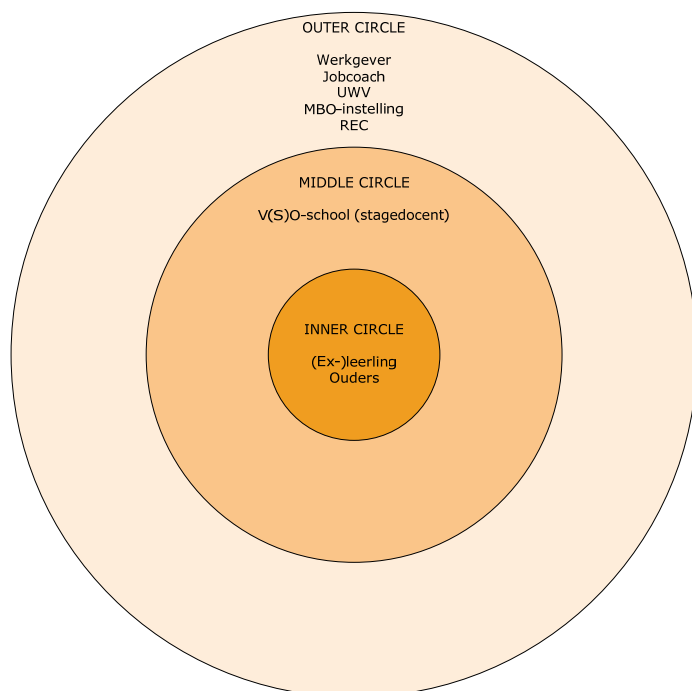
Elke casestudie is opgebouwd rondom de (ex-)leerling met een beperking. Dat betekent dat er per case gesprekken zijn gevoerd met:

‘*Inner circle*’: (ex-)leerling met een beperking (en hun ouders);

‘*Middle circle*’: v(s)o-school (docent, stagedocent) en

‘*Outer circle*’: mbo-instelling, UWV, ambulant begeleider, jobcoach, werkgever etcetera.

Figuur B1.1 Respondenten per case

Het aantal gesprekken en ook de respondenten met wie uiteindelijk is gesproken varieert per individuele case. Dit hangt mede af van de fase van de onderwijs- dan wel arbeidsloopbaan waarin de (ex)leerling met een beperking zat. Zo is voor een leerling die nog deelnam aan de eindfase van het onderwijs vaak wel gesproken met de ouders, de school en stageplek, maar kon niet gesproken worden met een werkgever. Simpelweg omdat de leerling nog geen baan had. Soms zijn gesprekken met de jongere en zijn of haar ouders gecombineerd, bijvoorbeeld in het geval de jongere nog thuis woonde. Bij sommige (ex-)leerlingen met een beperking kon niet worden gesproken met de ouders wegens een uithuisplaatsing. In enkele gevallen was het door omstandigheden onmogelijk om een gesprek te krijgen met een school, instelling of ambulant begeleider van een (ex-)leerling met een beperking.

Gespreksonderwerpen casestudies

De casestudies bestonden uit het voeren van interviews met diverse respondentgroepen. Hierbij is veel ruimte gelaten voor doorvragen. Uitgangspunten voor relevante gespreksonderwerpen waren:

- 1) Achtergrond van de (ex-)leerling met een beperking
- 2) Schoolkeuze
- 3) Schoolloopbaan
- 4) Stage- en/of werkervaring
- 5) Kansen op (toekomstige) arbeidsmarktloopbaan
- 6) Succesfactoren en knelpunten voor (toekomstige) arbeidsmarktcarrière
- 7) Wet- en regelgeving en beleid

Deze onderwerpen zijn – mede op basis van de resultaten van de deskresearch – verder uitgewerkt in checklists voor de verschillende respondentgroepen. Met het oog op het kunnen

doorvragen, hebben deze checklists een semi-gestructureerd karakter gekregen. Het aantal en soort vragen verschilde per respondentgroep. De formulering van de vragen is afgestemd op het niveau van de betreffende doelgroep en respectievelijk de respondentgroepen daaromheen.

Analyse van de casestudies

De analyse van de casestudies viel uiteen in een analyse binnen de afzonderlijke casestudies (*within-case* analyse) en een analyse van de casestudies onderling (*cross-case* analyse):

Voor de *within-case* analyse is gekozen voor een beschrijvende analysestrategie waarbij de individuele situatie van de (ex-)leerling met een beperking vanuit verschillende perspectieven naast elkaar werden gelegd. Op deze manier waren we in staat op systematische wijze een gedegen analyse van achtergrond, schoolkeuze, schoolcarrière en (toekomstige) arbeidsmarktperspectieven van de (ex-)leerling met een beperking te geven.

Daarna zijn de verschillende casestudies met elkaar vergeleken in een *cross-case* analyse.

Hierin zijn de overeenkomsten en de verschillen tussen de cases systematisch in beeld gebracht. Met behulp van *cross-case* analyse is het niveau van de individuele case overstegen, om zo tot bredere inzichten te komen. De contrastanalyse heeft antwoord gegeven op de vraag in hoeverre er een directe relatie bestaat tussen het volgen van regulier of speciaal onderwijs door leerlingen met een beperking en de kans op het vinden van betaald werk.

B1.4 Analyse

Het onderzoek heeft zowel kwantitatieve als kwalitatieve informatie opgeleverd over het verband tussen de schoolkeuze, de schoolloopbaan door het regulier en speciaal onderwijs en de kansen op de arbeidsmarkt van jongeren met een beperking. Speciale aandacht is er uitgetrokken voor jongeren met een beperking die met een rugzak via het vo (Lwoo, praktijkonderwijs) en/of mbo de arbeidsmarkt tegemoet treden en jongeren met een beperking die vanuit het vso (cluster 1 t/m 4) doorstromen naar werk. Vooral bij deze overlappende groep kunnen interessante overeenkomsten en verschillen aan het licht worden gebracht die met verschillen in de schoolkeuze en/of onderwijsroute te maken hebben. Verschillen de verwachtingen van ouders van jongeren met een beperking in regulier en speciaal onderwijs t.a.v. het na te streven eindniveau? Welke onderwijsroute is voor jongeren met een beperking het meest effectief voor het verkrijgen van betaald werk?

Uit de vele gegevens hebben we de belangrijkste slaagfactoren en knelpunten gehaald die te maken hebben met (1) de leerlingen/jongeren zelf, (2) de ouders, (3) de school/het onderwijs en (4) UWV, jobcoach, werkgevers.

Het onderzoek richtte zich niet zozeer op factoren die te maken hebben met wet-/regelgeving en beleid op landelijk en gemeentelijk niveau en het functioneren van de arbeidsmarkt voor jongeren met een beperking (o.a. recente economische crisis). Maar wanneer dit volgens de respondenten een rol speelde, zijn deze opmerkingen uiteraard wel meegenomen als verklarende factoren.

We benadrukken dat het bij de casestudies ging om een kleinschalig, kwalitatief georiënteerd onderzoek onder een beperkte groep jongeren met een beperking, hun ouders en direct betrokkenen. Met dit deel van het onderzoek hebben we dan ook niet de pretentie om informatie te verschaffen over *alle* jongeren met een beperking die het regulier of speciaal onderwijs

volgen en vervolgens uitstromen naar de arbeidsmarkt ('representativiteitscriterium'). Veeleer is het zo dat dit onderzoek bevindingen heeft opgeleverd die indicatief kunnen worden gehouden voor de door ons onderzochte groep jongeren met een beperking. Het is mogelijk dat deze bevindingen ook opgaan voor andere jongeren met een beperking in Nederland.

Bijlage 2: Geraadpleegde bronnen

Bakker, R.C., Visser, S.M., de Velzen, J.H. van, Haeften, M.C.C. van en Engelen, M.W.H. (2008). *Hobbels en Kruiwagens. Knelpunten en succesfactoren bij de overgang van school naar werk door Wajongers*. Zoetermeer: Research voor Beleid.

Besseling, J., Andriessen, S. en Wevers, C. (2010). *Contourennotitie Wajong-risicomodel*. Hoofddorp: TNO Kwaliteit van Leven.

Bokdam, J., Visser, S. de, Bouma, S en Engelen, M. (2010). *Probleemanalyse non-participatie jongeren. Een overzicht uit de literatuur*. Zoetermeer: Research voor Beleid (nog niet openbaar).

Bosch, L. en Nijs, M. de (1999). *'Gewoon een leuke baan'. Wensen en ideeën over stage en werk van jongeren met een handicap*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn.

Brands, T. en Coninx, F. (1993). *Dove kinderen in regulier en speciaal basisonderwijs. Een vergelijkend onderzoek bij 20 kinderen*. Sint-Michiëlgestel: Instituut voor Doven.

Bronneman-Helmers, R. (2007). Onderwijs. In: De Klerk, M. (red.) *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007*.

CBS, Statline (2010).
<http://statline.cbs.nl>

Centraal Planbureau (2007). *Verdubbeling van de instroom in de Wajong: oorzaken en beleidsopties*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Chronisch Zieken en Gehandicaptenraad, *'Mythes over Passend Onderwijs en het rugzakje'*.

Duinkerken, G., Wesdorp, P. en Woude, van der, S. (2009). *Tussen nieuw denken en nieuw doen. Verkenning attitudes rond de Wajong*. Zoetermeer: What Works, Consultancy & Projectmanagement.

Graaf, G. de (1996). *Mijn kind gaat naar de gewone school. Integratie van kinderen met een verstandelijke belemmering*. Leuven: Acco.

Jepma, IJ. (2003). *De schoolloopbaan van risicoleerlingen in het primair onderwijs*. Amsterdam: Thela Thesis. Academisch poefschrift.

Klaveren, S.M. van, Velzen, J.H. van, Visser, S.M. de, Bakker, R.C. en Engelen, M.W.H. (2008). *Met coach naar de job. Vooronderzoek, draaiboek pilot & advies monitoring advies en evaluatie*. Zoetermeer: Research voor Beleid.

Kok, L. en Hop, P. (2008). *In en uit de Wajong. Analyse van stromen en samenloop met betaald werk*. Den Haag: Raad voor Werk en Inkomen.

Kok, J. (red.) (2009). *Kennis voor beleid en uitvoering van sociale zekerheid*. Kenniscentrum UWV.

Kooiker, S.E. (red.). (2006). *Jeugd met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2006*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2010). *Wajong*.

Poullisse, N. en Vrieze, G. (2002). *Met beperkingen door het beroepsonderwijs*. Nijmegen: ITS.

Sociaal-Economische Raad (2007). *Meedoen zonder beperkingen. Meer participatiemogelijkheden voor jonggehandicapten*.

Sociaal-Economische Raad (2009). *De winst van maatwerk: je kunt er niet vroeg genoeg bij zijn. Advies over de voorbereiding op participatie van jongeren met ontwikkelings- of gedragsstoornissen*.

Stavenuiter, M. en Lammerts, R. (2005). *Jonggehandicapten aan de slag. Knelpunten en good practices bij de overgang school-werk van Wajonggerechtigden*. Utrecht: Verwey Jonker Instituut.

Timmerman, J.P.H.K en Mallee, L. (2006). *Re-integratie hoogopgeleide jonggehandicapten*. Amsterdam: Regioplan Beleidsonderzoek.

UWV (2007). *De groei van de Wajonginstroom. Een onderzoeksrapport in het kader van het dossieronderzoek Wajong 2007*. UWV Kenniscentrum.

Vink, C.R., Schilt-Mol, T.M.M.L. van en Sontag, L. (2008). *De arbeidsmarkt op! De aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt voor schoolverlaters uit het Praktijkonderwijs en Voortgezet Speciaal Onderwijs*. Tilburg: IVA beleidsonderzoek en advies.

Wynne, R., en McAnaney, D. (2010). *Active inclusion of young people with disabilities or health problems*. Dublin: Eurofound.